

Tomas Lagerström, Torbjörn Suneson, Anna Tandre

Ekolsunds parkanläggning

Vårdplan och historik

1. av två Bistings 19.8.98
1. " " Söller 21.8.98
1. " " Upplysningsmaterialet 21.8.98
1. " " RAA, Ulf Jyllenhammar 19.8.98
1. av två Mjölkströmmar 8.4.03
Entomologiska 8.4.03

Institutionen för landskapsplanering Ultuna

Uppsala 1998

Postadress
Box 7012
750 07 UPPSALA

Besöksadress
Ulls väg 28 A

Tel.
018-67 10 00 (vx)

Fax
018-67 35 12

Innehållsförteckning

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.....	1
FÖRORD.....	3
INLEDNING.....	4
SAMMANFATTNING.....	4
<i>Historia</i>	4
<i>Värde, mål och förslag</i>	5
LÄGE I LANDSKAPET.....	7
INTRODUKTION TILL EKOLSUNDS PARKANLÄGGNING	8
EKOLSUNDS PARKANLÄGGNING I KORTFATTAD HISTORISK BELYSNING	8
<i>Ekolsund tidigaste exemplet i Sverige på Le Nôtre-stilen</i>	8
<i>Ekolsunds park idag</i>	9
A. FÖRSLAG TILL UTVIDGNING AV BYGGNADSMINNESOMRÅDET SAMT SKYDD AV DET ÖPPNA LANDSKAPET	14
1. KANALEN MED TILLHÖRANDE ALLÉTRÄD.....	14
2. DEN SÖDRA HUVUDALLÉNS FÖRLÄNGNING ÖSTER OM VALLEN OCH NER MOT MÄLAREN.....	14
3. DAMMOMRÅDET STRAX VÄSTER OM "LYCKSALIGHETENS Ö".....	15
4. PARNASSEN, TIDIGARE KALLAD FASANBERGET.....	16
DET ÖPPNA LANDSKAPET.....	16
B. VÅRDPLAN	18
VÅRDPLANENS UPPLÄGGNING.....	18
BESKRIVNING, DISKUSSION OCH ÅTGÄRDSFÖRSLAG FÖR RESPEKTIVE DELOMRÅDE	19
<i>Område 1. Slottsgården och den övre terrassen</i>	19
<i>Område 2. Den nedre terrassen och apparellerna</i>	20
<i>Område 3. Parterren</i>	21
<i>Område 4. Vallén med vattenkonsten "Stora Språnget"</i>	22
<i>Område 5. De båda dubbelalléerna i huvudaxeln</i>	24
<i>Område 6. Norra boskén</i>	25
<i>Område 7. Området nordväst om slottet inklusive parkarboretet</i>	28
<i>Område 8. Trädgården sydväst om slottet med "Huusträdgården"</i>	29
<i>Område 9. Området söder om slottet med vattenanläggning</i>	30
<i>Område 10. Södra boskén inklusive "Spanska Trappan"</i>	31
<i>Område 11. Skogsarboretet söder och sydväst om slottet</i>	32
<i>Område 12. "Lycksalighetens ö" och näraliggande dammar</i>	34
<i>Område 13. Kanalen med tillhörande träd</i>	35
<i>Område 14. Vårdshusområdet</i>	39
<i>Område 15. F.d. Köks- och fruktträdsanläggningen "Pimpeneret"</i>	39
<i>Område 16. Djurgårdarna</i>	40
<i>Område 17. F.d. rotfrukts- och fruktträdsplanteringen</i>	42
<i>Område 18. "Parnassen", tidigare kallad Fasanberget</i>	43
<i>Område 19. Det öppna landskapet</i>	45
<i>Område 20. Muren runt parkanläggningen</i>	45
BILAGA 1. KARTMATERIAL, FÖRSLAGSRITNINGAR OCH ANDRA KÄLLOR	47
FÖRHÅLLANDEVIS RIKHÅLTIGT MATERIAL OM EKOLSUNDS TRÄDGÅRDSANLÄGGNING.....	47
ÖVERSIKT ÖVER FÖRSLAGSRITNINGAR OCH KARTOR.....	47
<i>Jean de la Vallées första förslag, troligen utfört 1652</i>	49
<i>Jean de la Vallées andra förslag, omkring 1654</i>	50
<i>Nicodemus Tessin d.ä:s första förslag, omkring 1666</i>	51
<i>Nicodemus Tessin d.ä:s andra förslag 1667</i>	52
<i>Lantmätare Hans Barckhus' karta 1688</i>	54
<i>Lars Lindgrens lantmäterikarta 1725</i>	55
<i>Gustav III:s förslag till anläggning i engelsk parkstil 1775</i>	56

<i>Olof Johan Wijnbladhs relationsritning 1775</i>	57
<i>Avskrift av beskrivningen till Olof Johan Wijnbladhs relationsritning 1775</i>	58
<i>Magert kartutbud från 1800-talet</i>	59
<i>Ägostyckningskarta från 1917</i>	59
<i>Uppmätning 1920 i "Svenska trädgårdskonsten"</i>	60
<i>Arkitekt Vilhelm Brydes situationsplan 1928</i>	61
<i>Uppmätning av arboretet 1961</i>	62
<i>Ekonomiska kartan 1980</i>	63
KRONOLOGISK KÄLLÖVERSIKT MED FÖRSÖK TILL KÄLLKRITISK ANALYS.....	64
BILAGA 2. PARKANLÄGGNINGENS HISTORIA	66
1300-TALET MAGNUS KNUTSSON BLÅ TILL OCH MED GUSTAV II ADOLF 1630.....	66
CLAS TOTTS AMBITIONER FÖRÄNDRAR EKOLSUND.....	66
<i>Simon de la Vallée möjlig förslagsgivare och upphovsman i ett tidigt skede</i>	66
<i>Clas Tott ärver Ekolsund</i>	66
MAGNUS GABRIEL DE LA GARDIE SMIDER PLANER OCH VÄNTAR PÅ JEAN DE LA VALLÉES FÖRSLAG	67
<i>Magnus Gabriel De la Gardie på Ekolsund anlitar Jean de la Vallée</i>	67
<i>Jean de la Vallée ritat ett delvis italienskinspirerat förslag</i>	67
CLAS TOTT PLANERAR DYRBARA ANLÄGGNINGAR OCH ANLITAR NICODEMUS TESSIN D.Ä.....	68
<i>Clas Tott kommer åter och anlitar Nicodemus Tessin d.ä.</i>	68
<i>Parterren, kallad "Plan"</i>	68
<i>Vallen med vattenkonsten "Stora språnget"</i>	71
<i>Dubbelalléerna</i>	71
<i>Husträdgården</i>	72
<i>Södra boskén</i>	72
<i>Aktiv period i trädgården skapar vattenkonst och övrig prakt</i>	74
<i>Kanalen</i>	75
<i>Kaskaderna</i>	77
<i>Lycksalighetens ö och omkringliggande dammar</i>	77
<i>Fasanberget sedermera Parnassen</i>	79
<i>Pimpeneret</i>	79
<i>F.d. rotfrukts- och fruktträdplanteringen i Fasanträdgården</i>	81
<i>Clas Tott ruinerar sig på parken och tvingas lämna Ekolsund</i>	82
REDUKTIONEN 1683.....	83
<i>Reduktionsprotokoll och Lars Lindgrens lantmäterikarta från 1725</i>	83
EKOLSUND FÖREMÅL FÖR PLANER PÅ EN ENGELSK PARK.....	84
<i>Gustav III kommer till Ekolsund</i>	84
<i>Parnassen, tidigare Fasanberget</i>	84
<i>Kungen ritat en engelsk park med inspiration av Adolf Fredrik Barnekow</i>	87
<i>Kungen tittar bakåt i tiden men planerar något nytt</i>	87
<i>Nedre terrassen, parterren och apparellerna</i>	88
<i>Södra boskén utgör skådeplats för tornérspelet</i>	89
<i>Norra boskén</i>	90
<i>Dubbelalléerna</i>	91
<i>Värdshuset</i>	91
<i>Stora planer men endast lite genomfört</i>	91
DEN SETONSKA TIDEN PÅ EKOLSUND INNEBÄR BORTTAGANDE AV DET GAMLA.....	92
<i>Den Setonska tidens nyttoaspekt</i>	92
<i>Dubbelalléerna</i>	92
CARL KEMPE PÅ EKOLSUND STARTAR EN UPPRUSTNING OCH PLANTERAR TRÄD.....	93
<i>Carl Kempe räddar rester av den gamla anläggningen</i>	93
<i>Slottsgården och den övre terrassen tar form</i>	93
<i>Carl Kempe bygger upp ett arboretum</i>	94
<i>Carl Kempes döttrar Diana Tolstoy och Veronica Björling tar över</i>	96
<i>Ekolsund idag 1998</i>	96
BILAGA 3. TABLÅ ÖVER ÄGARNA TILL EKOLSUND	97
KÄLLFÖRTECKNING.....	99

Förord

Institutionen för landskapsplanering Ultuna, SLU har på länsstyrelsens uppdrag tagit fram detta förslag till vårdplan för Ekolsunds slotts park. I uppdraget har ingått att beskriva parkens historia, upprätta ett vårdprogram samt att upprätta en vårdplan. I uppdraget har också ingått att se över byggnadsminnesområdets avgränsning och att ge underlag till en översyn av dess bestämmelser.

Arbetet har i huvudsak genomförts under våren 1998. En arbetsgrupp bestående av universitetsadjunkt, landskapsarkitekt LAR Tomas Lagerström, forskningsassistent, landskapsarkitekt Anna Tandre samt undertecknad har inom ramen för institutionens FoU-arbete avseende utveckling av metoder för hantering av kulturhistoriskt värdefulla parker utfört arbetet. I projektets inledning medverkade också forskningsassistent, landskapsarkitekt LAR Katarina Zelander och universitetsadjunkt, landskapsarkitekt Eliza Nielsen. Underhand har flera av institutionens medarbetare, inte minst tf. universitetslektor Clas Tollin, bidragit med värdefulla synpunkter.

Länsstyrelsens kulturmiljöenhet har, genom länsantikvarie Karl Johan Eklund och 1:e antikvarie Jan Karlsson, kontinuerligt deltagit i samråd kring arbetet och lämnat värdefulla bidrag.

Utöver dessa vill vi också framföra ett särskilt tack till Thomas Ekdahl på Arksam, Lars och Veronica Björling, Christer Rahm och Birgitta Corell, Joachim Tiefensee på Skogssällskapet samt Jan Lindmark.

Uppsala 1998 06 14

Torbjörn Suneson

Universitetslektor, landskapsarkitekt LAR

Inledning

Rapporten inleds med en sammanfattning av anläggningens historia, de överväganden som gjorts och de förslag till åtgärder som ges. Därefter följer ett kapitel som innehåller ett förslag till utvidgning av byggnadsminnesområdet samt skydd av det öppna landskapet. Förslaget till vårdplan utgör följande kapitel.

Bilaga 1 är en översikt över de viktigaste källorna till kunskap om anläggningens historia. Den litteratur som finns om Ekolsunds parkanläggning beskrivs kortfattat och de viktigaste kartorna och ritningarna över anläggningen presenteras. Bilagan avslutas med en källöversikt med försök till källkritisk analys.

Bilaga 2 är en kronologisk beskrivning av anläggningens historia.

Bilaga 3 är en tablå över ägarna till Ekolsund.

Sammanfattning

Historia

Ekolsunds slott och dess parkanläggning var en gång en av de vackraste och mest kända parkanläggningarna i landet. När Clas Tott investerade en förmögenhet i den maktens representation som parken och slottet kom att bli, skapades vid Ekolsund det mest exklusiva Sverige kunde bjuda av trädgårdskonst. Tott hade intensiva franska kontakter och tog del av den franska kultur som frambringade det Karling kallat le Nôtre-stilen efter 1600-talets store landskapsarkitekt André le Nôtre. Le Nôtre-stilens tydligaste kännetecken var att slott, trädgård, park och landskap förenades i en övergripande struktur till en hel komposition.

Clas Tott var ägare till Ekolsund 1640-1652 samt 1654-1670. Den parkanläggning han lät skapa vid Ekolsund, efter ritningar av Nicodemus Tessin d.ä., var lika imponerande som de franska samtida anläggningarna. Den stod inte sina förebilder efter i fråga om påkostade arrangemang med parterrer, kaskader, vattenkonster och häckförstärkta dubbelalléer. Tack vare Ekolsunds generösa markyta och rika tillgång till vatten med självtryck var det möjligt att åstadkomma vattenkonster enligt fransk förebild, även om det tekniskt och klimatmässigt innebar vissa problem (Lindahl 1996).

Ekolsunds parkanläggning är det tidigaste exemplet på en alltigenom franskinspirerad anläggning i Sverige. Den hör därtill till de bäst bevarade från Sveriges stormaktstid. Dess struktur kom att tjäna som inspirationskälla vid anläggandet av Drottningholms park.

Clas Tott ruinerade sig på sitt gigantiska Ekolsundsprojekt. Han dog år 1674, bara 44 år gammal. I och med Totts död var Ekolsunds första glansperiod över; istället blev det Drottningholm som hamnade i fokus för utvecklingen av trädgårdskonsten i Sverige.

Hundra år senare, under den senare delen av 1700-talet, var Ekolsund åter en föregångare till Drottningholm. Det var på Ekolsund Gustav III första gången fick möjlighet att omsätta sitt stora intresse för landskapsarkitektur i planer och konkreta anläggningar. Den engelska landskapsparken utvecklades i England under 1700-talet.

Runt 1775 hade de första ritningarna på svenska anläggningar gjorts och amatörarkitekten Adolf Fredrik Barnekow inspirerade Gustav III till att försöka införa den nya stilen på Ekolsund. Kungens försök stannade dock till största delen på papperet (Olausson 1993).

Ekolsund har alltså i två viktiga skeden i landskapsarkitekturens historia varit förebild och platsen där nya idéer om utformning av parker prövades.

När Gustav III fick tillgång till Drottningholm och lämnade Ekolsund inleddes en nedgångsperiod i Ekolsunds historia. Gustav III:s tid med åtskilliga planer och många förnöjsamheter i trädgården ersattes med en mer sansad period som varade i över 125 år. Ekolsund såldes 1785 till familjen Seton. Vi vet relativt lite om vad som hände med Ekolsunds parkanläggning under den Setonska tiden. Ett skäl till detta är att stora delar av arkivmaterialet från denna tid brändes när den siste ägaren av släkten Seton skulle ge sig av (Flinck 1979 s. 11). Vi vet dock att släkten Seton inte hyste något utpräglat intresse för den gamla 1600-talsanläggningens bevarande. Mycket förändrades och förenklades, bl a revs parterren upp och planterades med fruktträd.

1912 köpte ett konsortium inriktat på fastighetsspekulation egendomen och skilde slottet och parken från skogs- och jordbruksmarken, som varit produktionsbasen i den ursprungliga kungsgården.

Carl Kempe blev så småningom den som köpte slottet och parken och som, med sin förmögenhet grundad på den norrländska skogsindustrin, skapade den senaste glansperioden i Ekolsunds historia. Kempe var dendrologiskt intresserad, vilket kom till uttryck i en större arboretesplantering. De många fruktträden på parterren lät han ta bort. I övrigt månade han om den gamla parkanläggningens bevarande. Idag ägs Ekolsund av Carl Kempes arvingar.

Det senaste halvsekle har åtgärder vidtagits som inneburit bestående skador. Det mest flagranta är omläggningen av Enköpingsvägen, dåvarande riksvägen, som innebar ingrepp i alléerna och norra boskén. Efterhand har träd som varit rester av den norra allén ner mot Hjälstaviken tagits bort på åkermarken. I samband med muddring av kanalen har muddermassor oavsiktligt placerats så att flera alléträd vid kanalen dödats.

Värde, mål och förslag

Trots århundraden av prövningar har den struktur som etablerades på Ekolsund under den tottska eran på 1600-talet bestått. Det är en stabil struktur av alléer, landskapsrum, vattenspeglar och vyer/siktlinjer som fortfarande är fullt läsbar i landskapet.

Ekolsunds parkanläggning har ett mycket stort historiskt värde. Vår bedömning är att bevarandet av strukturen är av högsta prioritet.

Med hänsyn till de resurser som står till förfogande för restaurering och skötsel föreslår vi att det övergripande målet för vården av Ekolsunds parkanläggning skall vara att bevara de anläggningsdelar som finns bevarade idag, med särskild uppmärksamhet på den struktur som etablerades på 1600-talet.

Det innebär att:

- byggnadsminnesområdet bör utvidgas så att kanalen med omgivande trädrader, södra allén ner till Hjälstaviken, Parnassen samt dammarna väster om Lycksalighetens ö ingår i byggnadsminnesområdet
- det öppna landskapet runt parkanläggningen behöver skyddas

Det innebär också att vissa restaureringsåtgärder bör vidtas. De viktigaste är de som rör den övergripande strukturen:

- kanalen muddras och omgivande trädrader friställs
- den norra allén friställs genom att träd avverkas i norra boskén intill allén
- den norra boskén gallras på båda sidor Enköpingsvägen för att tydliggöra boskéns forna utsträckning
- röjning av träd och buskar på Parnassen som växer i eller intill stenmurar och formationer som är markerade på 1725 års karta
- skogsplanteringen mellan Enköpingsvägen och södra allén tas bort

Även om det idag inte finns resurser att återskapa de delar som försvunnit, ger slottet, parken och det omgivande landskapet förutsättningar att utveckla en verksamhet på Ekolsund som på sikt kan innebära att mer omfattande restaureringar i framtiden kan övervägas.

Ekolsund är idag en tämligen okänd anläggning. Trots att delar av parken ingår i Hjälstavikens naturreservat – ett av landets främsta fågelområden – är kombinationen naturturism vid Hjälstaviken och kulturturism i parkanläggningen helt outnyttjad. Åtgärder behöver vidtas som ökar tillgängligheten och den allmänna kunskapen om anläggningen.

I syfte att bidra till en sådan utveckling finns åtgärder som ligger utom ramen för vårt uppdrag som är värda att överväga:

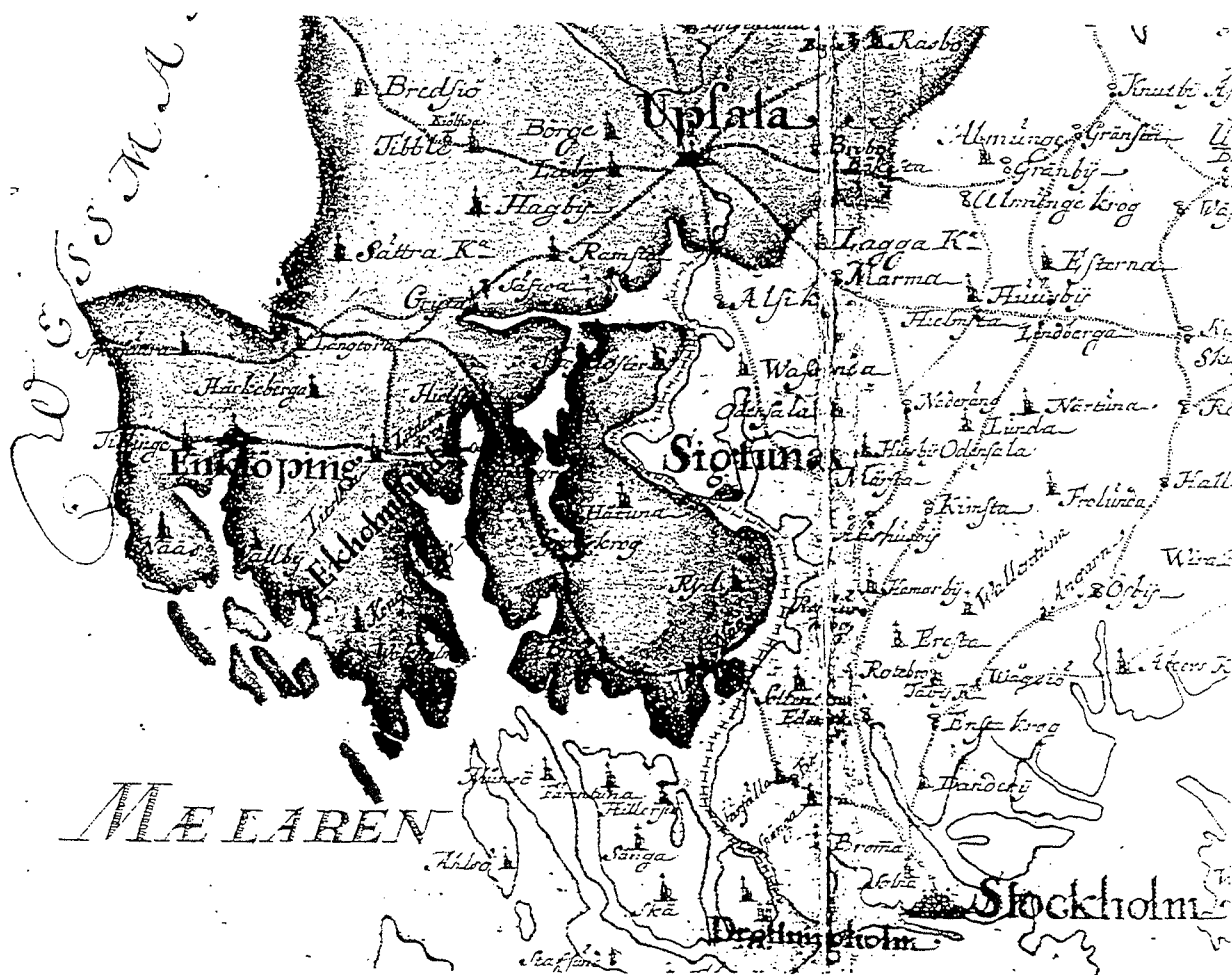
- informationen om anläggningen och dess värden bör förbättras, både vad gäller skyltning, informationsfoldrar och allmän publicitet
- utredning av förutsättningarna för restaurering av Ekolsunds arboretum bör göras.

Därtill är frågan om en långsiktig lösning av ägandet och användningen av Ekolsunds slott och park av vital betydelse för anläggningens framtid.

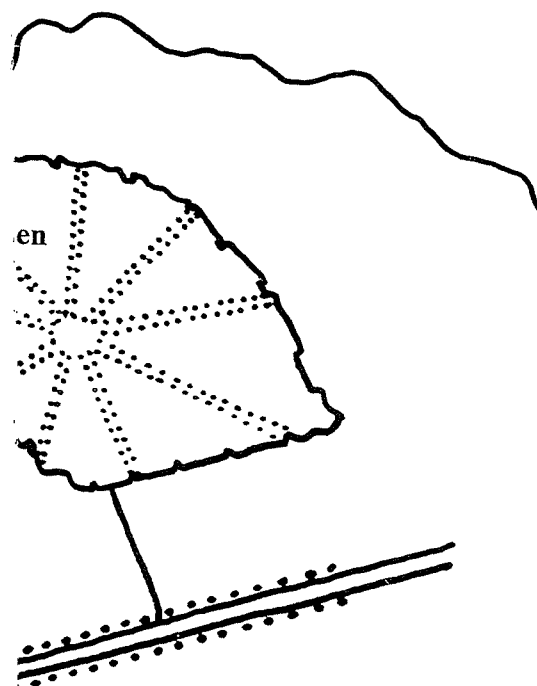
Läge i landskapet

Ekolsund hör till Husby-Sjutolfts socken, Trögds härad, i Enköpings kommun. Socknen gränsar dels till Hjalsta och Litslena, men också till Mälaren. Socknens norra del består av en flack lerslätt som avbryts av åkerholmar och mindre skogspartier samt Hjalstavikens vassrika vattenlandskap i öster. Den södra delen präglas av sprickdalslandskapets mer sammanhängande höjder och den smala Ekolsundsvikens dalgång. Ekolsunds slott och parkanläggning ligger i gränsen mellan de båda landskapstyperna med utblick över det öppna landskapet ner mot Hjalstaviken.

I socknen, som förekommer redan år 1311 i skriftliga källor, finns ett stort antal fornlämningar från bronsålder och järnålder.

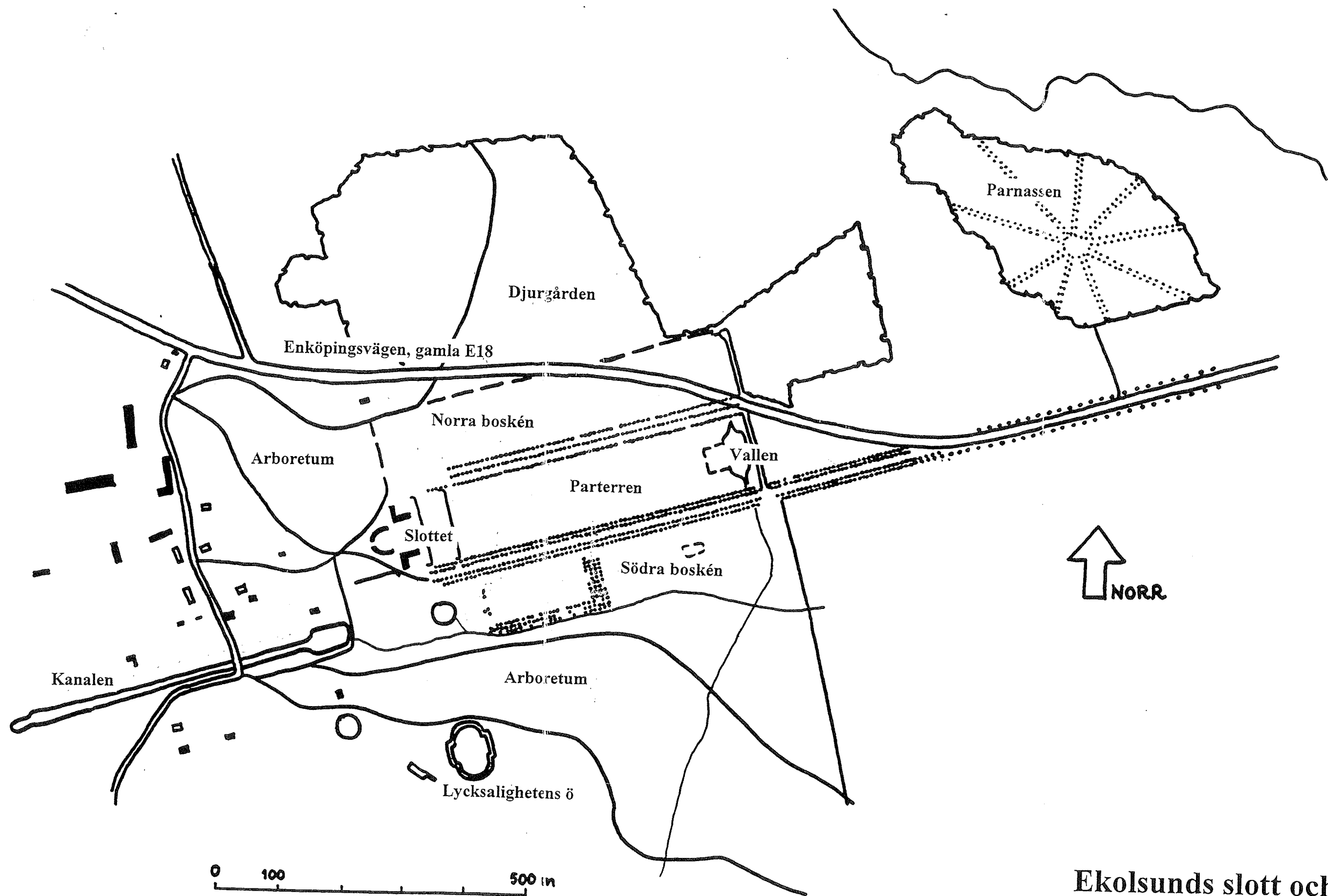

Figur 1. Utsnitt ur kartverket Geografisk karta öfver landsvägarne genom Upland 1735. Lantmätare Jacob Braun. Det är intressant att Ekholmsund och Drottningholm skrivs med bokstäver av samma dignitet. Originalen finns i KrA. Foto KrA.

Ekolsunds slott och parkanläggning

Orienteringskarta

Ekolsunds slott och
parkanläggning
Orienteringskarta

Introduktion till Ekolsunds parkanläggning

Ekolsunds parkanläggning i kortfattad historisk belysning

Ekolsund tidigaste exemplet i Sverige på Le Nôtre-stilen

Ekolsunds parkanläggning är det tidigaste exemplet på en alltigenom franskinspirerad anläggning i Sverige. Den hör till till de bäst bevarade från Sveriges stormaktstid. Dess struktur kom att tjäna som inspirationskälla vid anläggandet av Drottningholms park.

Clas Totts parkanläggning vid Ekolsund, efter ritningar av Nicodemus Tessin d.ä., var lika imponerande som de franska samtida anläggningarna. Den stod inte sina förebilder efter i fråga om påkostade arrangemang med parterrer, kaskader, vattenkonster och häckförstärkta dubbelalléer. Att Ekolsunds anläggning var så storslagen har sin förklaring dels i Ekolsunds ägarförhållanden, dels i Ekolsunds läge och rika naturförutsättningar. Clas Tott, som innehade Ekolsund 1640-1652 samt 1654-1670, besökte Frankrike ett flertal gånger, och i diplomatförhandlingar betecknades han av motståndarna som "hel och hållen fransos". Tott kunde alltså inhämta den franska trädgårdskonstens idéer på plats.

Då Tessin d.ä. fick uppdraget av Clas Tott att ta sig an Ekolsunds parkanläggning var arbetet redan påbörjat enligt ritningar av Jean de la Vallée. Tack vare Ekolsunds generösa markyta och rika tillgång till vatten med självtryck var det möjligt att åstadkomma vattenkonster enligt fransk förebild, även om det tekniskt och klimatmässigt innebar vissa problem (Lindahl 1996).

Att dessa franskimporterade trädgårdsidéer först fick sin gestaltning ute på Ekolsund är anmärkningsvärt, eftersom Drottningholm vid en jämförelse kan uppfattas som en mer given plats för denna typ av påkostade anläggningar. Clas Tott ruinerade sig också, kanske inte oväntat, på sitt gigantiska Ekolsundsprojekt. Han dog år 1674, bara 44 år gammal. I och med Totts död var Ekolsunds första glansperiod över; istället blev det Drottningholm som hamnade i fokus för utvecklingen av trädgårdskonsten i Sverige. Där inledde Tessin d.ä. arbetet med en barockanläggning, som fullbordades av hans son Tessin d.y. (Lindahl 1996).

Cirka 100 år senare var Ekolsund återigen aktuellt för en ny trädgårdsepok i Sverige. *Den engelska parken* var på väg att införas i landet. Amatörarkitekten Adolf Fredrik Barnekow påverkade och inspirerade Gustav III till att försöka införa den nya stilen på Ekolsund. Kungens försök stannade dock till största delen på papperet (Olausson 1993). Den franska strukturen i anläggningen stördes inte på allvar. Icke desto mindre är det intressant att notera hur Ekolsund än en gång hade inspirerat sin ägare att introducera något nytt i Sverige.

Då kungen sålde Ekolsund till familjen Seton 1785 var parkanläggningens glanstid redan över. Gustav III:s tid med åtskilliga planer och många förnöjsamheter i trädgården ersattes med en mer sansad period som varade i över 125 år. Vi vet relativt lite om vad som hände med parkanläggningen under den Setonska tiden. Ett skäl till detta är att stora delar av arkivmaterialet från denna tid brändes när den siste ägaren av släkten Seton skulle ge sig av (Flinck 1979 s. 11). Vi vet dock att släkten Seton inte hyste något

utpräglat intresse för den gamla 1600-talsanläggningens bevarande. Nyttotänkande och ägarens bortavaro resulterade i en annorlunda anläggning. Borttagning av det gamla samt nyplantering av barrträd och fruktträd är kanske det som mest kom att prägla anläggningen.

Efter en kort ägarperiod 1912-1917 under ett konsortium köptes Ekolsund av direktör Carl Kempe 1917. Kempe var dendrologiskt intresserad, vilket kom till uttryck i en större arboretesplantering. De många fruktträden på parterren lät han ta bort. I övrigt månade han om den gamla parkanläggningens bevarande. Idag ägs Ekolsund av Carl Kempes arvingar.

Ekolsunds park idag

Parkens huvudentré är belägen i en av två mäktiga dubbelalléer som löper från slottet ner mot Mälaren. Två flyttade runstenar är placerade vid grinden.

Figur 2. Entré från öster till Ekolsunds slott. Entrén är placerad mitt i den södra av två lindalléer. Två runstenar, ditflyttade på 1800-talet, står på varsin sida om grinden. Foto Pär Stjernberg 1998.

Figur 3. Den södra dubbelallén består av lindar, med en liten uppblandning av andra trädslag. Fotot är taget uppifrån slottsområdet. Trädens ålder varierar, men några exemplar är från andra halvan av 1600-talet. Foto Anna Tandre 1998.

Slottet dominerar anläggningen och förbinds med den forna parterren av två terrasser. Parterren är idag en gräsvall mellan alléerna öster om slottet, som avslutas av en hög vall. Framför vallen finns rester av en damm. Den stora gräsytan bidrar på sitt sätt till det mäktiga intrycket, och man förstår att parterren med sina numera försvunna broderiplanteringar, vattenkonster och grusgångar måste ha varit storslagen.

Figur 4. Nedanför slottet breder parterren ut sig mot öster. Den består idag av en gräsvall, omgiven av alléerna. Foto Torbjörn Suneson 1998.

Flera områden kring slottet, som varit betydelsefulla inslag i anläggningen, ter sig numera tämligen anonyma. Dit hör norra boskén, Djurgårdarna och *Parnassen*. Den senare är fortfarande en trädklädd kulle intill Hjälstaviken, där man kan se alléernas strålformiga mönster, en rest av de anläggningar som fanns här på 1600-talet.

Ovan: Figur 5. *Parnassens* ekar bildar ett krontak. Foto Anna Tandré 1998.

Till höger: Figur 6. En av nio siktlinjer på *Parnassen*. Foto Anna Tandré 1998.

I skogsområdet på höjden söder om slottet finns en mängd olika barrträdsarter. Dessa träd ingår i det arboretum som till största delen tillkom under Carl Kempes ledning på 1920-talet och ett antal decennier framöver. Somliga arter har självföryngrats. Även i området väster och nordväst om slottet finns rester av arboretet.

I parken finns vattenanläggningar bevarade från andra halvan av 1600-talet. En av dessa är en märklig skapelse i form av en kanalomgärdad holme. Holmen, som finns i anslutning till arboretet söder om slottet, är cirka 100 meter lång och skapades med barockens karaktäristiska linjer. Här ligger Ekolsunds förre ägare Carl Kempe och hans fru Marianne begravda. Platsen kallas *Lycksalighetens ö*, ett namn som den fått först långt efter det att den skapats.

Figur 7. Entrébro till Lycksalighetens ö. Stora ekar och gransly utgör den huvudsakliga vegetationen. Gravvården står placerad i bortre änden av holmen. Foto Anna Tandré 1998.

Sydväst om slottet återfinns en annan av de bevarade vattenanläggningarna. Det är en 500 meter lång, stensatt kanal som grävdes under andra hälften av 1600-talet. Kanalen omges av trädrader som härstammar från samma tid. Den byggdes som stilelement och som vattenmagasin för parkens vattenkonster och dammar.

De en gång så omfattande nyttoodlingarna på Ekolsund – fruktträdsodlingar, trädskolor och "jordfruktssängar" – har till stor del försvunnit. De har omvandlats till åker eller vuxit igen.

Figur 8. Kanalen fotograferad från öster. Två rader med gamla alléträd löper längs kanalens norra sida. Foto Torbjörn Suneson 1998.

A. Förslag till utvidgning av byggnadsminnesområdet samt skydd av det öppna landskapet

Den historiska analysen visar att väsentliga delar av Ekolsunds historiska parkanläggning ligger utanför det byggnadsminnesområde som beslutades 1969. Vi föreslår att byggnadsminnesområdet utvidgas med följande områden:

1. Kanalen med tillhörande alléträd
2. Den södra huvudalléns förlängning öster om vallen ner mot Mälaren
3. Dammområdet strax väster om "Lycksalighetens ö"
4. Parnassen

Se karta på sid. 17!

1. Kanalen med tillhörande alléträd

Beskrivning och värde: Kanalen på Ekolsund har en lång historia. Cirka en tredjedel av den ingår i nuvarande byggnadsminnesområdet. Längden är cirka 550 meter. Kanalen finns utritad på Hans Barckhus' karta från 1688 och tillhör de äldsta bevarade delarna i Ekolsunds parkanläggning. Kring kanalen finns idag rester av en dubbel respektive en enkel allérad, som genom århundradena har bevarats.

Marken allra närmast kanalen förefaller ligga i träda, men tycks i övrigt bevarad i sitt gamla utseende.

Argument för byggnadsminnesförklaring:

- Kanalen med tillhörande träd är en av de äldsta delarna i parkanläggningen
- Kanalen tycks ha bevarats relativt oförändrad genom åren
- Kanalen på Ekolsund är intressant ur trädgårdshistorisk synvinkel. Den är en av de allra första kanalerna i landet
- Kanalen är i sitt slag unik i landet som komponent i en parkanläggning
- Kanalen är som dominerande vattenanläggning ett särdrag för Ekolsund
- Kanalen är viktig som vattengivare till lägre liggande vattensystem

2. Den södra huvudalléns förlängning öster om vallen och ner mot Mälaren

Beskrivning och värde: Dubbelalléerna är som idé mycket gamla på Ekolsund. De

finns med redan på Jean de la Vallées första generalplan från omkring 1654. Det finns en uppgift från 1670, som pekar på att den södra allén ännu inte var färdig då, men likväl under arbete (Ellehag 1994). Idag finns det, både i den södra och den norra allén, ett antal lindar som med stor säkerhet är autentiska. Därutöver har gjorts nyplanteringar av lind i åtminstone två omgångar. Träden är till övervägande delen lind, men enstaka alm (död), ask och lönn finns också. Spår av hamling i flera omgångar syns i de gamla lindarna, varav några har ett imponerande stamomfång.

Någon gång före 1920 togs ett radikalt grepp angående alléerna. Den norra alléns två mittenrader togs bort och ersattes med en enda rad i mitten.

Den södra allén är idag byggnadsminnesförklarad endast till och med infarten till Ekolsund.

Argument för byggnadsminnesförklaring:

- Dubbelalléerna på Ekolsund var och är ett slags signum för den franskinspirerade stil som infördes i och med arkitekterna Jean de la Vallées och Nicodemus Tessin d.ä.:s arbeten för godsets parkanläggning.
- Det magnifika i Ekolsunds parkanläggning ligger till stor del i de långa linjerna och de väldiga perspektiven. Alléerna bidrar starkt till denna bild. Det är angeläget att rädda de återstående resterna av det forna allésystemet.

3. Dammområdet strax väster om “Lycksalighetens ö”

Beskrivning och värde: En av de äldsta delarna i parkanläggningen är den kanalomgärdade holme söder om slottet som idag kallas *Lycksalighetens ö*.

Denna märkliga plats har, genom århundraden och på olika kartor, behållit samma form och utseende fram till idag, om man bortser från detaljer som vi inte vet något om.

Idag utgör *Lycksalighetens ö* en gravplats, och är som sådan osäljbar.

Ända sedan andra halvan av 1600-talet har det funnits ännu ett dammsystem strax väster om *Lycksalighetens ö*. Detta system finns bevarat idag, men det ingår inte i nuvarande byggnadsminnesförklaring. Det rör sig dels om en större, rund damm väster om *Lycksalighetens ö*, dels en mindre damm som ligger mitt emellan dessa båda dammar. Den runda dammen finns med på 1920 års karta i “Svenska Trädgårdskonsten” (Wollin1931).

I Lars Salvius uppteckningar om Ekolsund 1741 får man följande upplysning om dammarna:

“Stierndammen en tenaile omkring en Holme af 450. Alnars längd, 15. Alnars bred och 4. Alnars diup. Från denna Dammen går et Rör genom en borrad Stock, under Jorden till Kärrdammen af 90. Alnars längd”.

Argument för byggnadsminnesförklaring:

- Dammarna väster om *Lycksalighetens ö* hörde ihop med Ekolsunds omfattande vattensystem; som en del i detta system är dammarna en värdefull rest.
- Med tanke på den privata karaktären på *Lycksalighetens ö* vore det önskvärt med en mindre snäv gräns för byggnadsminnesförklaring

4. Parnassen, tidigare kallad Fasanberget

Beskrivning och värde: Alltsedan andra halvan av 1600-talet finns vid Ekolsund en lövträdsklädd kulle med radiära uthuggningar. Denna plats kallas sedan länge *Parnassen* och ingår i Hjälstavikens naturreservat. Ännu längre tillbaka kallades platsen *Fasanberget*. *Parnassen* ägs sedan 1966 av Naturvårdsverket och sköts via Miljövårdsenheten vid länsstyrelsen, Uppsala.

Det är inte klarlagt när *Parnassen* skapades exakt, men den finns med på Barckhus' karta från 1688; dock med åtta alléuthuggningar i stället för senare tiders nio. Söderut fanna enligt Lindgrens karta 1725 stenmurar i avsatser på *Parnassen*. Från början utgjorde platsen förmodligen en jaktpark; och vad gäller 1700-talet så vet vi att den då användes som festplats och utgjorde Gustav III:s plats för dinéer. *Parnassen* är till och med en av de delar som särskilt omhulldes av Gustav III, och som till skillnad från mycket annat i anläggningen nogsamt underhölls. Än idag, 1998, syns de nio armarna och ett stort antal av de övriga uthuggningarna syns eller anas. Rester av murarna finns kvar.

Argument för byggnadsminnesförklaring:

- Platsen tillhör Ekolsunds gamla 1600-talsanläggning och är därmed ett av de äldsta bevarade inslagen i Ekolsunds parkanläggning
- Platsen var vid skapandet i andra halvan av 1600-talet ett typiskt inslag i dåtidens stora parkanläggningar
- Platsen är särskilt förknippad med Gustav III:s period på Ekolsund med uppträdanden och fester i anläggningen
- Platsen är relativt väl dokumenterad under århundradena och har därmed en historia att berätta
- Parnassen utgör en av de bäst bevarade jaktparkerna i Sverige

Det öppna landskapet

Beskrivning och värde: Vid Ekolsund utgör det öppna landskapet en viktig del i upplevelsen av parkanläggningen. Det omkringliggande landskapet var ett medvetet inslag i anläggningen då denna skapades. Det påverkade utformningen och upplevelsen av den. Alléerna, parterterplanteringarna, vattenanläggningarna, landskapet och närheten till Mälaren hörde ihop.

Argument för byggnadsminnesförklaring:

- Det öppna landskapet runt Ekolsunds parkanläggning var och är en förutsättning för helhetsupplevelsen av anläggningen. Alléer och övriga arkitektoniska element skapades som linjer och mönster i det öppna landskapet

Det öppna landskapet har i detta skede inte avgränsats på någon karta. Om det öppna landskapet skall skyddas som en del i byggnadsminnesområdet eller på annat sätt bör bli föremål för fortsatt diskussion.

B. Vårdplan

Vårdplanens uppläggning

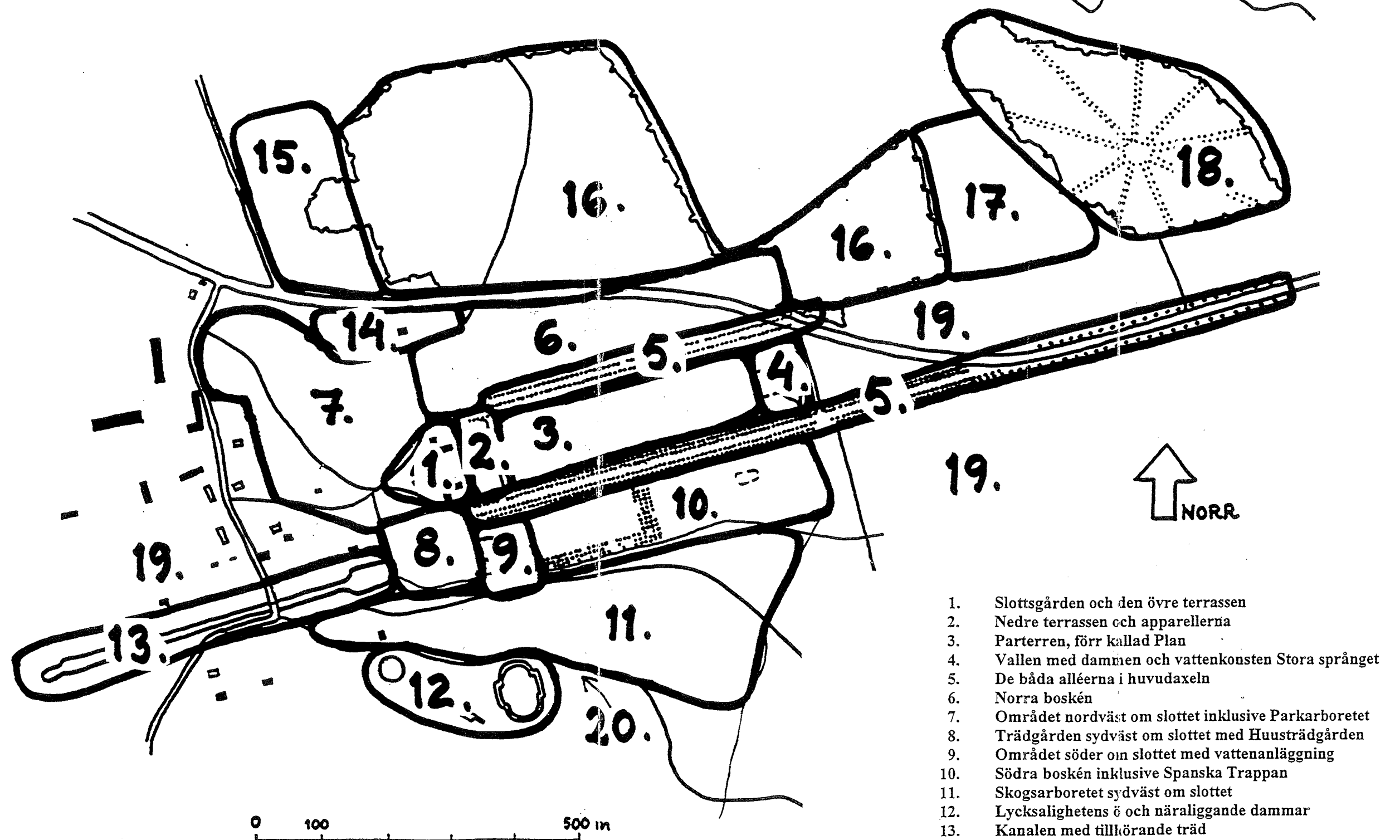
Länsstyrelsen i Uppsala län har gett institutionen för landskapsplanering Ultuna, SLU i uppdrag att utarbeta en vårdplan för Ekolsunds parkanläggning. Som grund för vårdplanen ligger ett förhållandevis rikhaltigt källmaterial från skilda epoker. Vårdplanen bygger på målet att bevara, lyfta fram och tydliggöra strukturer från olika epoker i Ekolsunds parkanläggning. Det finns idag inte förutsättningar eller intresse att återskapa de delar som försvunnit. De åtgärder som vi föreslår syftar huvudsakligen till att genom viss avverkning tydliggöra och bevara de återstående strukturerna. Det historiska lagret under mark föreslås förbli orört. Några delar i anläggningen kräver omfattande vårdåtgärder. Anläggningen har delats in i 20 delområden, som tillsammans täcker hela den ursprungliga parkanläggningen. En nulägesbeskrivning ges för varje delområde samt ett kort utdrag av historien. I de fall det har varit nödvändigt, har vi tagit upp området i en diskussion. Därefter ges ett åtgärdsförslag. De 20 delområdena är följande: (se även karta!)

1. Slottsgården och den övre terrassen
2. Den nedre terrassen och apparellerna
3. Den centrala parterren *Plan*
4. Vallen med dammen och vattenkonsten *Stora Språnget*
5. De båda alléerna i huvudaxeln
6. Norra boskén
7. Området nordväst om slottet inklusive Parkarboretet
8. Trädgården sydväst om slottet med *Huusträdgården*
9. Området söder om slottet med vattenanläggning
10. Södra boskén inklusive *Spanska Trappan*
11. Skogsarboretet sydväst om slottet
12. *Lycksalighetens ö* och näraliggande dammar
13. Kanalen med tillhörande träd
14. Vårdshusområdet
15. F.d. trädskoleanläggningen *Pimpeneret*
16. (F.d.) Djurgårdarna
17. F.d. fruktträds- och rotfruktsplanteringen
18. *Parnassen*
19. Det öppna landskapet
20. Muren runt parkanläggningen

Åtgärdsförslagen har indelats i tre kategorier – restaureringsåtgärd, underhållsåtgärd och skötselåtgärd. Med restaureringsåtgärd avser vi en åtgärd som syftar till att återställa något som med tiden har förvanskats eller håller på att försvinna. Med skötsel avser vi de regelbundna skötselåtgärder som är nödvändiga för att vidmakthålla vitalitet och kvalitet. Med underhåll menar vi de nödvändiga åtgärder som måste vidtagas efter en tid även om skötseln har varit god. Dessa har delats in i tre prioriteringsgrader, då detta bedömts nödvändigt.

Ekolsunds slott och parkanläggning

Områdesindelning

1. Slottsgården och den övre terrassen
2. Nedre terrassen och apparellerna
3. Parterren, förr kallad Plan
4. Vallen med dammen och vattenkonsten Stora språnget
5. De båda alléerna i huvudaxeln
6. Norra boskén
7. Området nordväst om slottet inklusive Parkarboretet
8. Trädgården sydväst om slottet med Huusträdgården
9. Området söder om slottet med vattenanläggning
10. Södra boskén inklusive Spanska Trappan
11. Skogsarboretet sydväst om slottet
12. Lycksalighetens ö och näraliggande dammar
13. Kanalen med tillhörande träd
14. Vårdshusområdet
15. F.d. trädskoleanläggningen Pimpeneret
16. Djurgårdarna
17. F.d. fruktträds- och rotfruktsplanteringen
18. Parnassen
19. Det öppna landskapet
20. Muren runt parkanläggningen

Beskrivning, diskussion och åtgärdsförslag för respektive delområde

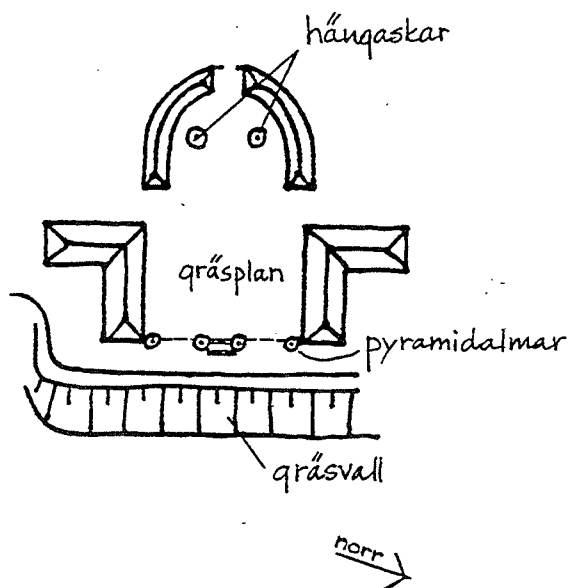
Område 1. Slottsgården och den övre terrassen

Nulägesbeskrivning: Ytan mellan slotts- och flygelbyggnaderna upptas av en stor gräsyta. Mellan flyglarna står två äldre, förmodligen likåldriga, hängaskar. Spår av äldre plattgångar syns i gräsmattan, som för övrigt är tom. Slottsgården begränsas ner mot den översta terrassen av en stödmur med en träbalustrad, som löper mellan de bägge slottsbyggnaderna. Fyra pyramidalmar står på rad längs balustraden.

En bred stentrappa är länken mellan slottsgården och den övre terrassen. På denna terrass, i varsin planteringsbädd i gruset, växer ett antal rosor mot balustraden. De flesta har endast vildskott.

På kanten av terrassen står ett antal kanoner uppställda. Nuvarande plana vallytor och branta slänter ger en uppfattning om terrassernas forna utseende.

Mål: Slottsgården och den övre terrassen hålls vårdade. Formträd och äldre strukturer bibehålls respektive tydliggörs.

Figur 9. Principskiss över borggården 1998.

Åtgärdsförslag

Restaureringsåtgärder:

- Träbalustraden restaureras. *Prioritet 1.*
- Omläggning av plattor (även de som är helt gräsöversväxta). Plattorna skall lyftas så de ansluter till omgivande mark. Skadade gräspartier kompletteringssås. *Prioritet 1.*
- Den borttagna gaveltrappan på den södra slottsbyggnaden byggs upp igen. *Prioritet 2.*
- Rosorna och deras planteringsbäddar på den övre terrassen tas bort. *Prioritet 2.*
- Numera borttagna statyetter kan efter kontroll med äldre fotografier åter placeras ut på borggården. *Prioritet 3.*

Underhållsåtgärder:

- Kalkstensplattorna ses över och justeras vid behov.

- Formträden ersätts med nya då de nuvarande exemplaren faller för åldersstreckat eller annat som medför borttagning.

Skötselåtgärder:

- Gräsklippning av gräsytor på borggården.
- Årlig formbeskränning av pyramidalarna, lämpligast i mitten/slutet av september.
- Tillsyn av formträden, till exempel borttagning av grundstamskott.
- Grusytorna kompletteras med nytt ytskikt, jämnas till och hålls fria från ogräs.
- Ogräs i trappan och muren tas bort.

Område 2. Den nedre terrassen och apparellerna

Nulägesbeskrivning: Den nedre terrassen, som är betydligt större till ytan än den övre, utgörs idag av gräsvall utan några arrangemang. Mellan terrassen och den nedanför liggande parterren kallad *Plan* löper en slänt, i vilken spår av Gustav III:s appareller fortfarande syns.

Historik: Den nedre terrassen var vid tiden för Lars Lindgrens uppmätning av Ekolsund 1725 vackert utsirad med buxbomsmönster och prydd med två mindre vattenanläggningar. I nederkanten av terrassen fanns på 1600-talet *vattenkaskader*, vars vatten rann ner för slänten via uthuggna stenskålar, och slutligen hamnade i en kanal på parterren. Tessin d.ä. tog till vara de la Vallées idé, som realiserades med mycket möda. Det är dock oklart om alla de planerade kaskaderna någonsin blev utförda.

Det är oklart när kaskaderna revs, men klart är, att då kung Gustav III i vuxen ålder innehade Ekolsund, genomfördes en förenkling av området öster om slottet. Den ömtåliga och skötselkrävande buxbomen på den övre terrassen önskade han ersätta med gräs, vilket också ser ut att ha genomförts, enligt en avbildning från Ekolsund utförd 1770 av Olof Fridsberg (Olausson 1993, Malmberg 1932). På denna målning syns, att den övre terrassen hade genomgått förenklingar, så vida inte konstnären medvetet förenklat motivet grovt. Där det förut funnits vattenspeglar och buxbomsritningar, fanns nu enligt Fridsbergs målning endast grundmönstret kvar, med grus och gräsmatta i stället för buxbomsritningar och vatten.

Omkring 1775 genomfördes en förenkling av slänten där det tidigare funnits kaskader. Gustav III lät i stället uppföra appareller (ramper) i form av ett tillplattat X som gjorde det möjligt att ta sig uppför och nedför slänten på ett bekvämt sätt.

Trädgårdsarkitekt Gösta Reuterswärd föreslog i sitt förslag 1928 två stora, symmetriskt placerade, stenkantade spegeldammar med röda näckrosor på nedersta terrassen. Damarna skulle omgärdas av hängpilar. Detta förslag förefaller aldrig ha genomförts.

Diskussion: Om det är så, att det finns rester kvar av kaskadanläggningarna under mark, eller bevarade, borttagna rester någon annan stans bör detta givetvis dokumenteras. I övrigt är ett fortsatt öppethållande av ytorna aktuellt, helst med betning.

Mål: Terrassen hålls fortsatt öppen. Apparellerna, som idag bara anas, tydliggörs.

gräsparterrer, och kvarteren nedanför skulle slås ihop till en gräsplan med spaljétunnlar (!) (Olausson 1993).

I sitt förslag till omdaning av trädgårdsanläggningen 1775 ritade Gustav III en förenklad terrass, där det tidigare var buxbomsritningar. Han ville ersätta buxbomen med en enkel gräsplan, och föreslog att kaskaderna skulle ersättas med *appareller*.

En målning från tiden, 1770, utförd av Johan Säfvenbom, visar apparellerna, medan arbetet med sammanslagningen av parterrerne inte framgår av målningen (Olausson 1993).

Vad gäller *Plans* struktur, tycks den med tiden ha blivit förenklad så långt det var möjligt. Under släkten Setons tid som ägare, som varade från 1785 till 1911, förändrades parterren radikalt. Frukträd planterades över hela dess yta ända uppe från platsen där kaskaderna funnits och ner till *Stora Språnget*, vilket också syns på 1920 års karta över Ekolsund.

Diskussion: Trots att alla detaljer har försvunnit från *Plan* så är det lätt att föreställa sig det ursprungliga utseendet tack vare den öppna ytan och de bevarade gränserna. Detta är värdefullt och bör även i fortsättningen vara fallet. Mellanperioden med frukträd, som planterades på hela *Plan* under den Setonska tiden, var ett utslag av situationen på den tidens Ekolsund. Carl Kempe i sin tur lät såga ner träden, förmodligen därför att han inte ansåg parterren vara rätt plats för en nyttoodling.

Mål: *Plan* hålls öppen.

Åtgärdsförslag

Restaureringsåtgärder: Inga.

Underhållsåtgärder: Inga.

Skötselåtgärder:

- Parterren betas. Stängsling och fällsystem ses över.

Att observera: Parterren har tidigare plöjts, men i fortsättningen är det viktigt att ingen ytterligare djupbearbetning förekommer. Detta för att skydda eventuella kvarvarande rester av äldre anläggningsdelar under markytan. Eventuella rester av till exempel gamla trärör som redan har hittats eller kommer att hittas bör dokumenteras med fotografi och en plan över fyndplatserna.

Område 4. Vallen med vattenkonsten “Stora Språnget”

Nulägesbeskrivning: Den stora mittparterren framför slottet avslutas med en hög, medvetet formad, trädbevuxen vall i öster. Uppifrån vallen ser man Mälarens vatten. Idag kan man se rester av en större damm i form av en försänkning i marken nedanför vallen. Dammytan är numera trädbevuxen, bland annat med ek, asp och gråpoppel. Några av ekarna är mycket gamla och kraftiga, liksom några gråpopplar i den södra delen.

Historik: Nedanför vallen, mot slottssidan, låg en stor damm med en vattenkonst redan i ett tidigt skede. Denna vattenkonst kallades *Stora Språnget*, en benämning som finns

med på Hans Barckhus' karta från 1688. Vallen var tidigare försedd med trappor och avsatser gjorda av grästorv (Wollin 1931).

Det förefaller som om vallen utgjorde uppställningsplats för kanoner på 1800-talet (Schlegel & Klingspor 1881).

Diskussion: Träddridån på vallen hindrar dem som färdas västerut på Enköpingsvägen att se slottet. Trots att bilister och andra på vägen bokstavligen färdas genom slottsparken så är de knappast medvetna om detta. Genom en bortröjning av flertalet träd på och omkring vallen ger man dels platsen dess troliga ursprungliga utseende delvis tillbaka, dels ges de resande genom området en chans att uppleva den slottsmiljö de faktiskt befinner sig i.

Vallen med framförvarande damm och vattenkonst *Stora Språnget* har lång kontinuitet och har egentligen aldrig försvunnit, bortsett från vattenkonsten. Som fenomen i trädgårdshistorien är vallen intressant. Om det finns några rester av avsatserna i vallen bör dessa dokumenteras och bevaras i största möjliga mån. På grund av markförhållandena är bete inte lämpligt. Istället föreslås slåtter på sådd yta eftersom markvegetationen idag inte är täckande.

Mål: De ursprungliga strukturerna vallen och dammen tydliggörs och utsikten från landsvägen in mot slottet förbättras.

Åtgärdsförslag

Restaureringsåtgärder:

- Kompletteringssådd med ängsfröblandning (anvisas av länsstyrelsen). *Prioritet 1.*
- Dammytan friläggs helt, liksom ytan i den närmaste omgivningen. Alla äldre ekar med minsta omkrets i brösthöjd 200 cm sparas i området på och omkring vallen. Även gråpopplarna nedanför vallen i sydöst sparas. Övriga träd och buskar avverkas. Stubbarna sparas dock för att inte skada eventuella lämningar under markytan. *Prioritet 1.*
- Sten och skrot som nu ligger i ytan tas bort. Länsstyrelsen skall närvara då detta arbete utförs. *Prioritet 1.*

Underhållsåtgärder: Inga.

Skötselåtgärder:

- Slåtter. Detta bör föregås av bortrensning av det översta lösa lagret av nedfallna löv, för att undvika försumpning och slipprighet samt för att främja gräsväxt. Helst borde den bara jordytan efter nedsågning av trädvegetationen besås med gräs för att undvika att ogräshärdar uppstår. Gräset kan till exempel bestå av ängsgröe, rödsvingel och kamäxing.
- Rövning av sly och stubbskott.

Att observera: Eventuellt kan stubbarna prepareras för att förhindra rot- och stubbskottbildning med det numera godkända medlet Eco plugg. Alla åtgärder bör genomföras med försiktighet för att inte strukturer i och under markytan skall skadas.

Område 5. De båda dubbelalléerna i huvudaxeln

Nulägesbeskrivning: Dubbelalléerna är som idé mycket gamla på Ekolsund. De finns med redan på Jean de la Vallées första generalplan från omkring 1654. Det finns en uppgift från 1670, som pekar på att den södra allén ännu inte var färdig då, men likväl under arbete (Ellehag 1994). Någon gång före 1920 måste ett radikalt grepp ha tagits angående alléerna. På kartan från 1920 i *Svenska Trädgårdskonsten* (Wollin 1931) ser man hur de tidigare fyra trädraderna i norra allén har ersatts med *tre* rader. Så ser det ut även idag. De två mellersta trädraderna har tagits bort och av okänd anledning ersatts med en enda i mitten.

Det sammanlagda antalet träd i de bägge alléerna är cirka 600. I den södra allén är högst tio procent av träden från 1600-talet. Dominerande andelen träd, 60-80 procent är från tiden kring sekelskiftet. Därutöver finns ett antal ännu yngre träd, som planterats under sen tid. En hel del luckor finns, där borttagna träd inte har ersatts. I den norra allén är andelen autentiska träd något större. Dessa finns i de två yttre raderna. Samtidigt är luckorna i dessa rader fler än i den södra allén. I *Parnassens* södra kant finns ett antal gamla almar, som kan ha ingått i den norra allén.

En viss förnyelse av alléerna har skett på senare tid i form av nyplantering för ett antal år sedan. Idag är alléträdens kondition varierande. Somliga är mer eller mindre fallfärdiga. Träden står relativt tätt, och många av dem har inte fått tillräckligt med kronutrymme. Enligt Nitzelius (Lustgården 1962-63) är alléns nuvarande lindar planterade i sen tid. Denna uppgift torde dock inte gälla de äldsta träden, varav åtskilliga har en imponerande stamomkrets.

Den södra allén sträcker sig långt ner mot Hjälstaviken. I den yttre, östra delen består den av enkla trädrader med yngre träd av varierande art. Denna del är under utredning av Vägverket. Enköpingsvägen löper från Hjälstaviken, genom den södra allén, och sneddar sedan ut ur allén och in i den norra boskén.

Historik: I *Svenska Trädgårdskonsten* (Wollin 1931) finns en uppgift om att Claes Tott, till skillnad från många andra godsherrar, blandade upp sitt lindbestånd med ett antal andra trädarter, såsom alm och lönn. Om detta berodde på svårigheter att få tag på fler lindar, ekonomin eller en vilja att faktiskt blanda flera arter vet vi inte.

Innan Gustav III lät göra vissa förändringar i Ekolsundsparken, var alléerna markerade med längsgående häckar av berberis och ask (Wollin 1931).

Lars Salvius beskrev synen av alléerna 1741:

“//och brede vid vägen äro 2. Rader skugrike Löfträn satte ända bort åt å både sidor, hvilka med största bahaglighet locka ögonen til deras åskådande.”

Diskussion: Alléerna på Ekolsund var ett av de mest typiska och mäktiga inslagen i Ekolsunds 1600-talsanläggning. Vi förutsätter att den södra allén i sin helhet kommer att ingå i byggnadsminnet.

Man kan fråga sig varför de två mellersta trädraderna ersattes av en enda i den norra allén. Berodde det på svårighet att få tag i ett tillräckligt stort antal lindar, eller var det en kostnadsfråga? Vi vet inte. Den norra allén är över huvudtaget mer splittrad och förändrad än den södra. Hela den östra delen av den är numera borttagen och ersatt av åkermark, och i någon liten bit ruderatmark.

Det finns olika förhållningssätt gentemot gamla alléer. Gemensamt för dem är, att autentiska träd alltid är värdefulla. I övrigt kan skötseln och eventuell förnyelse av dem

se mycket olika ut. Budgetvarianten är att inte göra något alls, utan låta träden åldras, dö och falla utan åtgärd. En billig men enkel variant är att ta bort döda träd samt att försöka undvika uppenbara risker för skador på människor och fordon, genom att i förebyggande syfte ta bort större grenar som hotar att fläkas eller brytas samt årligen se över de två inre trädraderna.

Ett mer konventionellt, men endast i vissa fall användbart sätt att förnya alléerna är att successivt ersätta luckor i raderna med nya exemplar, av samma art som de befintliga träden eller annan lämplig art. De nyplanterade individerna har dock ofta mycket svårt att utvecklas på rimligt sätt på grund av en alltför stark konkurrens.

Ett annat alternativ är att nyplantera hela alléerna vid ett tillfälle för att få likåldrighet i växtmaterialet och en bättre utveckling av hela trädbeståndet. En avancerad variant av denna modell är att vid återplantering använda träd med ursprung i någon eller några av originalträden. Detta ligger dock långt fram i tiden, och först efter att merparten av de nuvarande autentiska lindarna inte går att rädda kan det bli aktuellt att återplantera de båda dubbelalléerna från slottet till den nuvarande östra gränsen.

Mål: Målet i ett 25-årigt perspektiv är att de befintliga alléträden skall vara kvar. Riskerna för nedfallande träd och grenar minimeras. I övrigt lämnas träden ifred. I ett längre perspektiv måste nyplantering övervägas.

Åtgärdsförslag

Restaureringsåtgärder:

- En frizon strax norr om den norra allén öppnas upp på bekostnad av den norra boskén för att alléstrukturen skall framträda bättre och att den norra radens träd skall kunna leva längre. *Prioritet 1.*

Underhållsåtgärder: Inga.

Skötselåtgärder:

- Träden i den norra allén lämnas utan åtgärd. Träd och stora grenar som har ramlat tas bort.
- Träden i den södra allén, i första hand de två inre raderna, går årligen igenom för att minimera risken för nerfallna träd eller större grenar som kan vålla person- eller fordonsskador vid vistelse i allén. Dött material tas bort.

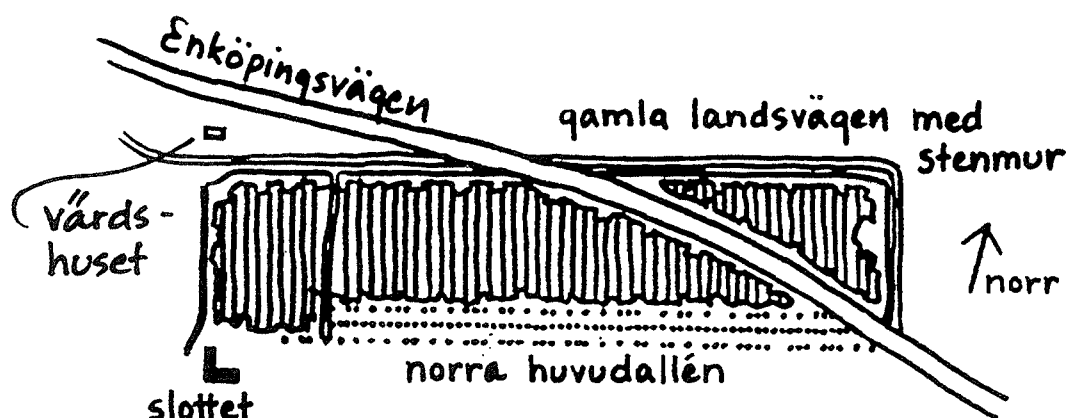
Område 6. Norra boskén

Nulägesbeskrivning: Den norra boskén är sedan några decennier tillbaka genombruten av Enköpingsvägen, gamla E18. Vi har trots idoga efterforskningar inte kunnat få fram årtalet när vägen drogs genom norra boskén. Eftersom den finns på flygfoton från 1945, kan vi dock konstatera att den byggdes innan dess. I norr och öster begränsas boskén av en gammal stenmur. Utanför och intill stenmuren ligger den sträcka av landsvägen som innan den gamla E18 byggdes utgjorde förbindelse mellan Stockholm och Enköping. I söder gränsar norra boskén till den norra huvudallén.

I den slottsnära delen av boskén utgörs trädskiktet av ett blandat ädellövsbestånd. Bland annat finns ett antal flerstammiga lindar mitt emot värdshuset. Det är troligt att dessa

lindar en gång ingick i ett planerat system av träd. I nordöst växer träd som ingår i arboretesplanteringen; bland annat blodbok. Området har relativt nyligen röjts.

I den del av boskén som ligger på andra sidan Enköpingsvägen har man inte röjt lika kraftigt. Trädens ålder förefaller vara likartad, dock finns inslag av äldre träd. Dessa torde inte vara mer än 150 år gamla. Idag finns en gammal källargrund i området, som troligen härrör från den iskällare som finns markerad på Lars Lindgrens karta från 1725.

Figur 10. Principskiss för norra boskén 1998.

Historik: Redan Clas Tott ville göra något av den norra delen av Lustgården, alltså den norra boskén. Tott meddelade Tessin d.ä. i ett brev 1667 (Wollin 1931) att han önskade få något speciellt i denna del, något som "*mätte vara different ifrån dhe stycken som annorstädes finnas wed Ekholmssund*". Han önskade sig till exempel "*små surpriser*" och föreslog "*allahanda sköna trä som bära blomma*". Av dessa planer blev intet.

Många år senare ritade Gustav III ett förslag till den norra boskén. Då hade helt nya strömningar kommit till Sverige. Kungen var inspirerad av kammarherren och amatörarkitekten Adolf Fredrik Barnekow, och ritade, utifrån deras gemensamma intresse för den *engelska parkstilen*, en boské på ängsmark, genombruten av slingrande gångar och något som ser ut att vara runda öppna uthuggningar (Olausson 1993).

Detta förslag av kungens hand ser ut att vara ett av mycket få som blev verklighet på Ekolsund. Om det nu ens fullbordades – det är möjligt att det aldrig genomfördes fullt ut. Vi vet dock tack vare äldre handlingar att kungens plan för den norra boskén åtminstone *påbörjades* med utstakning av de slingrande gångarna (Olausson 1993). Projektet finns med på den relationsplan av Olof Johan Wijnblad, som ritades 1775 för att visa de utförda arbetena vid Ekolsund. I vilket fall som helst bör allt ha förfallit bara ett par år senare, då Gustav III:s uppmärksamhet riktades mot andra slott, däribland Drottningholm (Olausson 1993). Se Wijnbladhs karta och avskrift av tillhörande beskrivning på sid 57-58!

Diskussion: Det är alltså inte helt klarlagt hur långt man i själva verket kom med

genomförandet av de projekten på Wijnbladhs relationsplan 1775. Olausson har i en not till kapitlet om kungliga parker (Den engelska parken i Sverige 1993) påpekat att Wollin inte kände till de ritningar över Ekolsund som finns i Riksarkivet, då han skrev om Ekolsund (Wollin 1931). Wollin menar, måhända i brist på vetskap om dessa kartor, att ingenting av trädgårdshistoriskt värde blev utfört under Gustav III:s tid på Ekolsund, trots att denne hyste ett stort intresse för trädgården. Olaussons analys i detta sammanhang är att man här bör ställa sig frågan vad som menas med trädgårdshistoriskt värde. Om man enbart avser sådant som verkligen genomfördes, kan man enligt Olausson inte se någon sammanhängande utveckling. Olaussons notering är sprungen ur tanken att man möjligen kan se ett trädgårdshistoriskt värde även i de dokumenterade planer som inte genomfördes.

Om de befintliga strukturerna i den norra boskén verkligen är rester från Gustav III:s tid på Ekolsund, är de i så fall några av ytterst få tillskott från tiden. Det är uppenbart att kungen hyste stora planer och att han också verkligen utnyttjade anläggningen aktivt, men det var då fråga om redan befintliga strukturer, till exempel *Parnassen*. Gustav III utnyttjade strukturen som ram för sina kulissbyggen.

Den norra boskén har troligen varit träd- och buskbeväxt kontinuerligt. Innan Gustav III gjorde sina eventuella förändringar, tycks boskén ha varit oplanerad, eller i varje fall inte ritad och planterad såsom *Plan* och den södra boskén. Ytterligare fältstudier är nödvändiga för att försöka kartlägga relationen mellan Wijnbladhs karta och dagens utseende. Lämplig åtgärd kan vara att i fält bestämma grusförekomster under markytan och/eller jordkompakteringen för att på så sätt försöka fastställa förekomsten av äldre stigar. I båda delarna av norra boskén förekommer terrängformationer som troligen är planerade. Det rör sig dels om kullar, som kan ha tillkommit i estetiskt syfte, dels om sänkor (på andra sidan Enköpingsvägen) som kan ha uppstått på grund av uttag av fyllnadsmaterial till vägen med tillhörande mur längs norra boskéns norrsida.

Mål: Den norra boskéns bägge ytor på varsin sida om gamla E18 skall ha likartat utseende så att de trots splittringen upplevs som sammanhängande.

Åtgärdsförslag

Restaureringsåtgärder:

- Alla rester av äldre strukturer i topografi och vegetation vidmakthålles i största möjliga mån. Markfloran bör gynnas genom gallring av träd- och buskskiktet. *Prioritet 1.*
- Den gamla muren som begränsar den norra boskén i öster ges en mer framträdande roll genom att en frizon på bägge sidor om den skapas. *Prioritet 1.*
- En relativt kraftig gallring och röjning i både delar av norra boskén utförs i syfte att öka ljusinsläppet och förbättra grässvålen. *Prioritet 1.*
- Det gamla förfallna Gunnebostängslet ut mot Enköpingsvägen i norr tas bort och ersätts med fårstängsel. *Prioritet 1.*
- Sly som kommit upp på och i anslutning till den gamla landsvägen tas bort. *Prioritet 1.*

Underhållsåtgärder:

- Gallring.
- Røjning.
- Återkommande slyrøjning är nödvändig efter gallring och røjning. Eventuellt kan bete bli aktuellt.

Skötselåtgärder:

- Bete söder om E18. Norr om E18 årlig røjning.

Område 7. Området nordväst om slottet inklusive parkarboretet

Nulägesbeskrivning: Området nordväst om slottet kan till viss del beskrivas som en fortsättning på skogsarboretet i söder. Två typer av trädplantering finns. Trädplanteringarna närmast slottet har en parkliknande karaktär. Träden har stått glest och utvecklats väl. Inslaget av lövträd och prydnadsbuskar är stort. Längre bort från slottet, mot väster, vidtar en mer skogsliknande plantering, med mindre avstånd mellan träden, kuperad mark och större inslag av barrträd. Halva ytan strax väster om slottet är regelbundet planterad med äppelträd, som förefaller vara mellan 75 och 100 år gamla. Svåra angrepp av fruktträdskräfta kunde konstateras vid ett besök 24/2 1998, men i övrigt förefaller odlingen vara i relativt gott skick.

Historik: På detta område står på Lars Lindgrens karta från 1725 "*God hårdwall*" respektive "*Stenig Backe Med Gran Skog Bewäxt*". Det förefaller inte troligt att det har varit någon mera anlagd typ av trädgård på denna plats innan arboretträden etablerades. En liten del av *Pimpeneret* Ekolsunds trädskola ingick dock förr i nordvästra kanten av detta område.

Diskussion: Den skogsliknande delen av arboretet kräver gallring och rensning. I annat fall missgynnas träden och upplevelsevärde riskerar att gå förlorat. En bedömning av trädens kondition och värde i sammanhanget bör följas av ett gallringsskede där en föregående snitselmarkering företrädesvis avgörs av en landskapsarkitekt med dendrologiska och antikvariska kunskaper. Det förefaller inte finnas någon systematisk uppläggning i arboretet utan varje träd kan bedömas utifrån sitt eget värde på platsen, dock med hänsyn till växtbiologiska faktorer som ljusinsläpp och trängsel. Denna del av arboretet bör ingå i det område som studeras i en eventuell utredning om långsiktig hantering av Ekolsunds hela arboretum.

Mål: Träden hålls vitala och området sköts så att träden visas upp på ett tilltalande och ändamålsenligt sätt.

Åtgärdsförslag**Restaureringsåtgärder**

- Ett särskilt program för Ekolsunds arboretum bör upprättas. *Prioritet 1.*

Underhållsåtgärder: Tillsvidare inga.

Skötselåtgärder:

- Gräsyterna klipps.

Område 8. Trädgården sydväst om slottet med "Huusträdgården"

Nulägesbeskrivning: *Huusträdgården* förefaller fortfarande tillhöra "huset", det vill säga slottet, och består idag av öppen, solig yta i skydd av en hög tegelmur, som dock lutar betänkligt mot norr. I den östliga delen står några välväxta bigarråer och andra fruktträd.

Historik: . Under Claes Totts tid kallades köksträdgården *Sekreta trädgården* och var då indelad i sex kvarter (Wollin 1931). I äldre kartmaterial kallas köksträdgården *Huus Trädgården*; ett namn som helt logiskt talat om att den hörde nära ihop med slottet. Det existerar en enkel avmätning av *Huusträdgården*, bevarad från 1650-talet. Denna visar sex nära nog kvadratiske kvarter med olika innehåll, bland annat en mängd fruktträdsympar. Dessa ympar kan ha varit avsedda för senare utplantering, och således ha stått på tillväxt i köksträdgården.

I Tessin d.ä:s förslag till trädgårdsanläggning på Ekolsund, daterade till omkring 1666 respektive 1667 ingick även förslag till hur *Sekreta trädgården* kunde se ut, men i verkligheten utfördes en betydligt enklare variant (Wollin 1931). År 1670 gjordes ett omfattande inventarium i samband med Claes Totts pantsättning av Ekolsund till Magnus Gabriel De la Gardie. Detta inventarium skall enligt Wollin innehålla en specificering av de sex kvarterens innehåll.

Ännu på Lars Lindgrens karta från 1725 syns sex kvarter men där betecknas platsen *Huusträdgården*. I denna fanns då enligt tillhörande beskrivning några krydd- och jordfruktssängar.

Redan i ett tidigt skede grävdes en damm i köksträdgården. I Lars Salvius' beskrivning av Ekolsund 1741 kallad denna *Gerben* eller *Köksdammen*. Dammen finns utritad på Hans Barckhus' karta från 1688, men är numera sedan länge försvunnen. I Barckhus' kartbeskrivning står att några fruktbara träd planterats på platsen och att där också fanns en vattenkonst i dammen, som fick sitt vatten från kanalen.

Även på 1920 års karta (Wollin 1931) syns sex stycken kvarter eller avdelningar, men dessa tycks inte ha samma utsträckning som på Totts tid. Samma karta visar även växthusen strax bredvid, som fanns under Carl Kempes tid (Malmberg 1932).

Det är osäkert när muren byggdes, men ett rimligt antagande är, att den uppfördes under den Setonska tiden på 1800-talet. Den är utritad på 1920 års karta.

Diskussion: En köksträdgård har uppenbarligen funnits på platsen sedan mycket lång tid tillbaka. Platsen ligger skyddad i gott odlingsläge och har troligen varit odlad sedan århundraden tillbaka utan avbrott. Det är värdefullt om den får fortleva som en vital del i slottsträdgården och hushållet.

Mål: Ytan hålls öppen och vårdad.

Åtgärdsförslag

Restaureringsåtgärder:

- Tegelmuren restaureras. *Prioritet 1.*

Underhållsåtgärder: Inga.

Skötselåtgärder:

- Gräsytor klipps.
- Övriga ytor hålls i vårdat skick.

Område 9. Området söder om slottet med vattenanläggning

Nulägesbeskrivning: Området direkt söder om slottet är en länk mellan de två delarna av arboretet, vilka behandlas var för sig. Ett antal exotiska träd och buskar, troligen planterade under 1900-talet, växer i denna del av parken. Här växer bland annat grå valnöt, *Juglans cineria*, och en ovanlig syréart – *Syringa pекinensis*. En ravin löper i områdets södra del, mellan slottet och skogsarboretet.

I området finns en av få bevarade vattenanläggningar från 1600-talet; en rund damm som alltsedan dess kallats *Lillian*. *Lillian* får sitt vatten från kanalen via ett tillflöde i väster. *Lillian* breddar i sin tur vatten ner i ravinen.

Historik: *Lillian* innehöll från början en vattenkonst i mitten. Tidigare fanns i området även en rektangulär, enkel damm mellan *Lillian* och kanalen. Denna damm kallades av Salvius *Gerben* (Salvius 1741 s. 261). På Barckhus' karta 1688 betecknas den *Skiärfuen*.

Diskussion: Området bildar tillsammans med den nedre slottsterrassen en mellannivå som utgör länk mellan slottet och skogsarboretet i syd-sydväst samt parterren i öst. Från området har man fin utsikt över södra boskén. Blicken dras mot de fyra lindraderna, *Spanska Trappan*, i fonden. Denna utsiktsaspekt har säkert funnits redan från början, då trädgården skapades under andra halvan av 1600-talet. Arboretet däremot, som till största delen är planterat under första delen av 1900-talet, är ett sentida inslag. Men med tanke på att *Lycksalighetens ö* funnits med från början som en attraktion uppe på höjden så är inte heller kontakten mellan slottet och höjden ett nytt inslag. Det finns alltså både sentida och historiska skäl att upprätthålla kontakten mellan de bägge områdena.

Mål: Målet är att upprätthålla en kontakt mellan slottet och arboretet i söder/sydväst. De befintliga träden skall hållas i vårdat skick och dammen *Lillian* bör hållas i ett historiskt godtagbart skick.

Åtgärdsförslag

Restaureringsåtgärder: Inga.

Underhållsåtgärder:

- *Lillian* inklusive tillopp rensas vart 3:e år.

Skötselåtgärder:

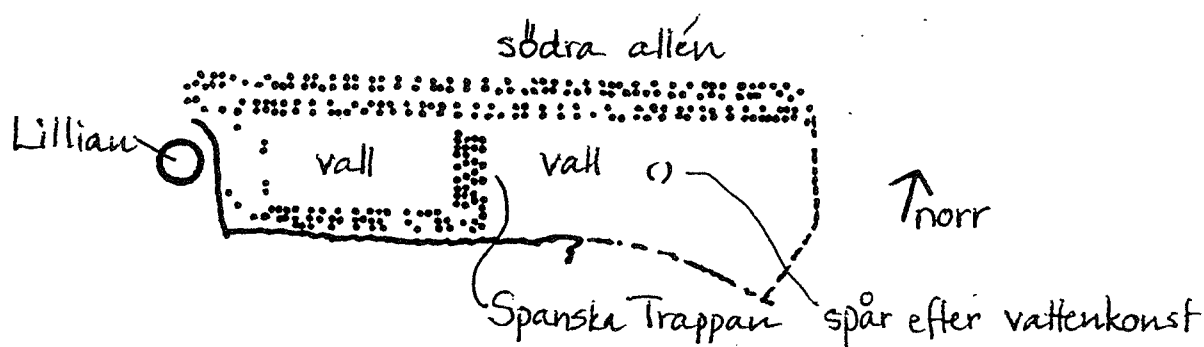
- Allmän trädvård och buskbeskrning samt utrensning av dött och försvagat material.

Spontan uppkomst av skott hålls efter.

- Gräsyterna klipps med gräsklippare cirka 15 ggr/år.

Område 10. Södra boskén inklusive "Spanska Trappan"

Nulägesbeskrivning: Södra boskén är idag en öppen gräsyta. Inget återstår av ytans indelning och utsmyckning annat än *Spanska Trappan* (Söderberg 1967 s. 152), den fyrradiga lindallén som delar boskén i en östlig och en västlig del. Träden står i 90 graders vinkel mot den södra allén. Längs hela områdets söderkant står gamla alléträd, liksom i en numera uttunnad rad i väster. Träden i den södra kanten består av tre luckiga rader. Träden bedöms inte vara äldre än 100 år, med undantag av tre exemplar som står i anslutning till *Spanska Trappan*.

Figur 11. Principskiss över södra boskén 1998.

Boskéns östra del ser idag ut att vara mindre väl definierad i jämförelse med äldre kartmaterial. De alléträd, som enligt äldre kartor utgjorde områdets östgräns, är numera borta. I stället finns en mindre produktionsplantering av lövträd där. I övrigt har boskéns ursprungliga rektangulära form suddats ut på grund av ändrad markanvändning.

Rester av en damm i den östra delen syns ännu på den ekonomiska kartan över Ekolsund (kartan rekognocerad 1980). I terrängen syns en fördjupning i marken. Idag ligger en skräphög upplagd vid platsen. Denna fördjupning är, förutom de höga lindarna, det enda som finns kvar av innehållet i den södra boskén.

Historik: Jean de la Vallée och Tessin d.ä. ritade pampiga förslag till planteringar i den södra boskén. Dess slutliga genomförande motsvarade i hög grad Tessins förslag vad det gäller dess östra del. Den västra delen blev möjligen aldrig så detaljerat utförd som på förslagen.

Under Clas Totts tid var södra boskéns västra del planterad med hagtorn, medan den östra delens planteringar var utförda i lönn. I boskén fanns två vattenkonster (Wollin 1931).

På Olof Johan Wijnbladhs relationsplan över utfört arbete i Ekolsunds lustträdgård 1775 finns en mängd alléträd som en flerdubbel ram kring den södra boskén. Flertalet av dessa träd torde verkligen ha blivit planterade enligt ritningen, av befintliga träd att

döma. Om *alla* trädrader verkligen planterades och tog sig är mera osäkert. Själva boskétorna ser väsentligt annorlunda ut på Wijnbladhs plan 1775 i jämförelse med Lindgrens karta 1725. Den västra delen ser ut att ha ett mönster av grusgångar och planteringar. Även den östra delen har ett annat mönster, med bland annat runda formationer av grusgångar inne i boskéer. Några vattenkonster syns inte på kartan. Det är troligt att dessa hade tagits bort mellan 1741 och 1775. Salvius beskrev vid sitt besök på Ekolsund vattenkonsten *Peruqven* (Salvius 1741 s. 260) samt även vattenkonsten *Stiernan med 9. Pipor*. Detta visar, att de gamla vattenanläggningarna i den södra boskén fanns kvar åtminstone 1741.

Det är inte klarlagt när träden i *Spanska Trappan* planterades. Träden är inte utsatta på Lindgrens karta 1725, men kan möjligen ha funnits på platsen vid kartans upprättande.

Fortfarande så sent som på 1920 års karta (*Svenska Trädgårdskonsten* 1931) är ytan för den forna vattenkonsten i stjärnboskén i öster tydligt markerad.

Diskussion: Det är av stor vikt att alla träd i och runt omkring den södra boskén bevaras. Endast helt döda träd tas bort. Med den extensiva inriktning som vårdplanen har finns ingen anledning att gå in och göra radikala beskärningsinsatser i *Spanska Trappan*. Däremot kan en enkel beskärningsinsats öka förståelsen för platsens funktion.

Mål: Den södra boskén hålls öppen. Träden i och längs kanterna av området bevaras.

Åtgärdsförslag

Restaureringsåtgärder:

- Skrothögen i östra delen avlägsnas. *Prioritet 1.*

Underhållsåtgärder:

- Stamskott på lindarna skärs bort upp till en höjd av cirka 2,5 meter. Åtgärden utförs vartannat år under september månad.

Skötselåtgärder:

- Hela ytan, ända fram till och med dropplinjen på alléträden i södra allén, hålls fortsatt öppen, gärna med fårbete. Diket inkluderas i betesyten.

Område 11. Skogsarboretet söder och sydväst om slottet

Nulägesbeskrivning: Ett av de mest markanta sentida inslagen i Ekolsunds trädgårdsanläggning är arboretet söder och sydost respektive nordväst om byggnaderna. Den högt belägna södra och sydöstra delen är idag tämligen vild till sin karaktär. Platsen har tidigare gått under namnet *Olympen*, ett namn som förmodligen härrör från Gustav III:s tid på Ekolsund (Nitzelius, Lustgården 1962-63 s. 6). Mellan *Olympen* och slottet löper en bäckravin.

Den södra/sydöstra delen av arboretet överlagrar förmodligen inte något annat historiskt viktigt skikt i trädgårdsanläggningen.

Idag är arboretets träd av varierande kvalitet. Förtätning och utebliven gallring har satt sina spår. En viss nyplantering gjordes så sent som på 80-talet. En del porslinsskyltar med artnamn står nedstuckna i marken, dock inte alltid med korrekt namnuppgift eller

placering. Många träd har självföryngrat sig.

Historik: Carl Kempe, som förvärvade Ekolsund 1917, planterade träd och buskar i 45 år tid. Det intressanta med arboretet förutom det uppenbara dendrologiska värdet är Carl Kempes syfte då han skapade planteringarna. Hans främsta motiv för att anlägga arboretet var att testa trädens odlingsvärde och lämplighet i trakten.

En karta som uppmättes år 1961 över Ekolsund med fokus på arboretet, visar var de olika träden planterades genom en sifferbeteckning och tillhörande artlista. (Nitzelius 1961). Även höjd och stamomfång uppges i många fall. Sammantaget rör det sig om mellan 200 och 300 träd, varav många är barrträd av olika slag.

I anläggningen kan vi även se spår från Alexander Setons tid på Ekolsund 1837-1873. Seton var, liksom Carl Kempe, intresserad av att införa nya trädslag på Ekolsund. I detta fall kom de förmodligen från Skottland, där Seton ofta vistades. Det rörde sig då om träd av släktena *Abies*, *Picea* och *Larix* (Nitzelius Lustgården 1962-63 s. 6). Det är troligt att Seton inspirerades av skottarnas lärkplanteringar.

Exempel på träd som troligen planterades under Setons tid är de grova gråpopplarna (*Populus x canescens*) vid vallen i östra änden av *Plan* och nordmannsgranarna (*Abies nordmanniana*) i söder och nordväst om slottet. Dessa nordmannsgranar har uppnått ett imponerande stamomfång. Även lärkträden i norra boskén torde härröra från Setons tid.

Diskussion: För att bevara arboretet i ett skick som gör det ursprungliga syftet rättvisa krävs stora skötselinsatser, både initalt och kontinuerligt.

Arboretet på Ekolsund har flera värden. Det är dels en tydlig del av Carl Kempes ambitioner med Ekolsund, och det speglar hans vetenskapliga intresse för skogliga frågor. Arboretet, som till vissa delar fortfarande är i relativt gott skick, är också värdefullt ur dendrologisk synpunkt, både för allmänheten och som referensmaterial för studenter inom skogliga, biologiska, hortikulturella och trädgårdshistoriska ämnen. Det finns ett antal arboreta i Sverige, men dessa är inte fler än att Ekolsunds arboretum hör till det absoluta toppskiktet av dessa.

Nyplantering av nya träd i arboretet är inte aktuellt i nuläget, men bör vara en fråga för fortsatt utredning.

Mål: Arboretet bör kvalitetsmässigt hålla en nivå som möjliggör trädarternas fortlevnad och uppmuntrar till studier med dendrologisk eller skoglig inriktning. Ur estetisk och dendrologisk synpunkt är det viktigt att träden får tillräckligt med ljus för att undvika att granar och ädelgranar utvecklas till individ med grönska endast i toppen på höga, kala stammar.

Åtgärdsförslag

Restaureringsåtgärder:

- Ett särskilt program för Ekolsunds arboretum bör upprättas. *Prioritet 1.*

Underhållsåtgärder: Inga i avvaktan på särskilt program.

Skötselåtgärder: Inga i avvaktan på särskilt program.

Område 12. "Lycksalighetens ö" och näraliggande dammar

Nulägesbeskrivning: På höjdryggen ca 300 meter söder om slottet ligger en märklig, kanlaomgärdad ö. Ön är utformad som en oval med två sidoflanker. Ön är ungefär 100 meter lång och kallas idag *Lycksalighetens ö*. Namnet *Lycksalighetens ö* är så etablerat, att det till och med står på Ekonomiska kartan över Ekolsund.

Idag utgör *Lycksalighetens ö* gravplats för Carl och Marianne Kempe.

På *Lycksalighetens ö* finns äldre ekträd och spontant uppkomna, yngre granar. Mindre planteringar av tujor, rhododendron och Ornäsbjörk har utförts under 1900-talet. Björkarna är planterade i alléformation fram till gravplatsen, som ligger i borte änden av holmen. Träden är dock undermåliga.

Historik: Vi vet att kanalen var grävd och ön planerad år 1670. En enkel variant av ön finns med på Jean de la Vallées andra förslag, daterat till omkring 1654. Från början var tanken att en fågelbur skulle ha sin plats på ön, men denna idé sloades av Clas Tott (Wollin 1931). Denna märkliga plats finns i sin slutliga utformning med på Tessin d.ä.:s andra trädgårdsförslag och den har genom århundraden behållit sin typiska barockform från mitten av 1600-talet fram till idag.

Ett tidigare namn på *Lycksalighetens ö* är *Stiernan*. *Stiernan* är till exempel platsens benämning på Lars Lindgrens karta 1725. Namnet hörrör troligen från att detta ursprungligen var en "stjärnplats" varifrån alléer eller uthuggningar i skogen strålade radiellt (Wollin 1931). Av Lindgrens karta att döma fanns en öppen frizon närmast kanalen. Om denna frizon skapades på grund av estetiska skäl, eller om syftet var att undvika lövfällning och rotintrång i kanalen vet vi ej, men effekten av frizonen torde ha givit platsen ett väsentligt annorlunda utseende än det nuvarande.

Sedan flera hundra år tillbaka finns ännu ett par dammar strax väster om *Lycksalighetens ö*. Resterna av dem ingår inte i nuvarande byggnadsminnesförklaring. Det rör sig dels om en större, rund damm väster om *Lycksalighetens ö*, dels en mindre damm som ligger mitt emellan den runda dammen och *Lycksalighetens ö*. Den mellersta, lilla dammen ligger högst i terrängen och står i förbindelse både med den runda dammen och *Lycksalighetens ö*.

Diskussion: *Lycksalighetens ö* är i egenskap av privat gravplats en speciell del i trädgårdsanläggningen. Platsen blir än tätare förknippad med Ekolsund, då det är förre ägaren Carl Kempe och hans hustru som vilar där. Öns funktion har ändrats från att vara romantisk prydnadsdel i parken till att vara något mycket mera än så.

En mer ingående beskrivning av utseendet på *Lycksalighetens ö* är inte känd, men man kan anta att platsens namn syftar till något paradiskt. Det vilar idag en stillhet över platsen, som stämmer mycket väl ihop med platsens namn och funktion, ljuset och den något oväntade öppningen i skogen likaså. Den spontana början till en igenväxning av bland annat gran är däremot slående oharmonisk och bör tas bort, liksom en del av de övriga träden. Med hänsyn till platsens karaktär och funktion är markägarnas syn på saken särskilt viktig.

Mål: Den numera försvinnande paradiska karaktären på *Lycksalighetens ö* arbetas fram igen och underhålls. Frizonen kring holmen återskapas. Målet för de båda dammarna i väster är att bibehålla en öppen vattenspegel och dammarnas form.

Åtgärdsförslag

Restaureringsåtgärder:

- En frizon huggs ut i området närmast *Lycksalighetens* ö, för att släppa in ljus till ekarna på ön. *Prioritet 1.*
- Granarna på västra halvan av ön tas bort, liksom de tämligen nyplanterade Ornäsbjörkarna i alléform i anslutning till graven. *Prioritet 1.*
- Kanalen runt holmen muddras så att formen tydliggörs. I samband med detta studeras eventuellt konstruktionsdetaljer, särskilt strandskoningen och dess eventuella behov av restaurering. *Prioritet 1.*
- Den runda dammen rensas och slyröjs. *Prioritet 1.*

Underhållsåtgärder:

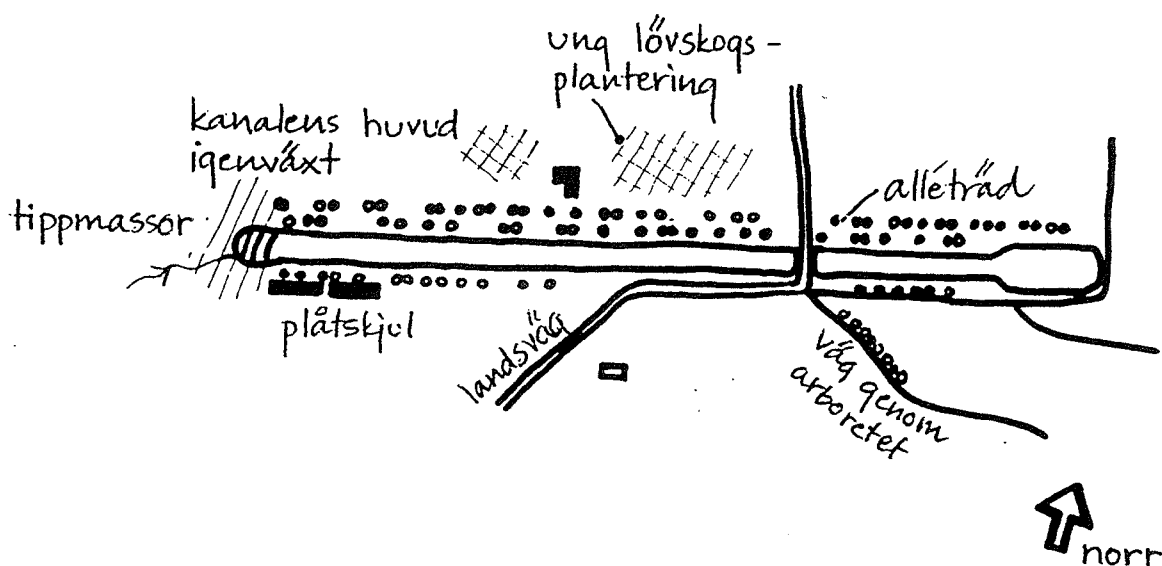
- Dammarna rensas vart 5:e år.
- Røjning vart 3:e år.

Skötselåtgärder:

- Gräset på ön slås tre gånger per år. Klippet bortforslas.

Område 13. Kanalen med tillhörande träd

Nulägesbeskrivning: Kanalen på Ekolsund är cirka 550 meter lång och sträcker sig i öst-västlig riktning med början strax väster om slottet. Den är sammansatt av en lång huvudkanal med en bredare damm i ena änden, och ett rundat "huvud" i den andra. Cirka en tredjedel av kanalen ingår i nuvarande byggnadsminnesområde.

Figur 12. Principskiss över kanalen med omgivning.

Figur 13. Lövträdsplantering norr om kanalen. I bakgrunden syns de gamla ekarna som eventuellt planterades av Rudbeck d.ä.. Foto Torbjörn Suneson 1998.

Historik: Kanalen på Ekolsund har en lång historia. Den finns utritad på Hans Barckhus' karta från 1688 och tillhör alltså de äldsta bevarade delarna i Ekolsunds trädgårdsanläggning. Att döma av Lars Lindgrens karta 1725 och Lars Salvius beskrivning av Ekolsund 1741 tycks kanalen ha gjorts smalare ju längre västerut den sträckte sig. Möjligen kan detta ha varit ett medvetet grepp för att få kanalen att se ännu längre ut från slottet sett.

På Hans Barckhus' karta från 1688 syns att tre trädrader planterats utmed kanalen; två rader på norra sidan, och en ensam rad på den södra. Det är ett känt faktum, att trädbeteckningar på äldre kartmaterial skall tolkas med försiktighet, men trädraderna finns även på Lars Lindgrens lantmäterikarta från 1725 och 1920 års karta i *Svenska trädgårdskonsten* (Wollin1931).

Tidigare löpte en gångbro tvärs över kanalen. Av den syns idag bara pålarna, som sticker upp ur vattnet.

Diskussion: Kanalen förefaller, trots dumpningar av skräp och annat, vara tämligen väl bevarad. Formen ser ut att i allt väsentligt ha bevarats, med undantag för huvudet, vars halva yta har fyllts med tippmaterial. En del av kanalen muddrades för några år sedan. Det är värdefullt om kanalens närmaste omgivning hålls i sådant skick att det går att promenera längs kanalen. Eventuellt kan en nyplantering av allé och trädrader bli aktuell i framtiden för att förstärka denna viktiga struktur i Ekolsunds parkanläggning.

Av Lars Salvius' beskrivning 1741 att döma, är det troligt, att delar av kanalen varit pålad längs kanterna som stöd och skydd mot erosion.

Det är angeläget att ytan närmast kanalen hålls öppen så att kanalen och de två respektive enradiga trädraderna bevaras. Det är likaså önskvärt att ytan mellan kanalen och höjddpartierna med ekonomibyggnader i norr hålls öppna med bete för att lyfta fram kanalen i sitt sammanhang samt för att exponera de ovan beskrivna ekdungarna. Som en del av den äldsta strukturen i trädgårdsanläggningen borde kanalen i sin helhet med omgivande strandbrinkar, alléträd och rundformation kring huvudet ingå i byggnadsminnesområdet.

Mål: Kanalen ursprungliga form skall bevaras. Vattenytan skall vara fri från vegetation. Alléerna på båda sidor om kanalen skall vara friställda. Området bör hävdas med bete. Betet och fällsystemet organiseras så att man får jämt betesstyck på båda sidor kanalen.

Åtgärdsförslag

Restaureringsåtgärder:

- Rivning av förrådsbyggnader. *Prioritet 1.*
- Alla tillflöden till kanalen undersöks och åtgärdas för att hålla så hög vattenkvalitet som möjligt. *Prioritet 1.*
- Formen på kanalens huvud återställs. Allt tippmaterial i kanalens omedelbara närhet tas bort. *Prioritet 1.*
- Granplanteringarna söder, väster och norr om kanalen tas bort inom 20 meter från de yttersta trädraderna på ömse sidor om kanalen. *Prioritet 1.*
- Lövträdsplanteringarna på kanalens norra sida tas bort helt. *Prioritet 1.*
- Slyrjöning inom samma zon som i övrigt åtgärdas. *Prioritet 1.*
- Den jordhög som är upplagd på kanalens norra sida i närheten av landsvägen tas bort. *Prioritet 1.*
- Kanalen rensas från buskar och muddras. Stensättning i och ovanför vattenytan skyddas. *Prioritet 1.*

Underhållsåtgärder:

- Röjning vart 3:e år.
- Kanalen resas vart 5:e år och muddring utförs vid behov.

Skötselåtgärder:

- Bete. Hela ytan stängslas och betas med får och/eller kor. Träden lämnas i övrigt utan åtgärd.

Område 14. Vårdshusområdet

Nulägesbeskrivning: I gränset mellan den norra boskén och det före detta *Pimpeneret* står idag ett gammalt vårdshus i renoverat skick, med rester av ett stall bredvid. Vårdshuset med tillhörande tomt är byggnadsminnesförklarat. Tomten ägs inte av slottsinnehavarna, men är privatägd. För närvarande pågår en upprustning i en intresseförenings regi. Avsikten är att rusta vårdshuset invändigt och utvändigt för privat bruk.

Historik: Gustav III var den slottsinnehavare som lät uppföra vårdshuset med ett tillhörande stall strax norr om slottet (Malmberg 1932 s. 233). Vårdshuset är en rest från den tid då Gustav III och hans gäster levde sitt speciella liv på Ekolsund. Av Hans Barckhus' karta från 1688 kan utläsas, att platsen som vårdshuset kom att ligga på, tycks ha utgjort en speciell, öppen plats redan i slutet av 1600-talet.

Mål: Området närmast vårdshuset hålls vårdat och representativt.

Åtgärdsförslag

Restaureringsåtgärder: Inga.

Underhållsåtgärder: Inga.

Skötselåtgärder: Inga.

Område 15. F.d. Köks- och fruktträdsanläggningen "Pimpeneret"

Nulägesbeskrivning: Marken där *Pimpeneret* låg utgörs idag av åkermark på lerjordarna och buskrik ekskog på partierna med morän. Gamla E18 skär genom området. I den östra utkanten står ett par aplar med omgivande snår av rosor och hagtorn. Ett päronträd, som troligen härstammar från den gamla fruktodlingen genom självsädd eller rotskott, växer invid landsvägen. En liten del av ytan i söder ingår i parkarboretet intill slottet.

Historik: Trädskolan *Pimpeneret* (av franskans *pépinière* – trädskola) är en gammal del i anläggningen. Redan år 1659 pågick förberedelser för *Pimpeneret*, som förekom i Jean de la Vallées första förslag (Ellehag 1994). *Pimpeneret* omhulldades särskilt av Clas Tott, som uppges ha haft ett stort intresse för träd och deras odling (Wollin 1931). *Pimpeneret* var inte avsedd enbart för fruktträd, utan där skulle enligt Totts önskningar även dras upp bokar, hagbogar (avenbok?), lindar, lönnar, almar med mera (Wollin 1931).

Då reduktionskommissionen inför reduktionen inventerade Ekolsund inklusive trädgårdsanläggningen år 1682, antecknades att *Pimpeneret* hyste 974 "*i ordning planterade fruktbara träd*". Därutöver fanns en mängd yngre ympade och skolade träd (Malmberg 1932).

Lars Lindgrens karta från 1725 med tillhörande beskrivning ger upplysningen att *Pimpenerets* tillstånd inte var det bästa. En del av fruktträden hade tagits bort, och i norra delen växte skogsträd. Frosten hade gått hårt åt fruktträden och marken var överväxt med granplantor och "*snärje*" (= snår?).

Lars Salvius nämnde inga detaljer om *Pimpeneret* vid sitt besök 1741.

Pimpenerets senare historia är okänd. Det är oklart om *Pimpeneret* långsamt förföll, eller om den aktivt togs bort i något skede. Det finns inga tecken som tyder på att Gustav III på sin tid under mitten och slutet av 1700-talet skulle ha hyst intresse för denna typ av nyttoodling. Det är troligt att *Pimpenerets* glansperiod varade under Clas Totts tid på Ekolsund, och att den därefter inte vårdades och förnyades.

Diskussion: *Pimpeneret* var, särskilt under Clas Totts tid på Ekolsund, en viktig del i trädgårdens uppbyggnad, underhåll och avkastning. Idag finns dock mycket få rester kvar av denna del. Det finns alltså knappast något att skydda och bevara, förutom de få fruktträd som tycks vara den enda resten. Eftersom det för närvarande inte finns någon målsättning att återskapa något som en gång tagits bort, bör åtgärderna inskränka sig till dokumentation av befintliga rester, eventuell sortbestämning av fruktträden, röjning kring fruktträden, eventuell ytterligare genomgång av ytan samt en klarläggning av de gamla gränserna i fält.

Mål: Eftersom *Pimpeneret* är i det närmaste helt borta, föreligger inga mål för platsen förutom små åtgärder för att tydliggöra den sista resten (fruktträden), samt visa trädgårdsanläggningens gränser för besökaren.

Åtgärdsförslag

Restaureringsåtgärder:

- Aplarna och päronträdet lyfts fram. Träden friställs och gynnas genom att buskar och träd i den omedelbara närheten tas bort.

Underhållsåtgärder:

- Röjning vart 3:e år.

Skötselåtgärder: Inga.

Område 16. Djurgårdarna

Nulägesbeskrivning: *Djurgården* på Ekolsund är belägen norr om gamla E18 och ingår idag i Hjälstavikens naturreservat. Man kan idag dela upp den i den *Stora* respektive den *Lilla Djurgården*, precis som på 1700-talet, även om den sammanlagda ytan är avsevärt mindre idag eftersom den norra delen är uppodlad. *Stora Djurgården* skiljer sig från *Lilla Djurgården* på så sätt att den har ett större inslag av lövträd, däribland gamla fina ekar. I övrigt är båda områdena starkt uppblandade med gran, som inom en snar framtid skall avverkas. Den till stor del likåldriga planterade granen är snart mogen för detta, och efter avverkningen blir det förmodligen inte fråga om nyplantering av gran. För närvarande har inga större skötselinsatser gjorts på ett antal år. I *Lilla Djurgården*, som ger ett dystert intryck, står granarna tätt med ett litet inslag av lövträd och med ett stort uppslag av asksly. Där står också en synnerligen mäktig ek, vars ålder uppskattats till mellan 400 och 500 år (Nitzelius 1961 s. 5-6). Eken är omgiven av granskog, som står alltför nära med tanke på ekens ljusbehov. Ekens omfång i brösthöjd var vid vårt fältbesök i februari 1998 mer än sju meter.

Figur 14. Stora eken i Lilla Djurgården. Eken mäter mer än 7 meter i stamomfång. Foto Torbjörn Suneson 1998.

Historik: I djurgårdarna norr om Lustträdgården på Ekolsund fanns under trädgårdsanläggningens glanstid dovhjort och kronhjort (Wollin 1931). Om *Stora Djurgården* står i beskrivningen till Lars Lindgrens karta 1725 att den var "Öde af Diur". Den nyttjades vid denna tid som slåttermark. Angående *Lilla Djurgården* står att den utgjordes av stenig hårdvall och brukades till bete. Den var bevuxen med ek och gran, dock troligen inte särskilt tät.

Diskussion: Eftersom granplantering har skett i relativt sen tid i *Djurgården*, är denna plats förmodligen väsentligt olik 1700-talets djurgårdar. Ekolsunds djurgårdar var visserligen enligt Lindgrens karta 1725 beväxt med ek och gran redan då, men den täta och mörka skog med rikligt slyuppslag av bland annat ask, som vi ser idag, motsvarar knappast det forna utseendet. Vid fältbesök associerar man knappast dagens *Djurgården* med en naturreservatsmiljö, vilket det faktiskt är. En blandskog med större andel lövträd hade bättre anslutit till det historiska utseendet.

Djurgården är en självklar del i Ekolsunds trädgårdsanläggning och som företeelse tidstypisk. Den representerar en historia och har ett stort värde i sammanhanget. Det finns en gammal och en ny skötselplan för området.

Mål: Den stora eken friställs. I övrigt avverkas skogen snarast så att området återförs till den karaktär det hade 1725. Målet är en hagmark med glest trädskikt dominerat av ädellövträd med inslag av enstaka granar.

Åtgärdsförslag

Restaureringsåtgärder:

- Granarna närmast den åldriga eken tas bort. Frizonen bör vara tio meter åt alla håll utom norr, där en trädridå sparas som vindsydd. *Prioritet 1.*
- Övrig ungskog avverkas för att återskapa karaktären av djurgård som den en gång var. Detta ansluter till och är helt förenligt med det redan tidigare uppsatta naturvårdsmålet för området.

Underhållsåtgärder:

- Rökning.

Skötselåtgärder:

- Lilla Djurgården stängslas och betas med får och kor.

Område 17. F.d rotfrukts- och fruktträdsplanteringen

Nulägesbeskrivning: Mellan *Djurgårdarna* och *Parnassen* finns idag en öppen odlingsyta som ingår i jordbruksmarken kring Ekolsund. I områdets norra del finns en brunn i en dikesformation. Platsen utgjorde en gång Ekolsunds fruktträdgård.

Historik: Mellan *Lilla Djurgården* och *Parnassen* fanns tidigare en nyttoodling med en mindre damm i norr. Vi vet inte när den anlades, men troligtvis fanns den redan före 1760 (Olausson 1993 sid 544). Odlingen finns med i Hans Barckhus' kartbeskrivning från 1688 och den är tydligt och detaljerat utritad på Lindgrens karta 1725 och finns även med i motsvarande beskrivning.

Själva odlingsområdet var, åtminstone omkring 1725, indelat i olika avdelningar. Den största avdelningen, i mitten, var i sin tur indelad i kvarter och betecknas på kartan "*Iord Frucht Sängiar*". Där odlades förmodligen rotfrukter. På bägge sidor om denna plats fanns fruktträdsodlingar. I kartbeskrivningen står att jordfruktssängarna årligen nyttjades till allehanda rotfrukter, som dels gick åt till gården och dels såldes.

Marken är åtminstone sedan tiden för Laga skifte 1917 öppen jordbruksmark. Redan på Häradskartan 1860 ser marken ut att vara jordbruksmark, men det är mera osäkert. Det förefaller troligt att denna förr så viktiga del av trädgården togs bort eller förföll i samband med den nyplantering av fruktträd som skedde under släkten Setons tid på Ekolsund 1785-1912.

Diskussion: Fruktträdgården var förr en viktig del i Ekolsunds slottsanläggning. Inga synliga rester finns kvar av fruktträdgården. En brunn finns dock på det ställe där en damm troligen låg tidigare. Områdets karaktär är idag så förändrad att det enda bevarandemålet är att ytan hålls öppen.

Mål: Öppen åker.

Åtgärdsförslag

Området brukas som åkermark.

Område 18. "Parnassen", tidigare kallad Fasanberget

Nulägesbeskrivning: Det finns idag en del av trädgården som inte är byggnadsminnesförklarad men som lika fullt är en värdefull del av Ekolsunds anläggning. Den kallas sedan länge *Parnassen* (*Parnasses kulle* på Lindgrens karta 1725) och ingår i Hjälstavikens naturreservat. *Parnassen* ägs sedan 1966 av Naturvårdsverket och sköts via Naturvårdsenheten vid länsstyrelsen, Uppsala. Joakim Tiefensee har som medlem i Skogssällskapet skött *Parnassen* på uppdrag av Naturvårdsenheten vid länsstyrelsen i Uppsala.

Parnassens nuvarande karaktär och växtlighet finns beskriven. Enligt Länsstyrelsens/Naturvårdsverkets broschyr "Hjälstaviken" sköttes *Parnassen* (som i broschyren benämns *Stora Parnassen*) enligt ursprungsidén ända in på 1920-talet, men därefter fick den växa igen. År 1920 fanns i alla fall de flesta uthuggningarna kvar, enligt en uppmätning av Ekolsunds trädgårdsanläggning från samma år (publicerad i *Svenska Trädgårdskonsten* 1931). Än idag, 1998, syns de 9 siktlinjerna. Igenväxningen har uppenbarligen inte varit värre än att det fortfarande går att se systemet med siktlinjer. Idag syns mittpartiet och de radiära strålarna tydligt. Även några av övriga vägar syns än idag, liksom spår efter några av de övriga formationerna.

Hjälstavikens naturreservat är främst känt för sitt fina fågelliv. Själva *Parnassen* däremot är mera känd för sin flora. Förutom mängder av krolliljor, som förmodligen har invandrat från Ekolsunds gamla trädgårdsanläggning, finns en del värdefulla örter som är betesgynnade. På *Parnassen* växer dessutom blåsippa, gulsippa med mera. Området närmast gamla E18 betas inte. Däremot betas den del av *Parnassen* som ligger närmast Hjälstaviken, och det är då frågan om nötkreatur som betar efter midsommar.

Förutom ek växer bland annat hagtorn, fläder, berberis, krusbär och måbär på

Parnassen. Det är omöjligt att veta om dessa buskar är avkomlingar efter de äldsta buskarna som planterades på platsen, eftersom Mälardalen är full av vilda eller förvildade exemplar av dessa arter.

Slyröjning av *Parnassen* görs vartannat år. Detta är nödvändigt eftersom området annars slyar igen ganska snabbt. Det allmänna intresset för *Parnassen* är svagt trots att den är så intressant ur flera synpunkter (Tiefensee 1998).

Historik: Det är inte klarlagt när denna plats skapades exakt, men klart är att den finns utritad på Barckhus karta från 1688, men då med åtta alléuthugningar i stället för senare tiders nio. *Parnassen* finns inte med på någon av Jean de la Vallées ritningar; inte heller på något av Tessin d.ä:s bägge förslag. Däremot finns den med i uppteckningar från tiden; år 1666 hade de "*uppgrefna figurerna*" på platsen planterats med lönn, asp och vinbärsbuskar enligt ett memorial från samma år (Wollin 1931).

På Lars Lindgrens lantmäterikarta från 1725 finns *Parnassen* noggrant utritad med nio huvudalléer. Där syns också tydligt en hel del andra formationer i form av boskéer och uthugningar i olika former. Det är förmodligen dessa som åsyftas i ovanstående citat om uppgrävda figurer.

Parnassen har förmodligen tjänat som jaktpark; och vad gäller 1700-talet så vet vi att den då användes som festplats och utgjorde Gustav III:s rum för dinéer. *Parnassen* är till och med en av de delar som särskilt omhulldes av Gustav III, och som till skillnad från mycket annat i anläggningen nog samt underhölls (Olausson 1993).

Vid tiden för Laga skifte 1917 betades *Parnassen*, vilket alltså sker på vissa delar även idag.

Diskussion: *Parnassen* är en plats som till sin typ och utformning är tidstypisk. Vid flera av de stora samtida anläggningarna gjordes snarlika anläggningar. I Ekolsunds fall visar det sig att *Parnassen* tycks ha stått sig tämligen väl bevarad genom århundradena, i all stillhet. Utan att ha gjort en fullständig genomgång av Sveriges bevarade jaktparker från 1600-talet kan vi sluta oss till att *Parnassen* på Ekolsund tillhör de bäst bevarade jaktparkerna i Sverige. Den finns dessutom avritad i ett antal dokument, varav några är relativt detaljerade. Den är som plats särskilt förknippad med Gustav III, och därför också tämligen väl dokumenterad.

Det finns också ett antal beskrivningar och minnesanteckningar som mer ingående beskriver vegetationen. Vi förstår att den vegetation som förr bildade siktlinjerna förmodligen var tätare och mer distinkt formad än den är idag. På plats kan man konstatera, att alla de huvudsakliga dragen finns bevarade. Denna kontinuitet och goda dokumentation gör *Parnassen* till ett självklart ämne för byggnadsminnesförklaring.

Mål: Lundartad skog, där bevarade siktlinjer och övriga formationer vidmakthålls.

Åtgärdsförslag

Restaureringsåtgärder:

- Röjning av vegetation som står i eller intill stenmurar och formationer som är markerade på 1725 års karta. *Prioritet 1*.

Underhållsåtgärder:

- Röjning. Borttransport av röjt material.

Skötselåtgärder:

- Träd, buskar och grenar som växer eller sticker ut i siktlinjer och övriga öppna partier tas bort. Bränning av röjt material får ej ske inom *Parnassen*.
- Bete i nuvarande betesfällor.

Område 19. Det öppna landskapet

Beskrivning: Det öppna landskapet har stor betydelse för förståelsen och upplevelsen av Ekolsund. Av den anledningen är det viktigt att inte plantera igen tidigare öppna partier. Speciellt stickande är de i samband med NYLA och omställning-90 planterade småområden norr och söder om allén samt norr om kanalen.

Vid Ekolsund är det öppna landskapet en viktig del i upplevelsen av parkanläggningen. Det omkringliggande landskapet var ett medvetet inslag i anläggningen då denna skapades. Alléerna, parterrrplanteringarna, vattenanläggningarna, landskapet och närheten till Mälaren hörde ihop. I *Djurgården* har man i relativt sen tid planterat gran, som väsentligt har förändrat djurgårdens karaktär till en mörkare och mer sluten plats än förut. Mot denna bakgrund är det viktigt att inga nya siktbegränsande planteringar görs i nära anslutning till parkanläggningen.

Diskussion: Från länsstyrelsens sida har man redan förhindrat planer på Salix-planteringar intill parkanläggningen. Några mindre lövträdsplanteringar har dock gjorts för några år sedan. Deras ekonomiska värde torde vara marginellt med tanke på planteringarnas ringa areal och planteringarnas tillslag och utveckling.

Mål: Att bibehålla ett öppet jordbrukslandskap öster och norr om de nuvarande gränsen till Ekolsunds parkanläggning.

Åtgärdsförslag

Restaureringsåtgärder:

- Trädplanteringarna på ytan mellan Enköpingsvägen och den södra allén, vid kanalen samt öster om södra boskén bör tas bort. *Prioritet 1.*

Underhållsåtgärder:

Skötselåtgärder:

- Slåtter eller åkerbruk.

Område 20. Muren runt parkanläggningen

En stenmur, 0,7-1 meter bred och >1 meter hög, löper runt stora delar av Ekolsunds parkanläggning. Stenarna är huvudsakligen 0,3-0,5 meter stora, med inslag av småsten. Muren är borttagen under öster och sydöst om södra boskén. Muren har troligen både haft en estetisk funktion och syftat till att hålla betande djur borta från parkanläggningen.

Det är oklart när muren tillkom. Den ser inte ut att finnas med på Lars Lindgrens karta

från 1725, åtminstone inte i sin helhet. På ägostyckningskartan från 1917 syns den dock tydligt. Det är möjligt att muren tillkommit i flera etapper.

Diskussion: Muren är en viktig del av parkanläggningen. Den är i så gott skick att inga åtgärden är föreslagna, annat än att den friställs och att uppkommande vegetation tas bort.

Figur 15. Stenmuren löper längs nästan hela anläggningen med enstaka avbrott. Foto Anna Tandré 1998.

Restaureringsåtgärder:

- Borttagning av icke planterade träd och buskar.

Skötselåtgärder:

- Rökning.

Bilaga 1. Kartmaterial, förslagsritningar och andra källor

Förhållandevis rikhaltigt material om Ekolsunds trädgårdsanläggning

Det finns ett förhållandevis rikhaltigt källmaterial om Ekolsunds parkanläggning. Till primärkällorna kan räknas ett antal kartor och ritningar, minnesanteckningar, protokoll, brev och reseberättelser samt ett antal målningar.

Ett par reseberättelser finns i böcker; dit hör Lars Salvius' beskrivning av Ekolsund 1741 i *Beskrifning öfver Sverige, Första Tomen om Upland* samt Johan Fischerströms anteckningar från ett längre besök vid Ekolsund 1773 i *En gustaviansk dagbok* (Näsström 1951). Sekundärkällor finns i form av ett större antal artiklar och bokavsnitt som enbart, eller till viss del, behandlar Ekolsunds parkanläggning ur ett konsthistoriskt perspektiv. I flera av verken citeras primärkällorna.

Till de viktigaste sekundärkällorna hör Carl Arvid Klingspors och Bernhard Schlegels beskrivning av Ekolsund i *Uplands Herregårdar* 1881, Nils G. Wollins beskrivning av Ekolsunds parkanläggning i *Svenska trädgårdskonsten sådan den till våra dagar bevarats i anläggningar vid slott och herrgårdar II* 1931, Sten Karlings avsnitt om Ekolsund i *Trädgårdskonsten i Sverige intill Le-Nôtrestilens genombrott* 1931, Ernst Malmbergs skildring av Ekolsund i *Svenska slott och herresäten, ny samling, Upland I* 1932, Bengt G Söderbergs avsnitt om Ekolsund i *Svenska slott och herresäten, Uppland I* 1967, Magnus Olaussons belysning av 1700-talets Ekolsund i *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid* 1993 samt Claes Ellehags behandling av Ekolsund i *Fem svenska stormanshem under 1600-talet* 1994. Härtill skall läggas Sten Karlings artikel *Jean de la Vallée och Ekolsund* i *Konsthistorisk tidskrift* 1982:2, Göran Lindahls artikel *Den välordnade vardagen* i *Bebyggelsehistorisk tidskrift* på temat *Trädgårdar och parker* 1996 samt Tor Nitzelius artikel *Ekolsunds arboretum och barrträdskollektion* i *Lustgården* 1962-63.

I följande text kommer hänvisningar att göras till ovanstående verk och författare.

Översikt över förslagsritningar och kartor

Från 1600-talet finns ett antal ritningar av Jean de la Vallée och Nicodemus Tessin d.ä. som utgör grunden för den anläggning som kom till utförande under andra halvan av 1600-talet. Lantmätare Hans Barckhus' karta från 1688 ger en bild av hur anläggningen såg ut.

Från 1700-talet finns många förslagsritningar av bland andra Fredrik Adolf Barnekow, Gustav III, Pierre Contant d'Ivry och Carl Hårleman. Förslagen genomfördes inte men är ändå intressanta för förståelsen av utvecklingen av landskapsarkitekturen under denna tid.

Lantmätare Lars Lindgren upprättade en karta över Ekolsund 1725, vilket ger en bra bild av hur parkanläggningen såg ut i början av 1700-talet. 50 år senare, under Gustav

III:s tid, utförde Johan Wijnbladh en relationsritning över de då utförda arbetena. Ritningen ger, med reservation för att en del icke slutförda arbeten redovisades som klara, en bild av hur parkanläggningen såg ut vid denna tid.

Från 1800-talet finns inga kända ritningar eller kartor över Ekolsunds parkanläggning förutom häradskartan från 1860. Denna kartas skala tillåter dock inte annat än en schematiskt återgiven anläggning kring slottet med endast de stora dragen markerade med grön färg och trädsymboler.

Under 1900-talet har ett antal uppmätningar utförts vid Ekolsund. En ägostyckningskarta upprättades 1917. Den visar tämligen väl parkens utseende då den redovisar de olika markslagen och markanvändningen.

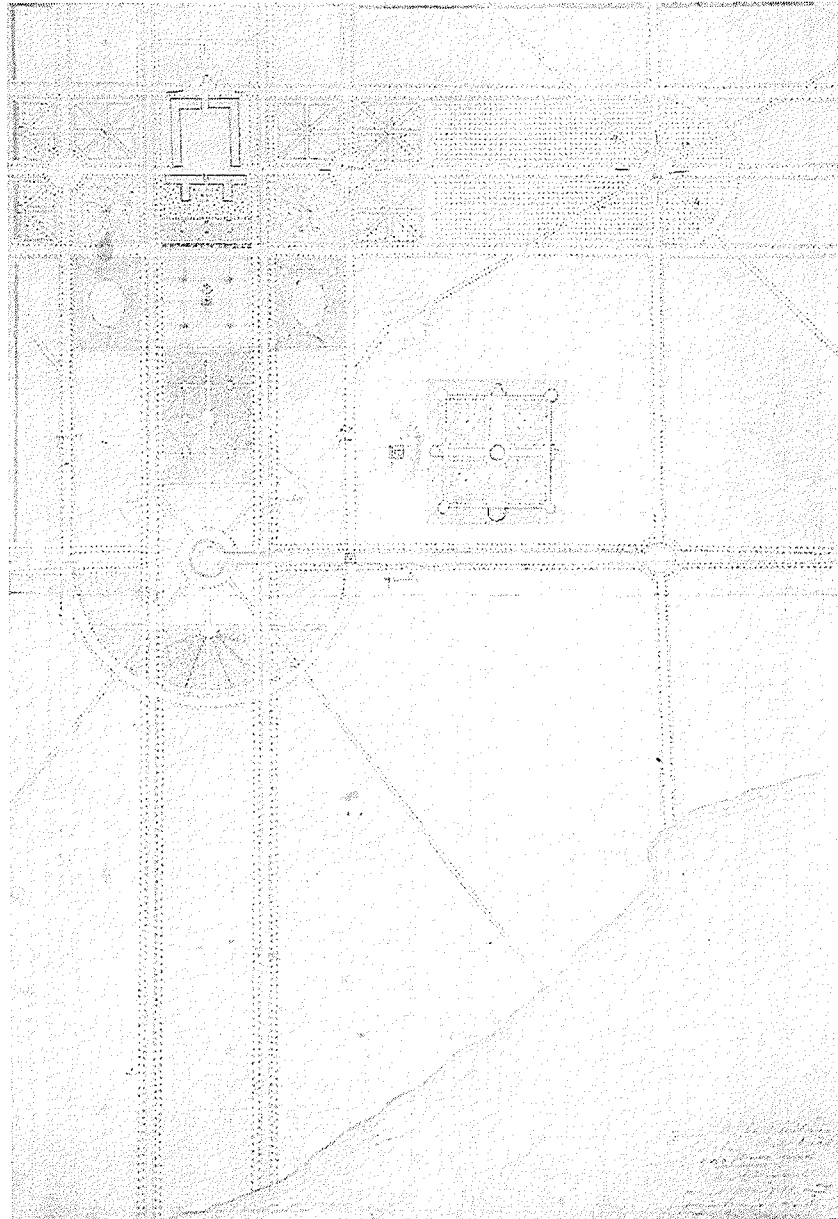
Tre år därefter, 1920, uppmättes Ekolsunds parkanläggning för verket *Svenska trädgårdskonsten* (Lundberg red. 1931). Denna karta visar, till skillnad mot övriga källor, vegetationen på ett tydligt sätt. Enskilda träd är inmätta och markerade, ofta artbestämda.

Förutom dessa kartor finns två ritningar över slottets närområde från 1928. Den ena, en situationsplan, utfördes av arkitekt Vilhelm Bryde. Vi vet inte om denna visar det då befintliga eller om den är ett förslag. Strax därefter ritade trädgårdsarkitekt Gösta Reuterswärd ett förslag på borggård och terrasser öster om slottet. Det var en tämligen påkostad anläggning han föreslog, med två stora stenkantade näckrosdammar. Dessa genomfördes dock aldrig.

1961 gjordes en uppmätning av Ekolsunds arboretum. Den visar, förutom träden, parkanläggningen i grova drag. Från vår tid finns ekonomiska kartan över Husby-Sjutolft socken, rekognoserad 1980.

Jean de la Vallées första förslag, troligen utfört 1652

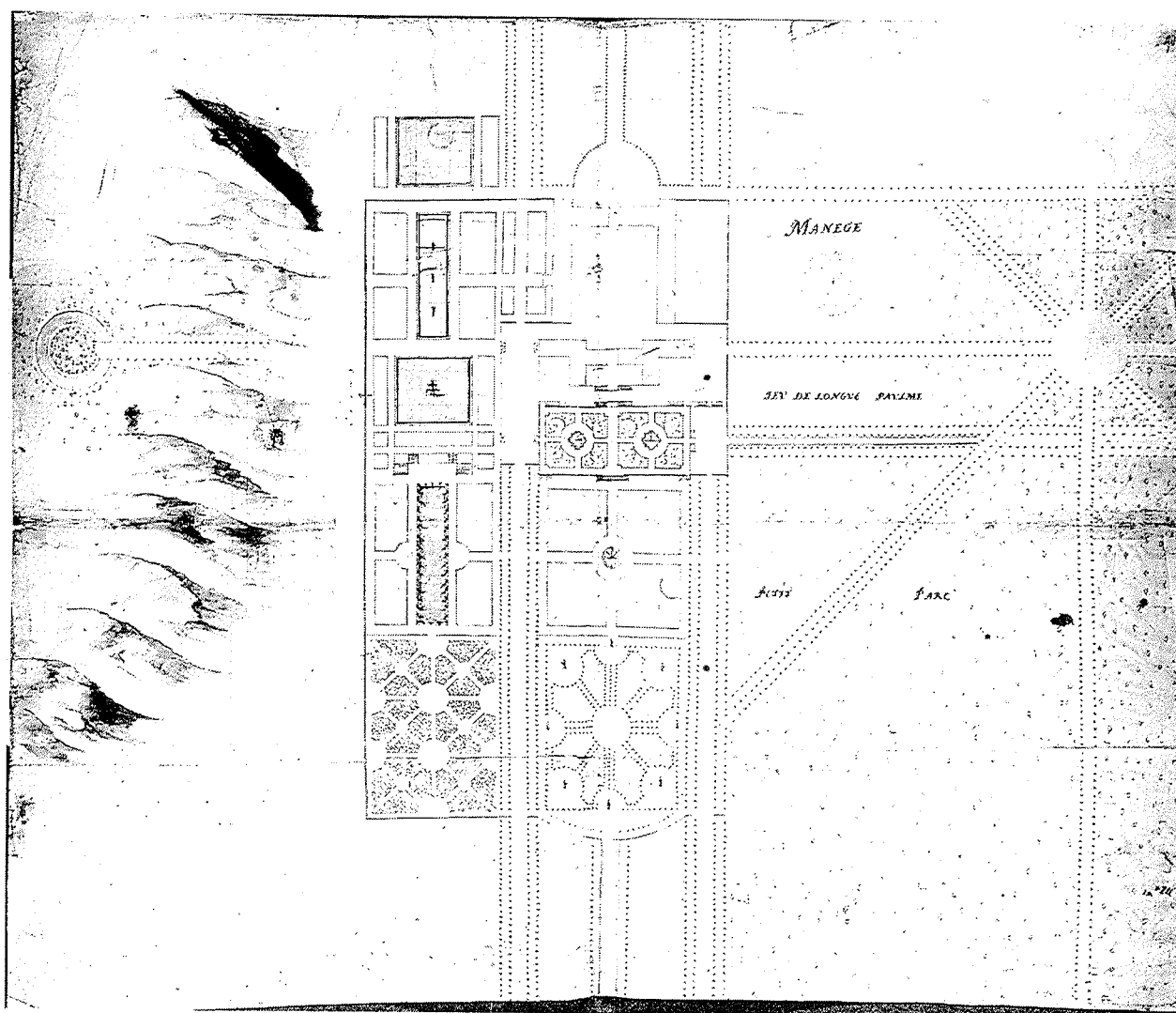
Jean de la Vallée tillskrivs två generalplaner över Ekolsund med omgivande parkanläggning. Redan det första förslaget, daterat till 1652 (Karling 1982 s. 58), visar några av de projekt som kom till utförande. Dit hör de bägge dubbelalléerna, kaskaderna i slänten öster om slottet, samt en långsträckt kanal. Kanalen har visserligen ett helt annat läge än det som slutligen valdes, men förslaget visar hur tidigt kanalen fanns med som ett stilelement.

Figur 16. Jean de la Vallées första förslag, troligen från 1652. UUB, Kart- och bildavdelningen. Foto UUB. Planen är orienterad mot väster.

Jean de la Vallées andra förslag, omkring 1654

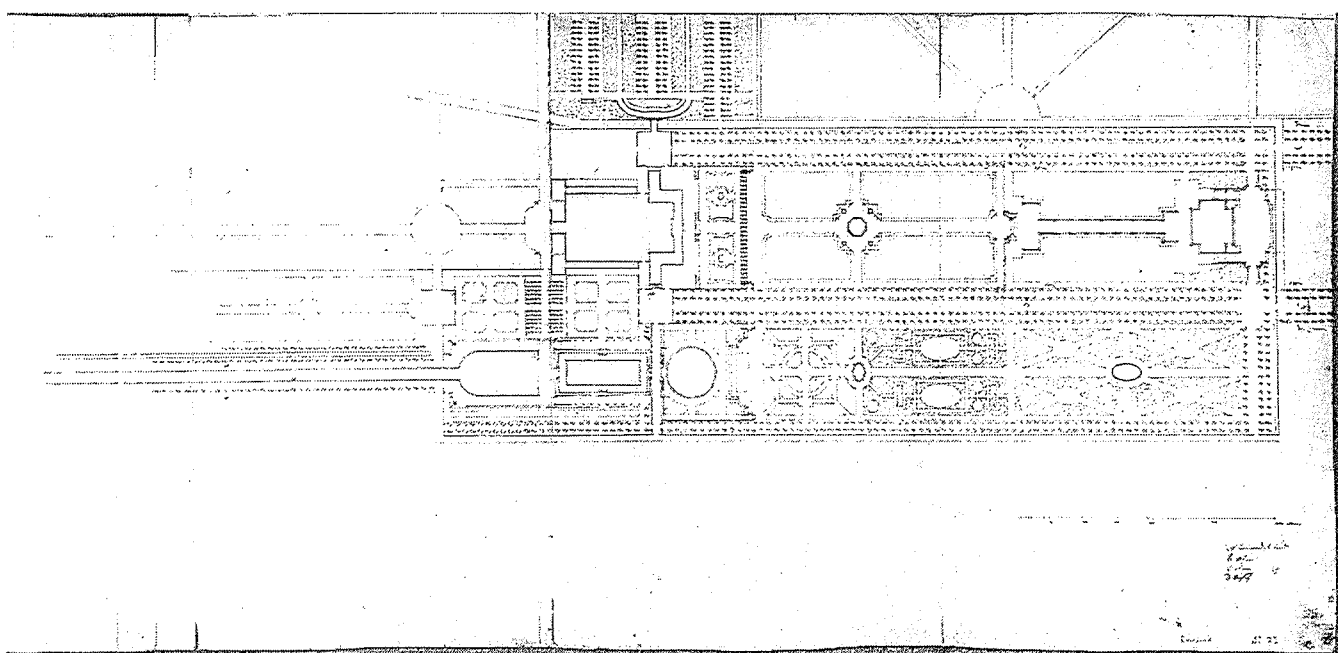
Det andra förslaget av Jean de la Vallée, troligen från 1654 (Karling 1982 sid. 66), visar en anläggning som i strukturen påminner mycket om den som verkligen kom till utförande. Dubbelalléerna finns där, den östra delen av den södra boskén är tämligen lik den som senare planterades, den översta terrassen med vattenanläggningar och broderiplanteringar känns igen från senare kartor, ett dammsystem i väst-öslig riktning på slottets södra sida realiserades, om än i omarbetad form. Kanalternat finns kvar, men nu är kanalen placerad mellan de bägge dubbelalléerna i stället. *Lycksalighetens ö*, som fick sitt namn långt senare, finns med i en tidig form (se även Tessin d.ä:s förslag längre fram).

Figur 17. Jean de la Vallées andra förslag, troligen från 1654. KB, Ur Dahlbergs handteckningssamling 11:14. Foto KB. Planen är orienterad mot väster.

Nicodemus Tessin d.ä.:s första förslag, omkring 1666

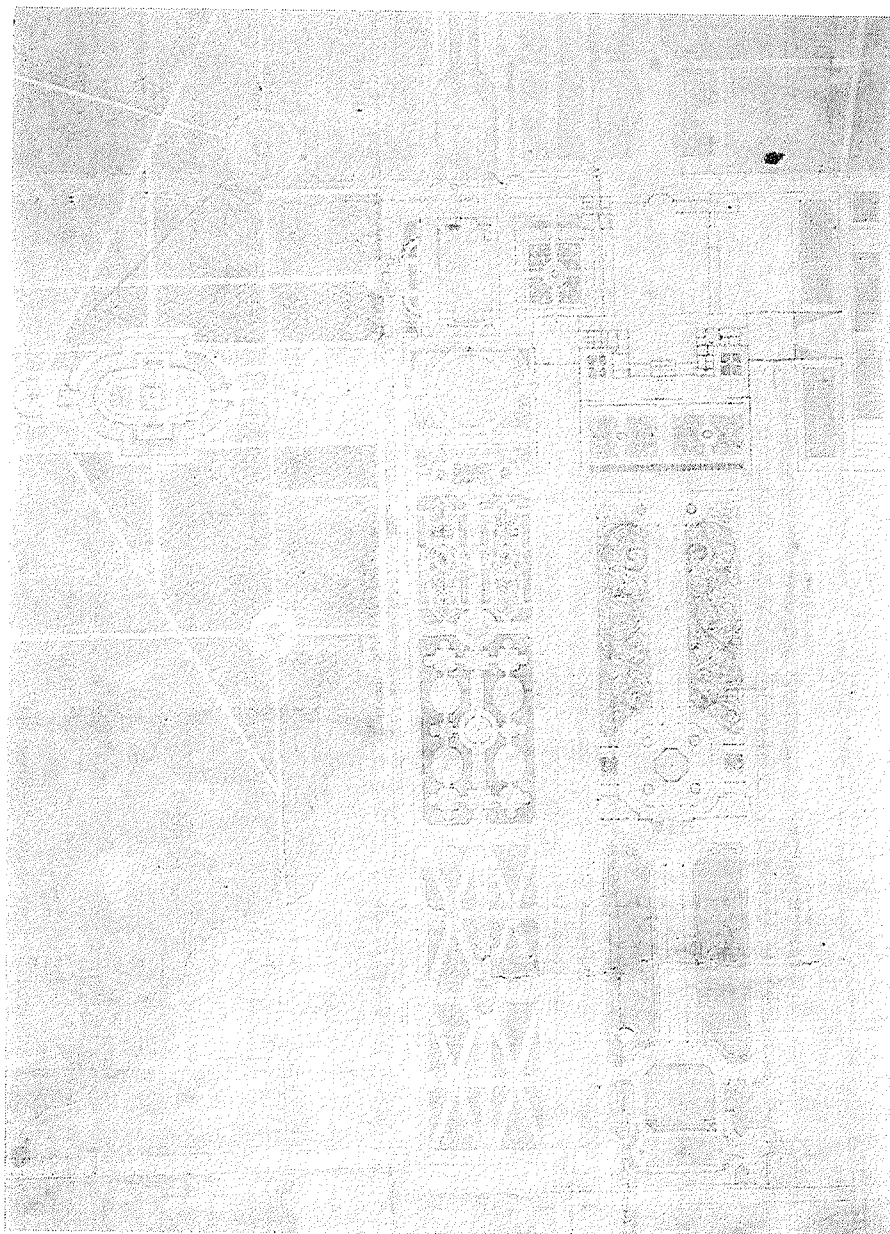
Nicodemus Tessin d.ä. var arbetsledare i Ekolsunds park från och med 1661 (Ellehag 1994 s. 102). Han ritade två generalplaner med förslag till parkanläggning. Den första ritningen saknar påskrift om datum, men har daterats till omkring 1666. Det andra har en påskrift med året 1667 (Ellehag 1994 s. 102, 266). I Tessins andra förslag känner vi igen flera av de huvudstrukturer som fortfarande finns i parken. På denna ritning har kanalen placerats i sitt slutliga läge i öst-västlig riktning väster om slottet. Kaskaderna öster om slottet, som Jean de la Vallées hade i sitt första förslag, finns nu åter med. Övriga vattenanläggningar är angivna ungefär så som de utfördes.

Figur 18. Nicodemus Tessin d.ä.:s första förslag till byggnader och parkanläggning vid Ekolsunds slott, daterat till 1666. KB, Ur Dahlbergs handteckningssamling 11:23. Foto KB. Planen är orienterad mot norr.

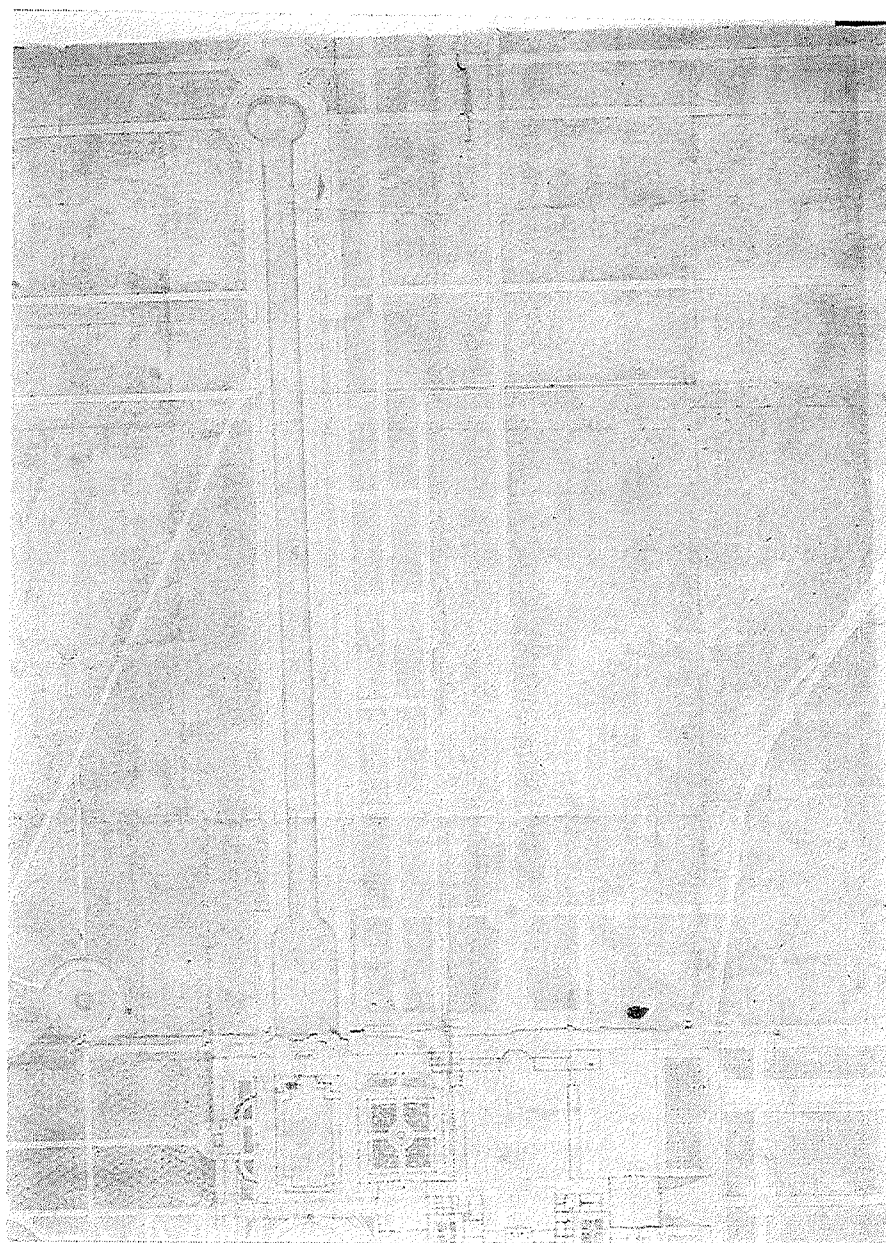
Nicodemus Tessin d.ä.:s andra förslag 1667

På Tessins andra förslag från 1667 kan man tydligt se hur trädgårdens struktur växt fram på ritningen, och den är slående lik den lantmäterikarta som ritades ungefär 60 år senare 1725 av Lars Lindgren (se kommande avsnitt). Dock blev knappast alla de avancerade parterrmönstren på Tessins ritning verklighet. *Lycksalighetens ö*, som vid den aktuella tiden förmodligen kallades *Stiernan*, finns med på ritningen i den form som realiserades.

Figur 19. Nicodemus Tessin d.ä.:s andra förslag till byggnader och parkanläggning vid Ekolsund, 1667. UUB, Kart- och bildavdelningen. Foto UUB. Planen är orienterad mot väster.

Se även andra halvan av kartan på nästa sida!

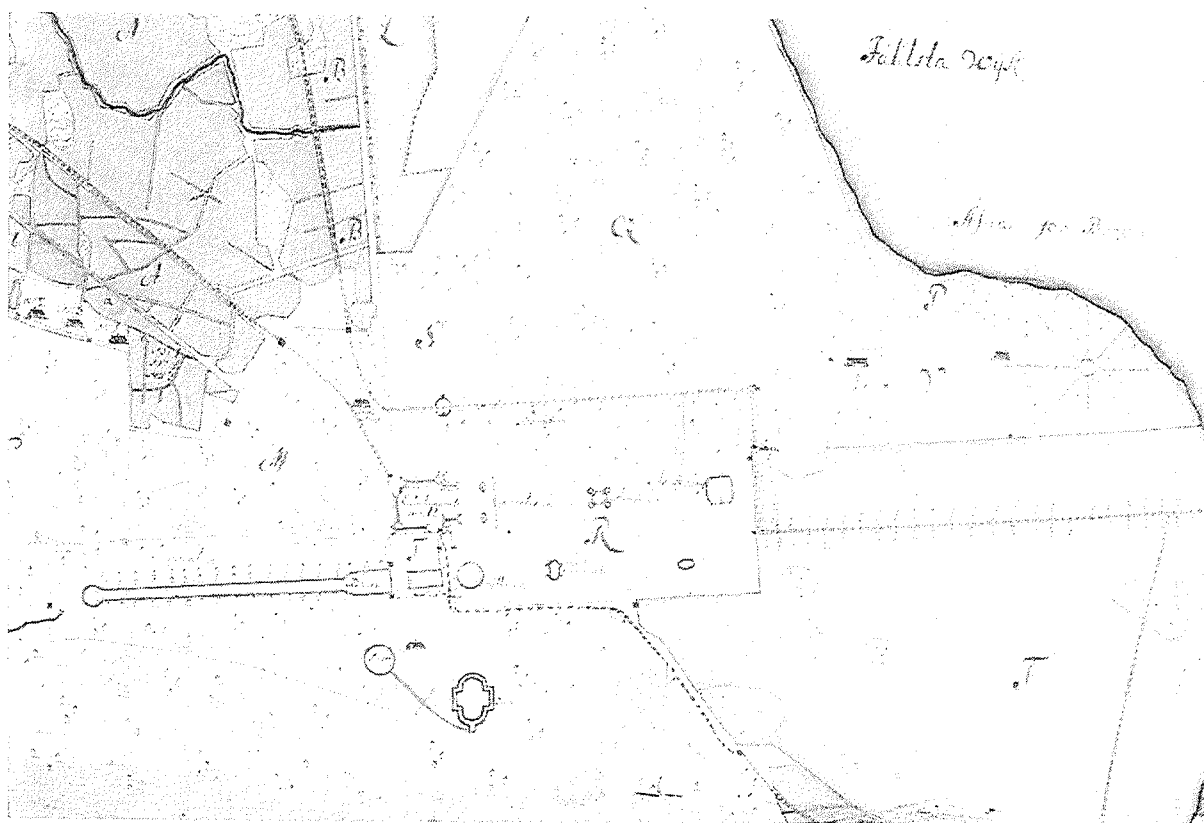

Figur 20. Övre halvan av Nicodemus Tessin d.ä.:s andra förslag till byggnader och parkanläggning vid Ekolsund, 1667. UUB, Kart- och bildavdelningen. Foto UUB. Planen är orienterad mot väster.

Lantmätare Hans Barckhus' karta 1688

Det finns ett par kartor från 1600- och 1700-tal som grundar sig på uppmätningar och visar det faktiska utseendet i trädgården. Tillsammans med sina respektive beskrivningar utgör dessa tillförlitliga källor till vad som faktiskt blev utfört.

Lantmätare Hans Barckhus' storskaliga geometriska karta över Ekolsund från 1688 visar i första hand den agrara markanvändningen. När det gäller parken är kartan schematisk och redovisar huvudsakligen de byggda delarna trots att vi vet att parken var en imponerande skapelse vid denna tid. Vattenanläggningarna är utritade och namngivna. En jaktparksformation i öster är utritad, liksom den södra av de båda dubbelalléerna utanför själva parken. I kartbeskrivningen däremot finns en relativt utförlig redovisning av planteringarna, som på kartan bara är angivna med littera. Tillsammans ger kartbilden och beskrivningen en bra bild av hur Ekolsunds parkanläggning såg ut i slutet av 1600-talet.

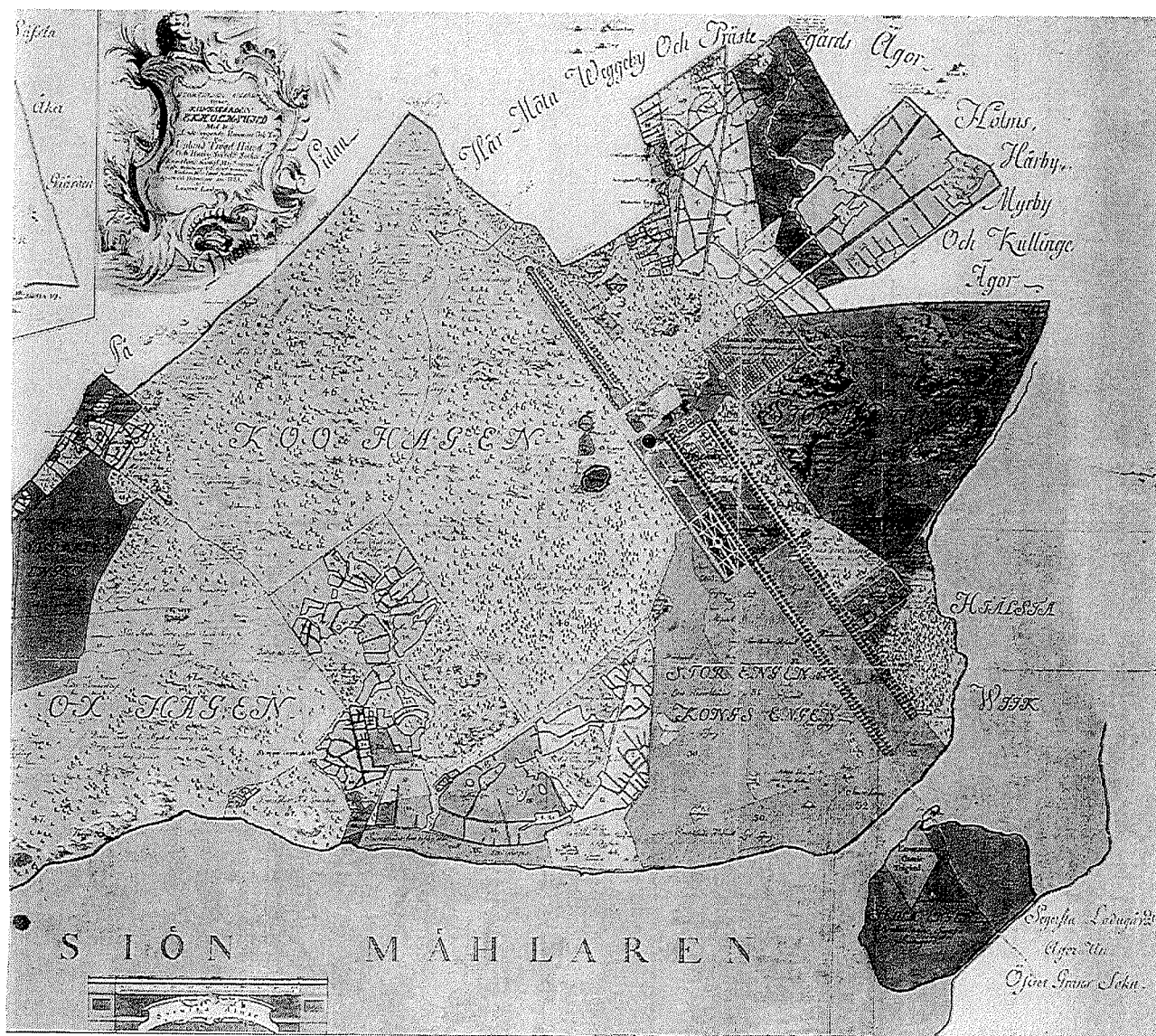

Figur 21. Hans Barckhus geometriska karta över Ekolsund. Från LMV akt A 15: 61-2. Foto LMV. Planen är orienterad mot norr.

Q på kartan = *Diurgården*, R på kartan = *Trägården Stoor Plan* (parterren), S på kartan = *Trägården Pipiniere* (en trädskola), T på kartan = *Huus trögården* (köksträdgård invid slottet) och V på kartan = *Fashan Trögården* (en fruktträdgård). De med namn utsatta vattenanläggningarna är *Canalen*, *Casscaderna*, *Skiärfuen*, *Lillian*, *Pirucen*, *Ammarör*, *StorSprånge* samt ytterligare tre stycken anläggningar, benämnda *Dam*.

Lars Lindgrens lantmäterikarta 1725

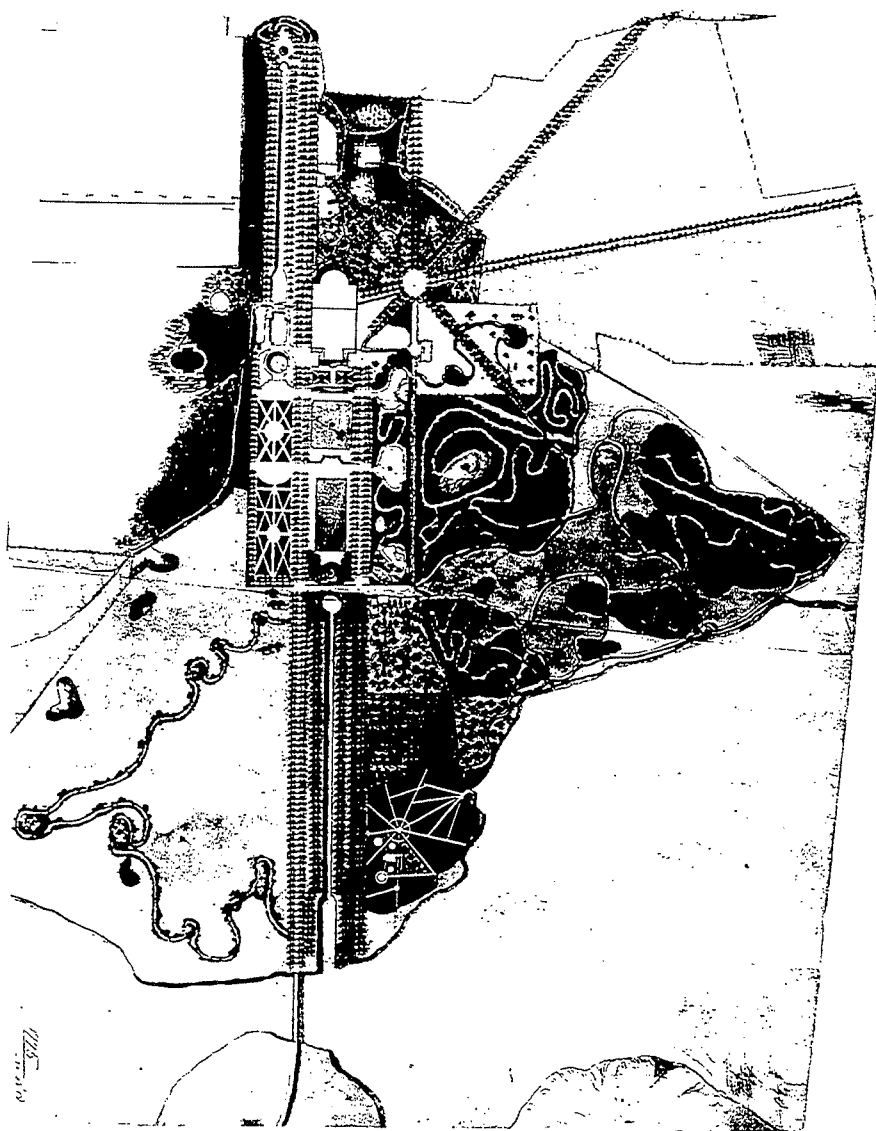
Nästa värdefulla dokument i tiden är lantmätare Lars Lindgrens lantmäterikarta över Ekolsund 1725. Denna karta visar relativt detaljerat allt det som fanns på Barckhus' karta 1688 knappa 40 år tidigare. Dessutom redovisar den relativt noggrant parkanläggningens innehåll. Trädplanteringar, parterrmönster, boskéer, siktlinjer och odlingskvarter framgår tydligt och kompletteras av tillhörande kartbeskrivning.

Figur 22. Lars Lindgrens lantmäterikarta över Ekolsund 1725. LMV b 29-2:1. Planen är orienterad mot nordväst.

Gustav III:s förslag till anläggning i engelsk parkstil 1775

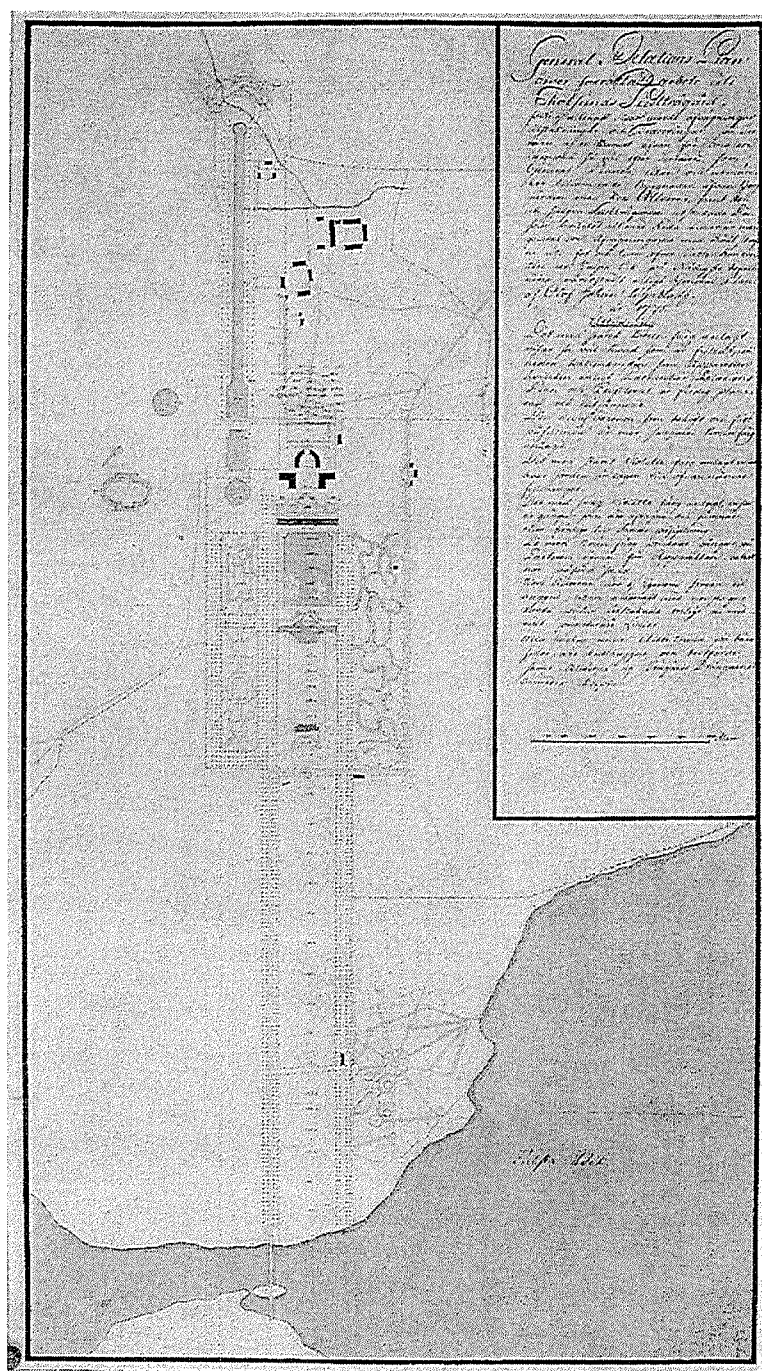
Gustav ägde Ekolsund mellan 1747 och 1785. Som vuxen ägnade han parkanläggningen en anmärkningsvärd uppmärksamhet. Han nyttjade den för lek, måltider och annan samvaro. Dessutom ritade han egna förslag till anläggningen, som enligt de moderna idealen skulle vara i engelsk parkstil. Ett av hans mer genomgripande förslag ritades ovanpå ett exemplar av Lars Lindgrens lantmäterikarta från 1725. Denna ritning finns bevarad på KB. Därefter ritade kungen en mer långtgående variant av det första förslaget med serpentiniserande gångar, bäckar och mängder av nya träd. Den gamla strukturen i anläggningen förändrades inte i grunden i förslaget. Gustav III:s nya idéer lades som en film ovanpå det gamla. Endast mycket lite av kungens förslag genomfördes.

Figur 23. Gustav III:s förslag till omdaning av Ekolsunds parkanläggning i engelsk parkstil 1775. KrA, Stads- och fästningsplaner, Ekolsund 4. Foto KrA.

Olof Johan Wijnbladhs relationsritning 1775

Samma år som Gustav III ritade sitt förslag, 1775, upprättade Johan Olof Wijnbladhs en relationsritning som visar den då befintliga anläggningen kring slottet. Kartan har något osäkert källvärde, eftersom den förutom utförda arbeten även tar upp åtgärder som var påbörjade eller planerade men ej genomförda. Dock är ritningen en väsentlig del i vår bild av 1700-talets skeenden i Ekolsunds park (se avskrift av beskrivningen på nästa sida).

Figur 24. Olof Johan Wijnbladhs relationsritning över utförda arbeten vid Ekolsund. Ritningen är utförd 1775. KrA. Stads- och fästningsplaner Ekolsund 2A. Foto KrA.

Avskrift av beskrivningen till Olof Johan Wijnbladhs relationsritning 1775

General Relations Plan öfver förrättadt arbete uti Ekolsunds Lustträdgård,
Som ej allenast visar giorde afvägningar, utstakningar och Traceringar, på Terraien, af en Bosquet åfvan
för Canalen, lämpad så väl efter Terraien, som General Planen, utan och utmärcker tillämnade Byggnader
åfvan Borggården med Kors Alléerne, samt den uti sjelfva Lustträdgården utstakade Dessen, hvilket alt
med Röda Linier är marquerat, och Afvägningarne med Rött Skrefne uti fot och tum öfver
VattenHorizonten uti Hjalsta Vik, på Nådigste befallning, värckställt enligt General Plan af Olof Johan
Wijnbladhs.
År 1775.

Uttydning.

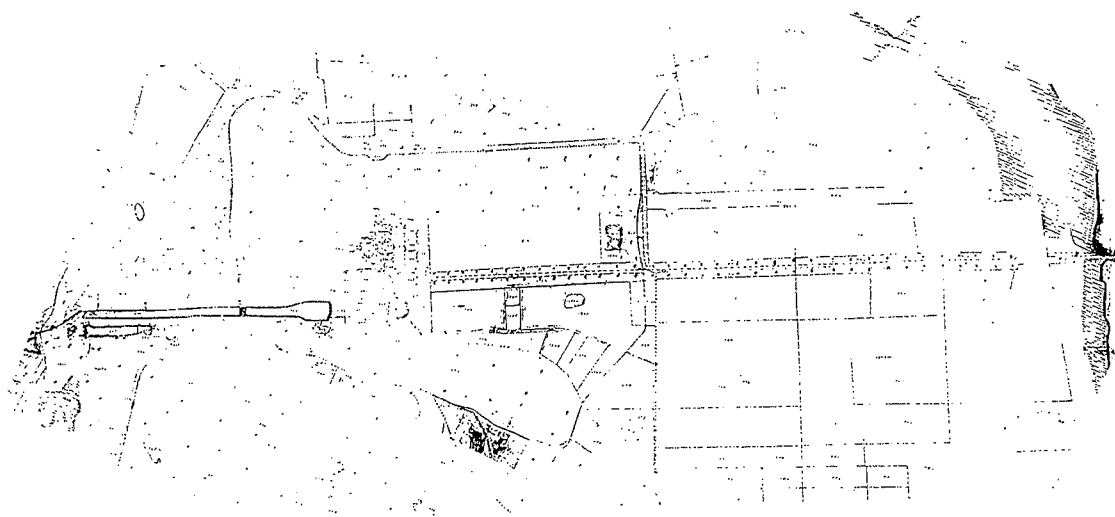
Det med starck Brun färg anlagt visar så väl hwad som är fylldt, uti nedra Wattenkonsten, som Apparellen
hvilcken enligt Particulier Relations Plan och Profilerne är färdig planerad och utjämnad.
Den del af Gazonen som behöft och fått påfyllning är med svagare Brun färg anlagd.
Det med starck Violette färg anlagt visar hwad jorden är tagen till ofvannämde fyllningar.
Det med svag Violette färg anlagt, visar de gångar som äro aftagne och jämnade eller färdige till Sands
påfyllning.
De med Brun färg prickade gångar, på Parteren åfvan för Apparellen, betecknar påförd sand.
Kors Alléerne äro ej igenom skogen uthuggne, utan allenast med nedslagne korta pålar utstakade enligt de
med rött puncterade Linier.
Alla häckar under Allée träna på båda sidor, äro kullhuggne, och bortförde, samt Alléerne af Trädgårds
Drängarne inunder klipta.

Magert kartutbud från 1800-talet

Källmaterialet om 1800-talets Ekolsund är mycket bristfälligt. 1860 upprättades häradskartan över området, men där är parken endast schablonartat återgiven med grön färg och allésymboler. En trolig anledning till att så lite material finns från denna tidsperiod är att familjen Seton brände allt dylikt material om Ekolsund i samband med släktens försäljning av slottet 1912 (Flinck 1979).

Ägostyckningskarta från 1917

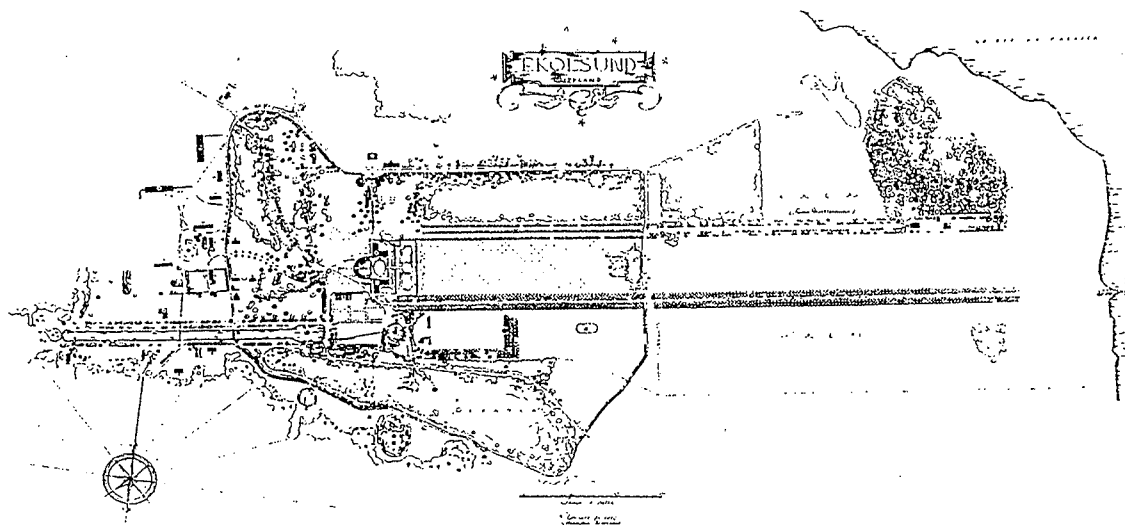
Ett halvt sekel senare, år 1917, upprättades en ägostyckningskarta. Denna är något mer detaljerad och har en kortfattad, men heltäckande beskrivning av markslag och markanvändning.

Figur 25. Ägostyckningskarta över Ekolsund från 1917. Uppsala Lantmäterikontor. Originalkartan är fördelad på fyra olika kartblad.

Uppmätning 1920 i "Svenska trädgårdskonsten"

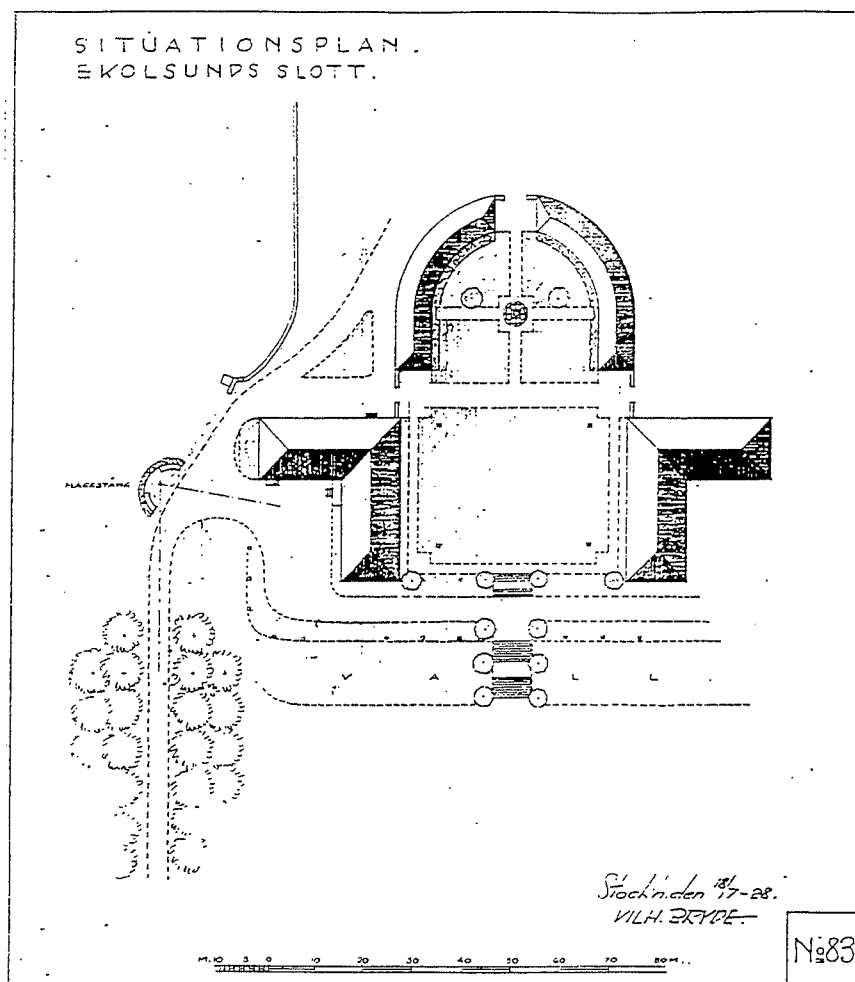
Ännu några år senare, 1920, gjordes en uppmätning och plan över byggnader och park på Ekolsund av Anna Noor och Kirsten Sand. Kartan ingår i Arkitekturminnesföreningens tvåbandsverk i den beskrivning av Ekolsund som finns i *Svenska trädgårdskonsten sådan den till våra dagar bevarats i anläggningar vid slott och herrgårdar* 1931 (Lundberg red.). Kartan är framför allt detaljerad vad gäller växtmaterialet; enskilda träd är utsatta och till och med artbestämda. Kartorna i verket är gjorda av arkitekturstudenter och inte helt tillförlitliga.

Figur 26. Uppmätning av Ekolsund 1920, gjord av Anna Noor och Kirsten Sand. Ur *Svenska Trädgårdskonsten* del II 1931 (Erik Lundberg red.).

Arkitekt Vilhelm Brydes situationsplan 1928

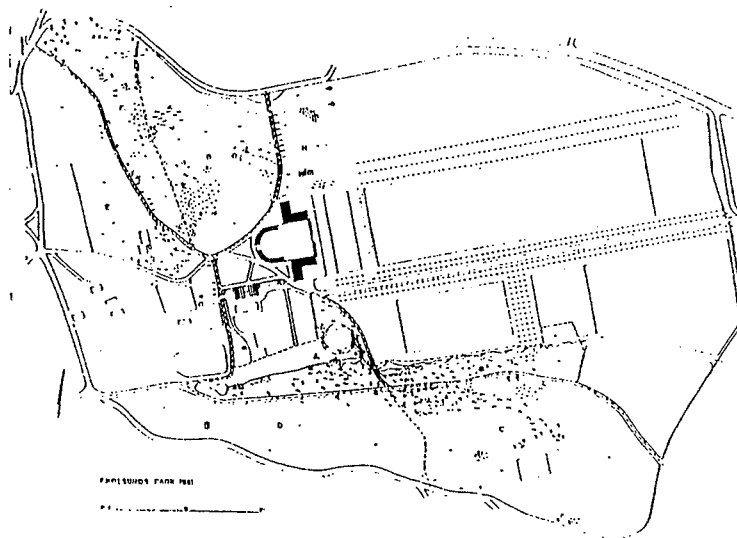
Nästa dokument är arkitekt Vilhelm Brydes situationsplan över slottsområdet, ritad 1928. Denna ritning utgör antingen ett förslag eller en uppmätning.

Figur 27. Vilhelm Brydes situationsplan över Ekolsund slott 1928. Originalet tillhör Ekolsunds slottsarkiv.

Uppmätning av arboretet 1961

Ytterligare en uppmätning gjordes 1961, i samband med att Ekolsunds arboretum inventerades och uppmärksammades i en artikel av Tor Nitzelius i *Lustgården* 1962-63. I denna uppmätning artbestämdes och prickades träden i arboretet in med numrering i en tillhörande förteckning. Denna förteckning är ett värdefullt dokument i ett framtida arbete med arboretet.

Figur 28. Uppmätning över arboretet vid Ekolsund 1961. Uppmätningen publicerades i en artikel om arboretet av Tor Nitzelius i *Lustgården* 1962-63. Kartan är orienterad mot nordväst.

Ekonomiska kartan 1980

Den ekonomiska kartan över Husby-Sjutolfts socken i skala 1:10 000 är troligen den senaste och mest tillförlitliga dokumentationen av Ekolsunds slott och parkanläggning.

Figur 29. Ekonomiska kartan 117 37 11 H 3h Husby-Sjutolft över Ekolsund, rekognoserad 1980.

Kronologisk källöversikt med försök till källkritisk analys

- Karta över Ekolsunds kungsgård 1688 av Hans Barckhus.** Tillförlitlig, visar dock inte parkanläggningens växtlighet och detaljer. Wollin (Svenska trädgårdskonsten 1931) påpekar att planteringar i trädgården inte är utritade, trots att de bevisligen fanns där. Vad gäller vattenkonster torde den vara tillförlitlig. Förvaras i LMV i Gävle.
- Förslag till byggnader och trädgårdsanläggning vid Ekolsund, tillskrivet Jean de la Vallée omkring 1652.** Original i UUB, kart- och ritningssamlingen. Förslag.
- Förslag till byggnader och trädgårdsanläggning vid Ekolsund, tillskrivet Jean de la Vallée, troligen 1654.** Original i KB, Dahlbergs handteckningssamling 11:14. Förslag.
- Förslag till förändrad parkanläggning av Nicodemus Tessin d.ä. omkring 1666.** "Det första förslaget". Original förvaras i KB, Dahlbergs handteckningssamling 11:23. Förslag.
- Förslag till ny parkanläggning av Nicodemus Tessin d.ä. 1667.** "Det andra förslaget". Original förvaras i UUB. Förslag som till stora delar blev genomfört.
- Perspektivritning över projektet med Ekolsunds herrgårdbyggnader och trädgårdsanläggning.** Ritningen bygger på Jean de la Vallées yngre trädgårdsförslag. Förvaras i Nationalmuseum, THC 469. Troligen 1650-tal. Förslag.
- Teckning av okänd konstnär i Sueciasamlingen.** Teckningen är utförd med hjälp av en ritning av Nicodemus Tessin d.ä. från 1666 eller tiden däromkring. Ej tillförlitlig. Det är märkligt att Dahlbergs Suecia Antiqua i fallet Ekolsund är mera blygsam än i verklighetens trädgård, vilket är ovanligt i hans fall (Malmberg 1931). Förvaras i KB.
- Reduktionsprotokoll 1682.** Förvaras i Riksarkivet. Tillförlitligt.
- Akvarell i inramningen till Gripenhielms målarkarta 1689.** Föreställer huvudbyggnaderna och parken. Förvaras i KB. Tillförlitlig?
- Gravyr av Willem Swidde 1696.** Vy över Ekolsund från öster. Ej tillförlitlig. Gravyren stämmer inte enligt Ellehag (Fem svenska stormanshem...1994). Parterren var enligt honom större i verkligheten än på gravyren.
- Lantmäterikarta över Ekolsund 1725 upprättad av lantmätare Lars Lindgren.** Tillförlitlig. Förvaras i LMV, Gävle.
- Beskrivning av Ekolsund, upptecknad av Lars Salvius 1741.** Möjligen till viss del andrahandsuppgifter. Verkar ha sneglat på reduktionsprotokollet 1682.
- Förslag till generalplan över Ekolsund av Carl Hårleman.** Okänt årtal. Genomfördes inte. Förvaras i Riksarkivet, ÖIÄ PE I:II.
- Förslag till trädgårdsanläggning vid Ekolsund av Pierre Constant d'Ivry 1759.** Genomfördes inte. Förvaras i Vasasamlingen V 302.
- Karta över Parnassen troligen omkring 1765 av okänd, eventuellt Carl Peter Zierman (1738-1789).** Okänt årtal. Senast 1768. Gustav III:s påskrifter. Vasasamlingen V 347.
- Plan över Parnassen med festdekoration omkring 1765 av Gustav III.** Förvaras i Vasasamlingen V 348. Förslag.
- Vy över Ekolsunds slott från öster under illuminationsfestligheter 1770** (Vue d'une illumination au chateau d'Ekolsund). Utförd av Olof Fridsberg. Förvaras på Nationalmuseum, THC 5629. Troligen tillförlitlig.
- Anteckningar från besök vid Ekolsund 1773 av Johan Fischerström.** Tillförlitlig. Bygger på Fischerströms egna upplevelser.
- Adolf Fredrik Barnekows ritningar från 1775. Förslag till omläggning av området "Plan" i lustträdgården.** Förvaras i KrA, stads- och fästningsplaner, Ekolsund 3a samt 3b. En tredje ritning förvaras i Vasasamlingen, v 462. Förslag.
- Förslag till omgestaltning i engelsk stil av Ekolsunds lustträdgård ritat av Adolf Fredrik Barnekow ca 1775.** Genomfördes inte. Förvaras i RA, Bergshammarsamlingen.
- Projekt till förändring och utvidgning av Ekolsunds lustträdgård omkring 1775 av Gustav III.** Ritning på Lars Lindgrens lantmäterikarta från 1725. Förvaras i KB. Förslag.
- Projekt till förändring och utvidgning av Ekolsunds lustträdgård 1775 av Gustav III.** Förvaras i KrA, avd. f. Stads- och fästningsplaner, Ekolsund 4. Förslag.
- Olof Johan Wijnbladhs relationsplan över utfört arbete i Ekolsunds lustträdgård, upprättad 1775.** Ej helt tillförlitlig eftersom det är oklart om projektet som finns utritade på kartan blev helt färdiga eller om de endast påbörjades. Vissa delar förefaller otroliga, till exempel några av de många trädraderna i och runt den södra boskén.

Målning föreställande Ekolsund från öster utförd 1775 av Johan Sevenbom. Ej helt tillförlitlig. Förvaras på länsresidenset i Nyköping.

Upplysningar om Ekolsund i Utkast til beskrifning om Mälaren av Johan Fischerström 1785. Tillförlitlig.

Häradskarta över Trögds härad från 1860. Tillförlitlig. Endast litet värde på grund av den översiktliga skalan. Original i lantmäterikontoret, Uppsala.

Beskrivning av Ekolsund 1881 i Uplands Herregårdar. Inte helt tillförlitlig. Förefaller ej exakt i återgivandet av detaljer rörande trädgården.

Ägostyckningskarta från 1917. Husby-Sjutolft akt 69. Tillförlitlig. Original (i fyra delar) på Lantmäterikontoret, Uppsala.

Kort beskrivning av Ekolsunds trädgårdsanläggning i Trädgårdskonstens historia i Europa av Carl W. Schnitler 1917. Ej helt tillförlitlig. Författaren nämner att "Liljedammen" och fontänen "Stjärnan" troligen var placerad på centralgången i parterren, vilket är felaktigt.

Planuppmätning av byggnadskomplex, trädgård och park vid Ekolsund 1920. Uppmätning av Anna Noor och Kirsten Sand. Detaljerad i fråga om växtmaterialet. I stort sett tillförlitlig, men kan vad gäller artbestämningen innehålla felaktigheter. Ingår i Svenska Trädgårdskonsten II (Red. Erik Lundberg 1931).

Situationsplan över Ekolsunds slott 1928 upprättad av Vilhelm Bryde. Troligen förslag. Förvaras på Ekolsund.

Förslag till slottsträdgård vid Ekolsund 1928 utfört av Gösta Reuterswärd. Förslag. Förvaras på Ekolsund.

Beskrivning av trädgårdsanläggningen på Ekolsund i Svenska trädgårdskonsten sådan den till våra dagar bevarats i anläggningar vid slott och herrgårdar II av Nils G Wollin. Arkitekturminnesföreningen. Red. Erik Lundberg. Stockholm 1931. Tillförlitlig.

Beskrivning av Ekolsund i Svenska slott och herresäten, ny samling I Uppland I av Ernst Malmberg 1932. Tillförlitlig.

Översiktlig beskrivning av Ekolsunds parkanläggning i Svenska lustträdgårdar och parker. En konsthistorisk studie av Nils G. Wollin. Ur *Trädgårdsblommor*, Red. Erik Söderberg 1946. Tillförlitlig.

Beskrivning av arboretet på Ekolsund 1963 av Tor Nitzelius. Ekolsunds arboretum och barrträdskollektion. Artikel (52 sidor) i *Lustgården* 1962-63, årgång 43/44. Uppsala 1963. Tillförlitlig.

Karta över Ekolsund med tyngdpunkt på arboretet 1961 i artikel av Tor Nitzelius i *Lustgården* 1962-63, årgång 43/44. Uppmätt av studenter från Geografiska institutionen vid Uppsala Universitet. Inmätningen av träd med dendrologiskt värde samt renritning av kartan är gjord av Hans Lexö. Tillförlitlig.

Beskrivning av Ekolsunds historia i Slott och herresäten i Sverige, Uppland I (red. Sven T. Kjellberg) 1967 av Bengt G Söderberg. Tillförlitlig.

Beskrivning av parkens tidiga historia fram till 1700-talet i Trädgårdskonstens historia i Sverige intill Le Nôtre-stilens genombrott av Sten Karling 1931. Tillförlitlig.

Beskrivning av Jean de la Vallées insatser på Ekolsund i artikeln Jean De la Vallée och Ekolsund i *Konsthistorisk tidskrift* 1882:2 av Sten Karling 1982. Tillförlitlig.

Beskrivning av Ekolsund under den Setonska tiden 1785-1912 av Birgit Flinck 1979. Institutionen för konstvetenskap, Stockholm. Tillförlitlig.

Kort beskrivning av miljön på Ekolsund i nutid av Gunilla Wärle. Augustibjudning på Ekolsund. Ur *Mat och miljö från slott och herresäten* 1989. Tillförlitlig.

Beskrivning av Ekolsunds trädgårdsanläggning under främst 1700-talet av Magnus Olausson 1993. *Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid*. Stockholm 1993. Tillförlitlig.

Beskrivning av Ekolsund under Åke Totts respektive Claes Totts tid av Claes Ellehag. Fem svenska stormanshem under 1600-talet. Uddevalla 1994. Tillförlitlig. Innehåller dock troligen ett felaktigt årtal gällande en målning av Ekolsund (Vue d'une illumination au chateau d'Ekolsund).

Beskrivning av Ekolsund i ett trädgårdshistoriskt sammanhang i Den välordnade vardagen av Göran Lindahl 1996. Artikel i Bebyggelsehistorisk tidskrift. Trädgårdar och parker: Historia, dagsläge Nr 31-32 1996. Tillförlitlig. Innehåller dock ett litet fel: Lindahl tycks ha tagit för givet att holmen söder om slottet är en utgrävd damm.

Ekonomiskt kartblad över Ekolsund 117 37 11H 3h Husby-Sjutolft. Rekognocerad 1980. Tillförlitlig.

Övrigt:

Broschyr om Hjälstavikens naturreservat. Ej daterad. Länsstyrelsen i Uppsala län och Naturvårdsverket. Tillförlitlig. Benämner dock en plats norr om Djurgården "Lilla Parnassen"; en benämning som inte har återfunnits i den övriga litteraturen om Ekolsund.

Bilaga 2. Parkanläggningens historia

1300-talets Magnus Knutsson Blå till och med Gustav II Adolf 1630

Nuvarande Ekolsund kallades från början Härvesta, medan Ekolsund (Ekholmsund) var namnet på en gård som låg vid sundet strax öster om Härvesta. Namnet "Ekoolesund" finns i skrift första gången i två brev från 1307, skrivna av hertigarna Erik och Valdemar.

Den förste säkert kände ägaren är Magnus Knutsson Blå. Vi vet att hans dotter Catharina ärvde Ekolsund efter honom 1373 (Söderberg 1967).

Ett antal kungligheter bytte till sig respektive ärvde Ekolsund mellan 1542 och 1618. År 1624 donerade Gustav II Adolf godset Ekolsund (Härvesta) till Uppsala Akademi. Genom förläning 1630 kom Åke Tott att bli ägare till godset. Från denna tid finns uppgifter om en trädgård vid Härvesta. I räkenskaper från 1630-talet står att där fanns *"åtskilliga kvarter, varav några voro försedda med blomster- och buxbomsritningar. I trädgården stod dessutom ett lusthus"* (Karling 1931).

Clas Totts ambitioner förändrar Ekolsund

Simon de la Vallée möjlig förslagsgivare och upphovsman i ett tidigt skede

Det förefaller troligt att Simon de la Vallée var involverad i utformningen av den tidiga trädgården på Ekolsund (Karling 1982). Claes Ellehag talar också om Simon de la Vallées förmodade medverkan på Ekolsund. I Simon de la Vallées förslag, som inte finns bevarat, men som lär ha existerat, skulle trädgården indelas i kvarter, som i sin tur var indelade i ett strikt rutnät av stora och små kvadrater. (Ellehag 1994).

Det belägg som finns för Simon de la Vallées trädgårdsplaner skulle vara den "långa grafuen" som nämns i 1638 års räkenskaper. Denna "graf" kan tolkas som en vattengrav runt slottet, något som fanns på flera andra anläggningar där Simon de la Vallée varit verksam. Ett ytterligare tecken på att han verkligen varit pådrivande i arbetet med trädgården på Ekolsund, är de räkenskaper som uppger att ett stort antal soldater varit sysselsatta med röjning och annat i trädgården i slutet av 1630-talet (Ellehag 1994).

Clas Tott ärver Ekolsund

1640 ärvde Åke Totts unge son Clas Tott Ekolsund. Från denna tid, år 1651, finns bland annat ett inventarium som ger en del upplysningar om trädgårdens innehåll. Sammantaget får man intrycket att det var en ganska enkel anläggning. Visserligen fanns det några dammar på godset, liksom rosor, ett prydnadskvarter, ett större antal fruktträd och en djurgård, men sammanhållningen och de stora planerna för Ekolsunds trädgård skulle komma något senare (Karling 1931).

Magnus Gabriel De la Gardie smider planer och väntar på Jean de la Vallées förslag

Magnus Gabriel De la Gardie på Ekolsund anlitar Jean de la Vallée

År 1652 bytte Magnus Gabriel De la Gardie till sig Ekolsund av Clas Tott, som då befann sig utomlands (Ellehag 1994). De la Gardie hade både ekonomiska möjligheter och ambitioner angående Ekolsund. Han snappade upp de nyaste strömningarna inom arkitektur och trädgårdskonst, och han var otålig till sin natur.

Jean de la Vallée var den som fick i uppdrag att rita nya planer för godset. Det finns sådant som tyder på att Jean de la Vallée sneglade på sin fars, *Simon de la Vallées*, formspråk då han ritade sin första generalplan över Ekolsund. Det finns dock mycket som skiljer dem åt; bland annat är Jean de la Vallée påverkad av sin samtids franska trädgårdsarkitektur, vilken skiljer sig ganska avsevärt från Simon de la Vallées kompositioner (Karling 1982). Jean de la Vallée var en uppskattad och upptagen arkitekt, varför De la Gardie fick vänta på ritningarna. Förseningen medförde att det inte hände så mycket i trädgården under De la Gardies tid, som man skulle kunnat förvänta sig.

Jean de la Vallée ritar ett delvis italienskinspirerat förslag

Så småningom kom de la Vallées förslag över herrgårdsbyggnader och parkanläggning, men då hade Ekolsund hunnit återgå i Clas Tott ägo igen (Ellehag 1994). Det förefaller dock troligt att de la Vallée hade hunnit skicka ett utkast till Magnus Gabriel De la Gardie, eftersom det trots allt förekom en del aktivitet i trädgården under dennes tid som kan hänföras till den försenade generalplanen. Ellehag anser det inte heller särskilt troligt att det var Clas Tott som beställt de la Vallées andra förslag till slottsanläggning och tillhörande park vid Ekolsund.

De la Vallées första plan visar ett pampigt förslag med inspiration från främst Frankrike, men också från Italien. Förslaget har dock, bland annat av Sten Karling kritiserats för att inte vara arkitektoniskt helt lyckat (Karling 1991). Kortfattat kan kritiken sägas gå ut på, att de la Vallée oförskräckt har använt de rådande moderna greppen inom trädgårdskonsten men utan att lyckas foga samman dem till den suveräna helhet som eftersträvades. Karling menar att de la Vallée inte hade någon nyskapande förmåga vad gäller trädgårdskonst, men han påpekar också, att den främsta orsaken till att arkitekten inte lyckades så väl i alla delar, var "att den svenska trädgårdskonstens formvärld ännu var för fattig". Den bristande harmonin i de la Vallées förslag har sin grund i tvekande formmässig samordning mellan de kvadratiske kvarterens vilande form och alléernas dynamiska längdutsträckning. Det är dock intressant att notera att förslaget innehåller flera företeelser som vid den tiden var ovanliga i Sverige. Detta gäller vattenkaskaderna, kanalen och idén att plantera träd ända intill byggnaderna.

Karling beskriver idén att plantera träd tätt intill slottet som ovanlig och djärv. Detta drag kan hänföras till italienska anläggningar. På de la Vallées originalritning är träden markerade som blå, röda och gula punkter (Wollin 1931). Träden blev aldrig planterade. Karling påpekar att även förslaget till kaskader kan vara ett resultat av italienska influenser, men det kan också vara sprunget ur franska förebilder.

Clas Tott planerar dyrbara anläggningar och anlitar Nicodemus Tessin d.ä.

Clas Tott kommer åter och anlitar Nicodemus Tessin d.ä.

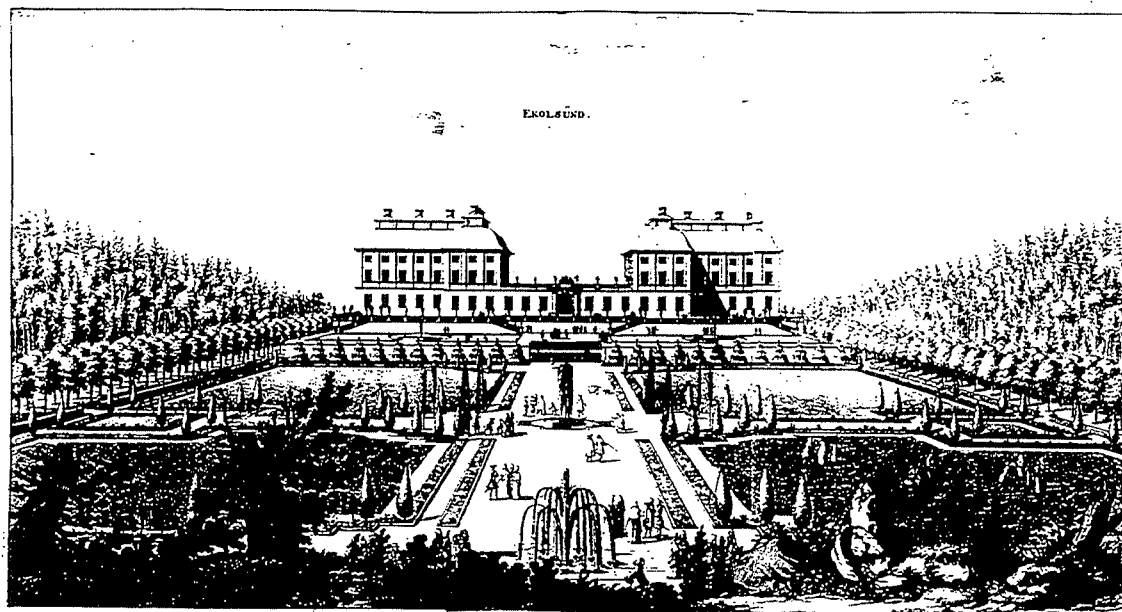
Clas Tott var inte särskilt nöjd med de la Vallées förslag till nya byggnader och trädgårdsarbeten. Däremot var Tott beundrare av Nicodemus Tessin d.ä:s stil och arkitektur. År 1661 började Tessin att arbeta med Ekolsunds byggnader och 1666 hade Tessin reviderat de la Vallées ritningar och delvis gjort nya förslag till trädgårdsanläggningen (Ellehag 1994).

Parterren, kallad "Plan"

Den stora parterren öster om slottet såg en gång ut ungefär som på Nicodemus Tessin d.ä:s andra generalplan över Ekolsund, ritad 1667. Nedanför terrasserna breddade en avdelning med ornamenterade planteringar ut sig – en broderiparterr – medan den östligare delen av *Plan* var enklare utformad.

Ett inventarium från 1670 visar, att *Plan* då inte var helt färdig, men flera vattenkonster och häckar fanns på plats. *Plan* avslutades i öster med en damm, kallad *Stora Språnget*, och bakom den höjde sig en vall (Wollin 1931) som sluter parterrsystemet. Lars Lindgrens karta från 1725 ger en bra bild av hur detta såg ut. Både på Hans Barckhus' karta från 1688 och på Lindgrens karta från 1725 står namn utsatta för de olika vattenkonsterna i anläggningen. På parterren fanns, förutom kaskaderna, den påkostade vattenkonsten *Amorröret* i gränsen mellan broderiparterren och den enklare, östliga parterrdelen. I *Amorröret* (även kallad *Amoureux*) rann vattnet mellan fyra lejonhuvuden av förgyllt bly. I fyra mindre bassänger runt omkring sprutade vattnet mellan sammanlagt 12 förgyllda änglahuvuden (Wollin 1931).

Det förefaller som om parterrens vattenkonster var mer avancerade och imponerande än själva växtmaterialet. Det finns dock ett par gravyrer som visar att utsmyckningar inte fattades. En gravyr i Sueciaverket av Willem Swidde 1696 samt en gravyr av okänd konstnär 1666 visar ett antal fint snickrade träpyramider på parterren, vars främsta uppgift knappast var växtstöd, utan prydnad. Att dessa fanns i verkligheten vittnar en uppgift i *Svenska Trädgårdskonsten* (Wollin 1931) om, där det uppges, att man år 1689 rekvirerade färg till "*pyramidernas och portarnas anstrykande*" samt till "*kulorna på pyramiderna*". Detta är taget ur en förvaltare Johan Platos memorial, som ett exempel på att man även så sent som detta år fortfarande ansträngde sig för att vidmakthålla praktiken i trädgården, även om de fornstora dagarna egentligen var över. En uppgift i en annan sekundärkälla (Schnitler 1917) gör gällande att det skulle ha funnits unga granhäckar samt "*30 höga huggna stenobelisker*" på parterren. Denna uppgift kommer förmodligen från Lars Salvius anteckningar från besöket på Ekolsund 1741. Salvius skriver där om 30 stycken pelare, huggna i sten.

Figur 30. Vy över Ekolsunds slott och parterren från öster. Gravyr av Willem Swidde 1696 för Sueciaverket. Gravyren tycks vara en märklig blandning av verklighet och skönmålning, samtidigt som den inte förmår återge Ekolsunds mäktiga perspektiv. Vi vet dock, att kaskaderna och de båda vattenkonsterna i mittlinjen fanns, troligen även de pyramidformade träobeliskerna. Original i KB, Ekolsund Uppl. B.1. Foto KB.

Det går att följa Plans utseende genom tiderna tämligen väl genom att följa bevarade handlingar i kronologisk ordning:

I beskrivningen till Hans Barckhus' karta 1688 står följande om Plan:

"Trägården Stoorä Plan består af 43 $\frac{1}{4}$ tunl:dwidd, och är med lindar asker och lönder Planterad; En del granskog på Norra sidan åth landswägen. Warandes och der inne watkonstdammar medh watnkonster 11: st: derföruthan 24 st. watnsprång upemot Stenhuusen, hwilke rör taga sit watn ifrån Canaln Sign NB hööslog der sammastädes in i wildskogen till /.../"

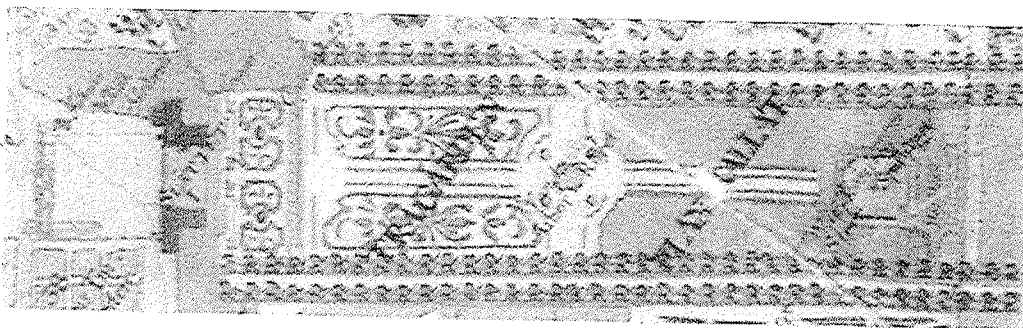
Reduktionskommissionens inventarium 1682 ger följande upplysning om parterren (Malmberg 1932):

"Den stora plan som är 1,020 alnar lång och 623 alnar bred uthi hvilken äro 6 stora Aléer med alle vattenkonster såväl åtskilliga stora och små språng, som Cascaderna considerade med planeringen och de därpå stående lindar och häckar, den en otrolig summa penningar kostat /.../" (Citat ur inventariet).

I beskrivningen till Lindgrens karta 1725 står följande om Plan:

"Plan, är en wähl belägen och kostelig Lust Trägård, hwilken dageligen underhålles, hwaruti ses skiöne ritningar af Boxbohm och om kring quarterene representeras

åtskillige figurer af klipte granträn och Häckar, som whed åskådande gifwa behagelit nöye. Så finnes och derstädes warit anlagde 11: st: Wattkonster samt 25 st så kallade Cascader, som nu mästadels äro förfallne och intet mer än 10: qwarstående. Af wattukonsterna kunna 6 fritt upplåtas, the öfriga behöfwa Reparation. Desse hafwa alle fritt wattr, ifrån the högre belägne Dammar, men i synnerhet ifrån Dam- och stubbkärret, tädan wattrnet genom nedgrafne trummor i jorden blifwer framfört. Här inom och hööslog af god och bärande hårdwall /.../”

Figur 31. Parterren återgiven på Lars Lindgrens lantmäterikarta 1725. LMV B 29-2:1. Bilden orienterad mot norr.

Lars Salvius antecknade följande i sin *Beskrifning öfver Sverige*, första Tomen om Upland om Plan, då han besökte Ekolsund 1741:

“Den stora Lustgården på östra sidan om de bägge större Stenhusen, är mycket härlig och full med utklipta Trän, Vattenkonster och mångahanda prydeliga Ritningar. Uti första afsättet ofvan för Löfvärket är Faciaten af huggen Gotlands Sten, och midt emot samma Löfvärk stå 30. Pelare af samma huggen Sten. Uti den stora plan af 1020. alnars längd och 623. alnars bred, som är planterad med unga små Granhäckar, finnes 6. Store Aleèr med skurna Berberiser, Aske-, Lön- och Linde-Häckar. Den andra Vägen eller Alleèr är sammalestes med åtskilliga Frukträn utprydd. I samma plan står den stora Vattenkonsten. Der får en ock se 8. Cascader, med fina Skålar och Spegel. Nedan för Cascaderna är en Graf 163. Alnar lång och 6. Alnar bred. Uppå Norra sidan i planen emot Cascaderna är likaledes en stor Vattenkonst, som kallas l’Amoureuse, hvar jemte 4. Små finnas, som de kalla l’Amouretter, hvilka äro bygde med fina Brunnar. Vid ändan af samma plan finnes et stort Vattensprång af gutin Malm up emot Skantsen, der planen å den sidan mot Diurgården slutes. På Södra sidan är också en Vattenkonst näst in til Liljedammen, som kallas Peruqven af de dubbla Rör, som der fiñas. Strax der nedanføre är Vattenkonsten Stiernan med 9. Pipor”.

Det är intressant att notera hur Salvius beskriver de 30 pelarna, som är huggna av sten. Man kan undra hur höga de var, om de var huggna som obelisker, var de stod exakt och inte minst – var de befinner sig nu?

Salvius beskriver vidare hur *Plans* närmaste omgivning ser ut:

“Frukt-Trägården är på Norra sidan om den nästnämde stora Lustgården, så at Landsvägen löper emellan dem bägge. Fasangården är på den Södra sidan. Brede vid Trägårdarne ligger en liuflig Skogstrakt, som med sina skyggiga Trän gifver en upfriskande svalcka emot Solenes heta om Sommaren. Diurgården är åt samma sida, såsom ock afstängde Bygnader för hvarjehanda Foglar, både Vilda och Hemtamda”.

Då ordet *löfvärk* förekommer i äldre handlingar, så som i ovanstående citat, är detta en benämning på utsirade broderiplanteringar av buxbom (Söderberg 1946).

Vid en jämförelse mellan reduktionsprotokollet 1682 och Lars Salvius' beskrivning av anläggningen syns vissa anmärkningsvärda likheter hos de bägge texterna. Man får här i först hand antaga, att Salvius i alla fall kontrollerat att de uppgifter han eventuellt tagit direkt ur protokollet fortfarande gällde då han skrev sin text ca 60 år senare. Vid eventuell vidare forskning bör man dock ta med i beräkningen att Salvius kan ha tagit med äldre uppgifter som var inaktuella vid hans besök på Ekolsund 1741.

Vallen med vattenkonsten “Stora språnget”

Vallen var i ett tidigt skede försedd med trappor och avsatser gjorda av grästorv (Wollin 1931). Nedanför vallen, mot slottssidan, låg en stor damm med en vattenkonst. Denna vattenkonst kallades tidigare *Stora Språnget*, en benämning som finns med redan på Hans Barckhus' karta från 1688. På Lindgrens karta från 1725 benämns dammen *Stora vattenkonsten*.

Vallen kan liknas vid det trädgårdsfenomen som kallas *mount*, det vill säga ett utsiktsberg i fonden av anläggningen varifrån man hade fin utsikt.

I Lars Salvius' beskrivning av Ekolsund 1741, benämner han vallen “*Skantsen*” (skans). Klingspor och Schlegel beskriver i *Uplands Herregårdar* (1881 s. 20) hur parterren begränsades “*i öster af en skans; försedd med kanoner, hvilken kallas Kanonbacken;*” Denna beskrivning av vallen som en plats för uppställda kanoner är den enda vi har träffat på hittills. De omskrivna kanonerna är förmodligen de, som numera (1998) står uppradade på den översta terrassen strax öster om slottet.

Dubbelalléerna

I *Svenska Trädgårdskonsten* (Wollin 1931) finns en uppgift om att Clas Tott, till skillnad från många andra godsherrar, blandade upp sitt lindbestånd med ett antal andra trädarter, såsom alm och lönn. Om detta berodde på svårigheter att få tag på fler lindar, ekonomin eller en vilja att faktiskt blanda flera arter vet vi inte.

Lars Salvius beskrev synen av alléerna 1741:

“//och brede vid vägen äro 2. Rader skugrike Löfträn satte ända bort åt å både sidor, hvilka med största bahaglighet locka ögonen til deras åskådande.”

Innan Gustav III lät göra vissa förändringar i Ekolsundsparken, var alléerna markerade med långsgående häckar av berberis och ask (Wollin 1931). (Dessa häckar ser ut att vara utritade på Lars Lindgrens lantmäterikarta från 1725, dock ej på avritningen av samma karta från 1917).

Huusträdgården

Under Clas Totts tid kallades köksträdgården *Sekreta trädgården* (Wollin 1931). Ett annat namn som förekommer i äldre kartmaterial är *Huus Trädgården*; ett namn som helt logiskt talar om att den användes till hushållet. Det existerar en enkel uppmätning av *Huusträdgården*, bevarad från 1650-talet. Denna visar sex nära nog kvadratiske kvarter med olika innehåll, bland annat en mängd fruktträdsympar (Ellehag 1994). Dessa ympar kan ha varit avsedda för senare utplantering, och således ha stått på tillväxt i köksträdgården.

I Tessin d.ä:s förslag till trädgårdsanläggning på Ekolsund, daterade till omkring 1666 respektive 1667, ingick även förslag till hur *Sekreta trädgården* (köksträdgården) kunde se ut, men i verkligheten utfördes en betydligt enklare variant (Wollin 1931). År 1670 gjordes ett omfattande inventarium i samband med Clas Totts pantsättning av Ekolsund till Magnus Gabriel De la Gardie. Detta inventarium innehåller enligt Wollin en specificering av vad som funnits i de sex kvarteren.

Redan i ett tidigt skede grävdes en damm i köksträdgården. I Lars Salvius' beskrivning av Ekolsund 1741 kallas den *Gerben* eller *Köksdammen*. Dammen finns utritad på Hans Barckhus' karta från 1688, men är numera sedan länge försvunnen. I Barckhus' kartbeskrivning står att några fruktbara träd planterats på platsen och att där också fanns en vattenkonst i dammen, som fick sitt vatten från kanalen.

Ännu på Lars Lindgrens karta från 1725 syns sex kvarter, och platsen betecknas *Huusträdgården*. I denna fanns vid den tiden enligt tillhörande kartbeskrivning några krydd- och jordfruktssängar.

Södra boskén

Den södra boskén planerades i olika pampiga varianter av Jean de la Vallée respektive Tessin d.ä.. Dess slutliga genomförande motsvarade i hög grad Tessins förslag vad gäller den östra delen. Den västra delen blev möjligen aldrig så detaljerat utförd som på förslagen.

Clas Tott ville förenkla området öster om vattenkonsten *Lillian*, det vill säga den södra boskén, avsevärt. År 1670 hade man inte gjort mer än planerat marken på platsen. Vattenkonsten *Peruken* lite längre ner fanns dock nästan färdigbyggd vid denna tid och bosképlanteringen intill var utförd i hagtorn. Den östligaste delen av området – Stjärnboskén – var planterad med lönnar och i mitten fanns en oval damm med flera vattensprång (Wollin 1931).

Vattenanläggningarna i den södra boskén ingick i en serie vattenkonster, som alla var försedda med speciella namn – *Skiärfuen*, *Lillian*, *Peruken* och *Gåsen*. Detta är dock en smula rörigt, eftersom namngivningen inte är konsekvent. *Skiärfuen*, *Lillian* och *Peruken* finns utsatta på Hans Barckhus' karta från 1688. På Lars Lindgrens karta från 1725 är däremot *Lillian*, *Peruken* och *Gåsen* utskrivna. *Skiärfuen* kallas då bara *Dam* (damm). Då kallas å andra sidan *holmen uppe i skogen* söder om slottet för *Stiernan*! Dessutom går den rektangulära, enkla dammen som tidigare kallades *Skiärfuen* under namnet *Gerben* i Lars Salvius' beskrivning av Ekolsund 1741.

Ytterligare en förvirrande uppgift är den, att Lars Salvius tycks kalla vattenkonsten *Gåsen* för *Stiernan* att döma av följande citat (Salvius 1741 s. 260):

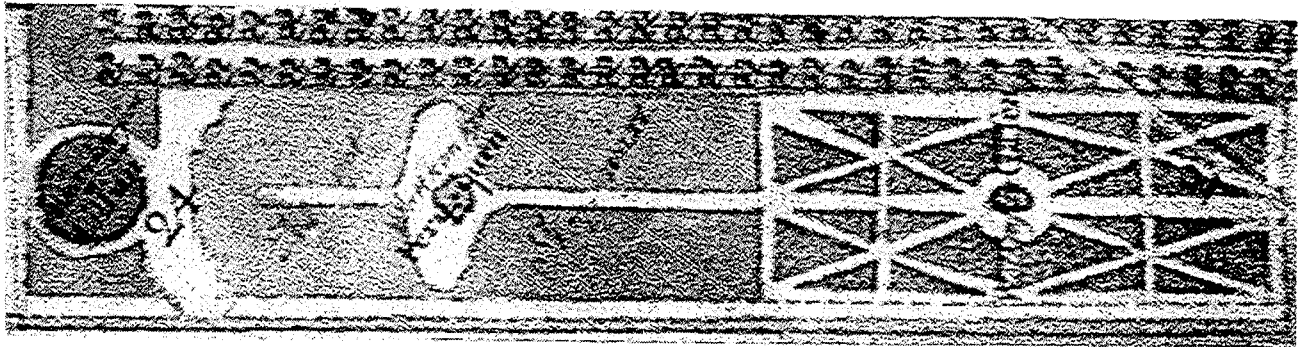
“På Södra sidan är också en Vattenkonst näst intill Liljedammen, som kallas Peruqven

af de dubbla Rör, som der fiñas. Strax der nedanföre är Vattenkonsten Stiernan med 9.Pipor”.

Det är svårt att veta om förvirringen vad gäller namnsättning är ett uttryck för att benämningarna varierat under årens lopp eller en följd av misstag från Salvius' sida.

De fyra dammarna i och väster om den södra boskén pryddes av bildstoder, blomkrukor och fontäner under en period på 1600-talet (Malmberg 1932).

Lars Lindgrens karta från 1725 ger upplysningar om hur det södra boskéområdet tedde sig. Men ögat luras kanske något av den prydliga kartan, som kan få läsaren att tolka de gröna områdena som släta, låga planteringar. Kartbeskrivningen ger dock en annan slags bild. Den västra delen av boskén beskrivs som *”något skogwäxt”*. Inom denna del skall alltså hagtorn ha varit planterad (Wollin 1931). Lönnarna i stjärnboskén var troligen inte heller de särskilt låga.

Figur 32. Södra boskén på Lars Lindgrens lantmäterikarta från 1725. LMV B 29-2:1. Bilden orienterad mot norr.

Figur 33. Södra boskén från slottsområdet, från väster. Idag finns endast ytan kvar, kantad av gamla träd. Foto Anna Tandré 1998.

Aktiv period i trädgården skapar vattenkonst och övrig prakt

Stenhuggarmästare, vattenkonstmästare och ett stort antal övriga personer arbetade med att ställa i ordning parken under 1660-talet, med Tessin som ledare. Detta var en aktiv period i trädgårdsanläggningens historia. Nu skapades många av de anläggningsdelar i trädgården som återfinns på Barckhus' karta från 1688 och Lindgrens lantmäterikarta från 1725, och som än idag utgör parkens huvudstruktur.

Tessin ändrade läge på de la Vallées kanalförslag. Det blev Tessins placering som realiserades. Kanalens genomförande var tidigt i europeiska mått mätt. Tessin utvecklade också det övriga dammsystemet på Ekolsund.

Kanalen

Kanalen på Ekolsund har en lång historia. Den finns utritad på Hans Barckhus' karta från 1688 och tillhör de äldsta bevarade delarna i Ekolsunds trädgårdsanläggning. 1663 började dalkarlar att gräva "grafuen" som skulle bli omkring 430 meter. Ellehag menar att denna "grav" måste vara den kanal som Tessin d.ä. ritat in väster om slottet i öst-västlig riktning på sina bägge förslag till trädgårdsanläggning vid Ekolsund. Jean de la Vallée hade visserligen ritat två olika förslag till en lång kanal redan flera år tidigare, men han föreslog då andra placeringar – den ena i 90 graders vinkel mot huvudalléerna, den andra mellan dubbelalléerna – och en annan längd än vad som slutligen realiserades (Ellehag 1994). Tessin fungerade som arbetsledare i Ekolsunds trädgårdsanläggning från och med våren 1661. Arbetet med kanalen pågick alltså under Tessins ledning i flera år innan hans första generalplan över Ekolsund levererades. Ellehag anser det mycket troligt att det existerade en ritning från omkring 1662, som man arbetade efter (Ellehag 1994 s. 102).

Om förslaget med en kanal mellan alléerna hade genomförts skulle Ekolsund ha fått en extremt pampig huvudaxel från slottet ner mot Mälaren. I stället blev det en annan lösning, där kanalen kom att placeras väster om slottet i öst-västlig riktning, i linje med den axel som löper genom södra boskén. Detta blev också storslaget, men den ursprungliga arkitektoniska effekten reducerades nu till en något mindre slagkraftig syn. Att döma av Lars Lindgrens karta 1725 och Lars Salvius beskrivning av Ekolsund 1741 tycks kanalen ha gjorts smalare ju längre västerut den sträckte sig. Möjligen kan detta ha varit ett medvetet grepp för att få kanalen att se ännu längre ut från slottet sett.

En viktig skillnad mellan de la Vallées och Tessins respektive kanalförslag är att Tessins förslag var tekniskt genomtänkt, eftersom vattnet från den högtliggande kanalen i väster kunde utnyttjas till självtryck i de lägre liggande vattenkonsterna. Detta var inte fallet i de la Vallées bägge förslag till placering av kanalen.

På Hans Barckhus' karta från 1688 syns att tre trädrader planterats utmed kanalen; två rader på norra sidan, och en enkel rad på den södra. Så ser det också ut på Lars Lindgrens lantmäterikarta från 1725 och 1920 års karta i *Svenska trädgårdskonsten* (Wollin 1931). I Lars Salvius beskrivning från 1741 står följande:

"Canalens Hufvud 70. alnar långt, 50. Alnar bredt och 4. Alnar diupt. Sielfva stora Grafven ligger från Borggården Väster ut; har uti längden 820. Alnar, bredden ofvan til 30. Alnar, men nedre i botnen 20. Alnar, och är 3. alnar diup. På Södra sidan om samma Canal eller Graf äro 78. Stycken Lönträn uti et rätt strek planterade, sammaledes på den Norra sidan uti 2. Rader, den ena af 71. Och den andra 78. Stycken Lönträn, hvilket gör utsikten på den sidan om Slottet rätt härlig. Grafvens Hufvuddam håller i längden 130, i bredden 70 och i diupleken 10. Alnar, är pålad alt omkring, och med 2.ne stora Stenkistor förebygd emot Ladugårdsvägen."

I ovanstående får man alltså några upplysningar om förhållandena kring kanalen. Det bör påpekas att det sista ordet "*Ladugårdsvägen*" troligen skall vara "*Ladugårdsvägen*". Huvuddammen, med all säkerhet dammen närmast slottet, var alltså tio alnar djup, vilket motsvarar 6 meter! Övriga kanalen var enligt uppgift 3 alnar djup, vilket motsvarar 1,80 meter.

I ett memorial från 1666 får vi veta, att en 26 alnar bred väg anlagts på norra sidan om kanalen (Wollin 1931). Detta motsvarar 15,6 meter. Denna väg kan omöjligt ha fått plats mellan de två trädraderna, vars avstånd bara mäter cirka 7,5 meter. Uppgiften får

tillsvidare anses osäker. Äldre kartor (Barckhus 1688, Lindgren 1725) visar att grindar fanns vid kanalens östra ände, vilket tyder på att man hade behov av att gå eller köra längs kanalen, men inga detaljer om eventuella vägar går att utläsa från kartorna.

Figur 34. Trädrader norr om kanalen fotograferade från väster. Foto Torbjörn Suneson 1998.

Enligt Wollin växte i ett tidigt skede lindar kring kanalens "huvud". Av dessa lindar har vi inte sett några rester eller spår.

Tittar man på 1920 års karta (Wollin 1931) ser man en rund formation med en rampliknande väg vid kanalens huvud. I rundeln finns tre markeringar. Redan på Johan Olof Wijnbladhs relationsritning över utfört arbete vid Ekolsund 1775 syns, att man hade utfört, alternativt planerat, en slags cirkelformad plats vid kanalhuvudet. Idag kan man se en stensatt ramp vid kanalhuvudet. Möjligen är detta en rest från 1700-talet eller t.o.m 1600-talet. Johan Fischerström beskriver från sitt besök på Ekolsund 1773 att "*Hs Majt har låtit förbättra och stenlägga (kanalen) åt sidorna med sprängd sten, samt plantera Trän i Alléer*". Kanalförstärkningen skall ha skett 1771, och alléplanteringen senast år 1772 enligt Olausson (*Den engelska parken i Sverige under gustaviansk tid* 1993 sid 401). Exakt vilka träd som åsyftas är inte klart.

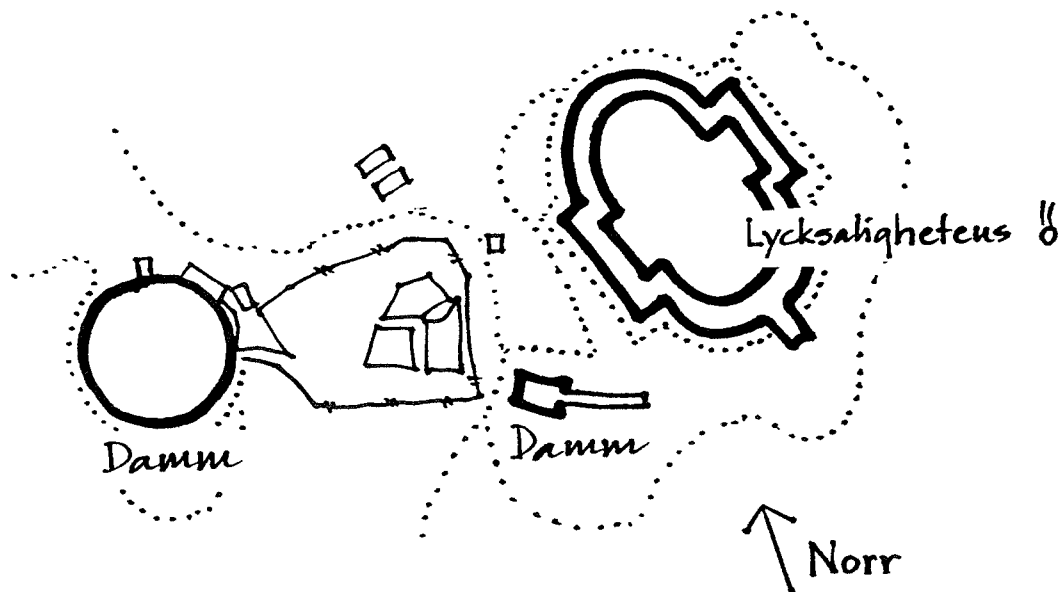
Tidigare löpte en gångbro tvärs över kanalen. Av den syns idag bara pålarna, som sticker upp ur vattnet.

Kaskaderna

Tessin utvecklade det *kaskadförslag* som de la Vallée hade i sin första ritning, daterad till omkring 1652. Kaskaderna började realiseras i gränsen mellan den nedre terrassen och parterren under Tessins ledning. Anläggningen bestod av en mur där vattnet rann fram ur 25 munstycken. Vattnet rann sedan från en större skål ner i tre mindre för att till sist fångas upp av en kanal på parterren nedanför. Skålarna högs i gotlandssandsten. Det finns bevarade ritningar i KB, varifrån man kan hämta detaljkunskap om kaskadernas utseende, men det är oklart om denna dyrbara, tekniskt svåra anläggning någonsin blev helt färdig. På Lars Lindgrens karta från 1725 står att 10 kaskader av 25 var färdiga. År 1741, då Lars Salvius beskrev anläggningen, var bara 8 kaskader igång (Wollin 1931).

Lycksalighetens ö och omkringliggande dammar

Lycksalighetens ö, den kanalomgärdade plats som finns på skogshöjden söder om slottet, fanns med redan i Jean de la Vallées förslag. Det var dock troligen Tessin d. ä. som gav den dess slutliga form. I dennes andra förslag från 1667 har holmen och kanalen exakt den form den har idag. Vi vet att kanalen var grävd och ön planerad år 1670. Från början hade Tessin tänkt sig en fågelbur på platsen, vilket Tott fann onödigt. Däremot högs alléer som mynnade i holmen (Wollin 1931).

Figur 35. *Lycksalighetens ö* med näraliggande dammar. Teckning utifrån Lars Lindgrens lantmäterikarta 1725. LMV B-2:1. Bilden orienterad mot norr.

Namnet *Lycksalighetens ö* som används på ekonomiska kartan uppkom troligen i början av 1800-talet efter skalden Atterboms sagodrama med samma namn 1824-1827 (Svensk uppslagsbok band 2). Ett tidigare namn på *Lycksalighetens ö* är *Stiernan*. *Stiernan* är till exempel platsens benämning på Lars Lindgrens karta 1725. Av Lindgrens karta att döma omgavs ön och kanalen av en öppen yta. Om denna frizon skapades av estetiska skäl, eller om syftet var att undvika lövfällning och rotintrång i kanalen vet vi ej. Den

öppna ytan gav platsen ett helt annat utseende än den nu har. Idag uppfattas den mer som en sank holme i en mörk skogstjärn än som en lycksalighetens ö.

I Lars Salvius' beskrivning från 1741, står följande om platsen:

“Stierndammen en tenaille omkring en Holme af 450. Alnars längd, 15. Alnars bred och 4. Alnars diup. Från denna Dammen går et Rör genom en borrad Stock, under Jorden til Kärrdammen af 90. Alnars längd”.

Enligt *Svenska Trädgårdskonsten* (Wollin 1931) höggs sex stycken alléer ut med *Stiernan* som centrum. Ett motsvarande förslag finns på Tessin d.ä. andra förslag, men då med sju alléer i stället för sex. Idag syns inga spår av alléuthuggningar.

Att kanalen kallas “tenaille” härrör förmodligen från anläggningens form (franska *tenaille* = tång).

Stiernan var förbunden med ännu ett par dammar strax västerut. Dammarna finns fortfarande kvar. De ingår inte i nuvarande byggnadsminnesförklaring. Det rör sig dels om en större, rund damm, dels en mindre, rektangulär damm som ligger mitt emellan den runda dammen och *Lycksalighetens ö*. Den mellersta, lilla dammen ligger högst i terrängen och står i förbindelse både med den runda dammen och kanalen runt *Lycksalighetens ö*.

Figur 36. Kanalen kring *Lycksalighetens ö*. Foto Anna Tandre 1998.

Fasanberget sedermera Parnassen

I östra delen av trädgårdsanläggningen finns en lövträdklädd kulle med radiära uthuggningar som utgår från en central plats högst upp. Denna plats tillhör den struktur som tillkom under senare halvan av 1600-talet. Av Wollins beskrivning av Ekolsunds trädgårdsanläggning framgår, att platsen i ett tidigt skede kallades *Fasanberget*. I ett memorial, daterat i Riga 18 juni 1668, betonar Tott hur viktigt det är att träden på Ekolsund planteras rätt och rakt, och de dåliga, "*de krokota och stackotta måste settias i Fasanberget*" (Wollin 1931). Vi vet att år 1666 hade alla de "*uppgrefna figurerna*" i *Fasanberget* planterats med lönn, asp och vinbärsbuskar enligt ett memorial från samma år (Wollin 1931). Dessa uppgrävda figurer torde ha varit boskéer av olika slag.

Fasanberget finns inte med på någon ritning vare sig av de la Vallée eller Tessin d.ä.. Ellehag uppger att *Fasanberget*, senare kallat *Parnassen*, var Tessins egen idé (Ellehag 1994). Wollin antar att *Fasanberget* planerades redan under Magnus Gabriel De la Gardies tid som ägare av Ekolsund 1652-54, eftersom det finns en skiss över *Fasanberget* i Riksarkivet gjord av honom (Wollin 1931). Detta antagande kan dock ifrågasättas, eftersom skissen kan ha tillkommit i efterhand som en minnesteckning inför något av De la Gardies övriga trädgårdsprojekt i landet.

En skiss över *Fasanberget* finns i Tottska samlingen på Riksarkivet. Inget årtal eller namn är angivet på skissen men en preliminär handstilsbedömning visar, att skissen troligen är gjord av De la Gardie och därmed är identisk med den som Wollin hänvisar till.

Det är alltså inte klarlagt när denna plats fick sin utformning, men klart är att den finns med på Barckhus' karta från 1688, men då med åtta alléuthuggningar i stället för senare tiders nio (se kommande avsnitt om *Parnassen*).

Enligt bouppteckningar från senare delen av 1600-talet hyste man fasaner under Clas Totts tid på Ekolsund (Wollin 1931). Detta är anmärkningsvärt eftersom de första fasanerna enligt modern litteratur i ämnet infördes till Sverige under drottning Lovisa Ulrikas tid på Drottningholm. Där skall de ha hållits som parkfåglar som "ganska snart dog ut" (Ekberg & Nilsson 1994). Lovisa Ulrika levde mellan 1720 och 1782.

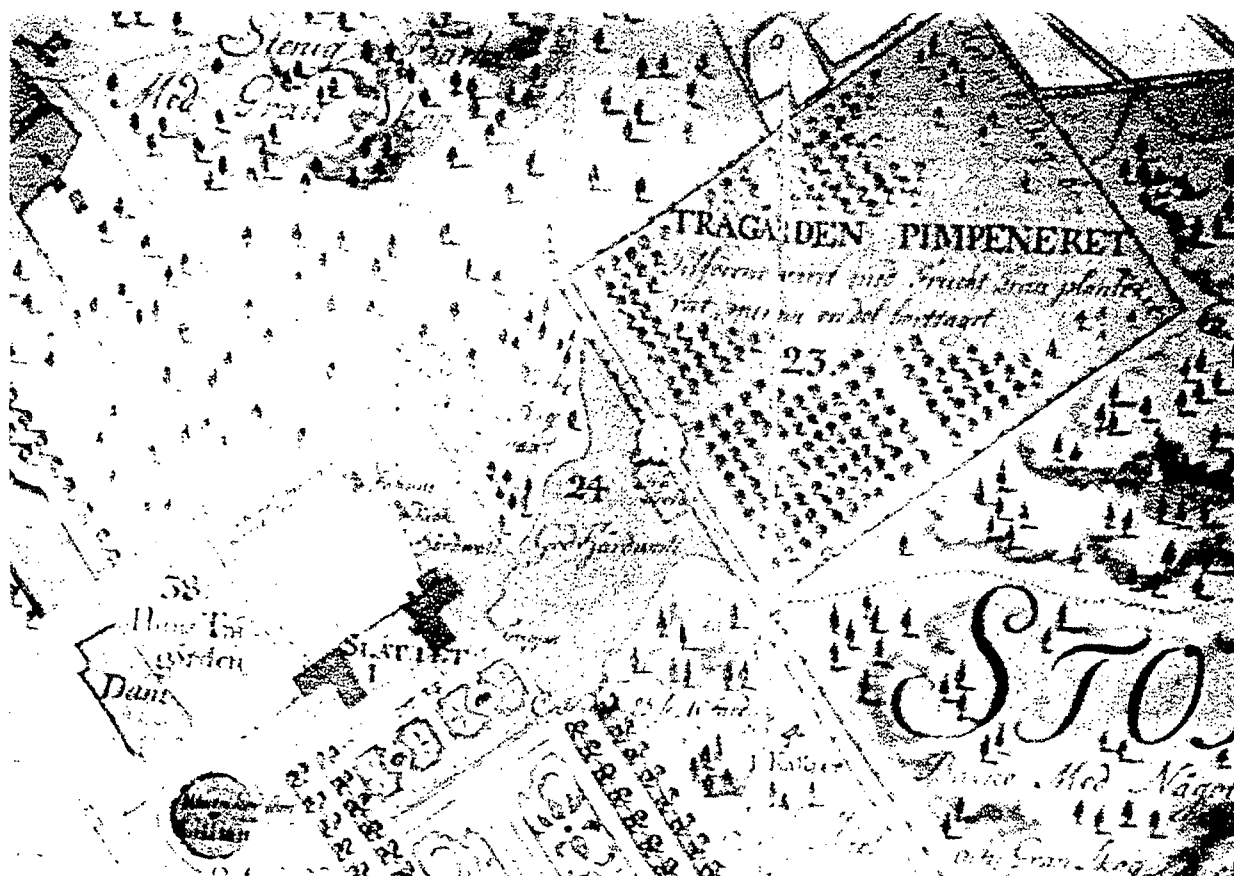
På 1600- och 1700-talen var det vanligt i Sverige att efter kontinental förebild ha jaktparker i trädgårdens närhet för att utöva så kallad parforcejakt = hetsjakt. Denna statusfyllda, sociala typ av jakt gick ut på att jaktdeltagarna umgicks och glammade någonstans mitt i den inhägnade, ofta ekbeväxta parken medan jakthundarna släpptes ut för att söka ett byte, lämpligen en hjort. Då hundarna fått upp ett spår kunde deltagarna börja spana genom de uthuggna alléerna, som ofta var placerade som ekrarna i ett hjul. Därefter kunde sällskapet ansluta sig till hundarna och starta den verkliga jakten på bytet (Kardell 1997). Det är oklart om denna typ av jakt har förekommit på Ekolsund, men utformningen av *Fasanberget* stämmer väl in på beskrivningen av den tidens jaktparker.

Pimpeneret

Pimpeneret (av franskans *pépinière* – trädskola) är en gammal del i anläggningen, som finns med som förslag redan på Jean de la Vallées första generalplan (omkring 1652) och den omnämns också 1659 som ett pågående eller nära förestående projekt i Clas Totts brev- och kopiebok (Ellehag 1994). Den finns med som trädskola redan på Hans

Barckhus' karta från 1688. *Pimpeneret* omhulldades särskilt av Clas Tott, som uppges ha haft ett stort intresse för träd och deras odling. Platsen var inte avsedd enbart för fruktträd, utan där skulle enligt Totts önskingar även dras upp bland annat bokar, hagbokar (avenbok?), lindar, lönnar och almar (Wollin 1931).

Då reduktionskommissionen inför reduktionen inventerade Ekolsund inklusive trädgårdsanläggningen år 1682, antecknades att *Pimpeneret* hyste 974 "i ordning planterade fruktbare träd". Därutöver fanns en mängd yngre ympade och skolade träd (Malmberg 1932).

Figur 37. *Pimpenerets* läge i förhållande till slottet. Lars Lindgrens karta över Ekolsund 1725. Bilden orienterad mot väster.

På Lars Lindgrens karta från 1725 står inom *Pimpenerets* yta "Tilförene varit med Frucht Trän planterat, men nu en del borttaget". Dessutom står längs den norra kanten "Med wild skog bewäxt". I beskrivningen till Lindgrens karta står också att *Pimpeneret* lidit förluster på grund av frosten. Där fanns "några äpel- och päronträn af hård winterfrucht qwar". (Wollin 1931). Förr hade där funnits "allehanda rara fruchtTrän" som alltså gick förlorade på grund av sträng vinterkyla. Vid tiden för kartans uppmätande var marken med "snärje och granbyske öfwerlupne" (Beskrivning till Lindgrens karta 1725). Lars Salvius nämnde ingenting specifikt om *Pimpeneret* 1741.

Det är oklart om *Pimpeneret* långsamt förföll, eller om den aktivt togs bort i något skede. Det är uppenbart att en ändring skett redan 1725, då Lindgren antecknade att en del av fruktträden var borttagna. Det finns inga tecken som tyder på att Gustav III på sin

tid under mitten och slutet av 1700-talet skulle ha hyst intresse för denna typ av nyttoodling. Han föreslog tvärtom i sitt projekt för omdaning av trädgården 1775 att en ny allé skulle dras diagonalt genom ytan, och en slingrande å med träddungar skulle utgöra en helt ny typ av trädgård. Det är alltså troligt att *Pimpenerets* glansperiod inföll under Clas Totts tid, och att området inte använts som trädskola efter 1670. På häradskartan 1860 ser den ut att vara definitivt borta, eftersom ytan inte är markerad som trädgårdsanläggning, och den är inte heller trädmarkerad, såsom intilliggande *Djurgården* och *Parnassen*.

F.d. rotfrukts- och fruktträdsplanteringen i Fasanträdgården

Mellan *Lilla Djurgården* och *Parnassen*, på det som idag är åker, fanns tidigare en nyttoodling med en mindre damm i norr. Vi vet inte när den anlades, men troligen fanns den redan före 1760, att döma av ett memorial från Johan Christiernin, skrivet 4/3 1766. I denna anteckning står, att när ett arrendeavtal skulle träffas år 1760 fanns det tack vare "*framledne trädgårdsmästarne Barck och Ljungströms*" digra arbete 1500 lövträdsplanter och 900 äkta respektive oäkta äppel- och päronstammar i trädskolorna norr om slottet och i *Fasangården*, som utgjorde en fruktträdgård (Olausson 1993 sid 544).

Fruktträdsplanteringen finns med i Hans Barckhus' kartbeskrivning från 1688 och den är tydligt och detaljerat utritad på Lindgrens karta 1725 och finns även med i motsvarande beskrivning. Vid tiden för Hans Barckhus' uppmätning tycks hela detta område, tillsammans med *Fasanberget*, ha kallats *Fasanträdgården*. Om *Fashan Trägården* står nämligen följande i områdesbeskrivningen till kartan från 1688:

"Fashan Trägården består af 25 1/8 tunnnewidd, är med några fruchträn Planterad, dess förutan är en backa i Trägården som är med will skog öfwerväxt och med åtskilliga alléer uthuggna".

Denna *backa* är med all säkerhet *Fasanberget*, senare kallad *Parnassen*.

Själva odlingsområdet var, åtminstone omkring 1725, indelat i olika avdelningar. Den största avdelningen, i mitten, var i sin tur indelad i kvarter och betecknas på kartan "*Iord Frucht Sängiar*". Där odlades förmodligen rotfrukter. På bägge sidor om denna plats fanns fruktträdsodlingar. I kartbeskrivningen står att jordfruktssängarna årligen nyttjades till allehanda rotfrukter, som dels gick åt till gården och dels såldes. Alldeles intill jordfruktssängarna, nära *Parnassen*, finns orden *Phasan Trägården*, utan nummer, utsatta på Lindgrens karta 1725. I den tillhörande beskrivningen finns å andra sidan en särskild beskrivning av *Phasangården*, vars nummer på kartan ser ut att motsvara två områden öster och nordväst (!) om *Parnassen*.

Ekolsund föremål för planer på en engelsk park

Gustav III kommer till Ekolsund

År 1747 köpte kronprins Adolf, senare Adolf Fredrik, Ekolsund med tanke på sin son, den då nyfödde prins Gustav. Prins Gustav kom som kronprins och senare som kung Gustav III att vistas åtskilligt på Ekolsund. När Gustav III som liten prins fick Ekolsund var lustträdgården rätt förfallen, vilket kan utläsas redan av beskrivningen till Lars Lindgrens lantmäterikarta från 1725 (Olausson 1993). Både Carl Hårleman och en fransk arkitekt, Constant d'Ivry, kom att anlitas. De ritade förslag till en ny trädgårdsanläggning, men inget av deras förslag genomfördes. 1767-70 var det i stället Carl Fredrik Adelcrantz som fick i uppdrag att leda förändringsarbeten på huvudflyglarna och i trädgården.

Parnassen, tidigare Fasanberget

Det som tidigare kallades *Fasanberget* kom att kallas *Parnassen* på 1700-talet. Det är oklart när exakt detta namn började användas, men det har förekommit åtminstone sedan 1725, då Lindgrens lantmäterikarta upprättades. Vi använder i den fortsatta texten *Parnassen* som benämning på området. Namnet *Parnassen* är ett bildligt uttryck för skaldekonsten (Svensk uppslagsbok band 22).

På Lindgrens karta är *Parnassen* noggrant utritad med nio huvudalléer. Där syns också tydligt en hel del andra formationer i form av boskæer och uthuggningar i olika former. I den södra delen av *Parnassen* fanns enligt kartan stenmurar i avsatser. Rester av dessa murar är fortfarande tydliga i terrängen. I kartbeskrivningen står följande:

“Parnassus är en öfvermåttan angenäm kulle i wilda skogen, som för thes högra situation är (?) sielfwa Trägården, gier igenom de öppnade Alleerne på alla sidor en wacker prospect. Eljest är och in uti wilda skogen åtskilliga nöijsamma Rum och gångar, som på chartan finnas aftehnade.”

Parnassen har förmodligen tjänat som jaktpark; och vad gäller 1700-talet så vet vi att den då användes som festplats och utgjorde Gustav III:s plats för dinéer. *Parnassen* är till och med en av de delar som särskilt omhulldades av Gustav III, och som till skillnad från mycket annat i anläggningen nogsamt underhölls. Lanthushållare Johan Fischerström förde dagbok över sitt besök på Ekolsund 1773, och skriver i sina anteckningar följande om *Parnassen* (Näsström 1951):

“Parnassen är den förnämsta prydnaden vid detta Lustslott. Gref TOTT som fick detta i Donation af DR. CHRISTINA lät anlägga den nu så kallade Parnassen. Den består af en Högd som slutar sig i rundel och har lika Pente åt sidorna. 9 alléer äro planterade, hvilka stöta tillhopa som i et Centrum öfverst på Högden, och formera et hvalf därofvänpå. När man står midt på Kullen ser man igenom dessa 9 alléer hvilka äro fl. 100 steg långa i rätt Linea, höga som 3 à 4 våningars hus, ganska väl klipte och släta som väggar. Vid slutet af Alléerna möter ögat än en siö, än en kyrka, än höga terasser, än skogslupna högder, hvilket alt gör den gladaste utsigt. Alla slags Löfträn finnas är utom Asp, Bok. Då jag första gången promenerade dit, mötte jag där Archiater LINNEE midt på högden.

/.../ Ofta spisade öfverheten på Parnassen, där å ena sidan var apterad en rund Salon af Trän, hvaräst DERAS MAJTR. Spisade, och hade til vue en lång Allée åt siön, som då

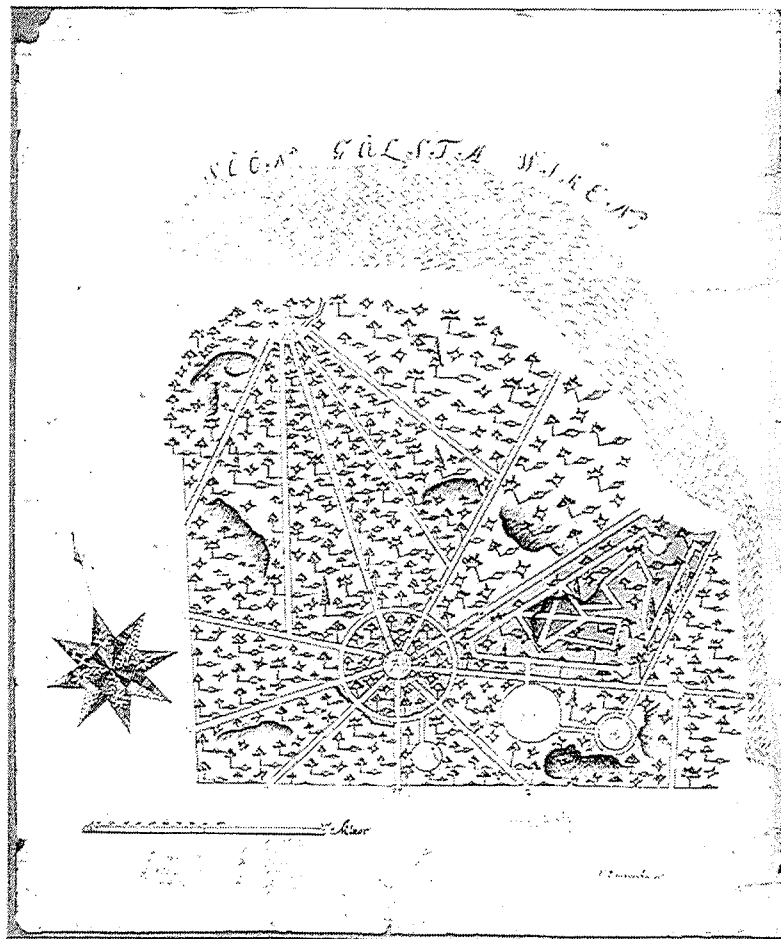
något Fete skulle vara, eclairerades."

Det kan vara intressant att fundera på, vad Fisherström menade, då han beskrev alléerna som väl klippta och släta! (= att inga grenar eller löv hängde ut i siktlinjen?). När Johan Fischerström 12 år senare utkom med sin bok *Utkast til beskrifning om Mälaren* 1785 skrev han i ett stycke om speciellt sevärda företeelser följande, som kanske visar *Parnassens* dåvarande status:

"Man bör se trädgården på Svartsjö; Parnassen på Ekolsund; Columnen af marmor på Lofön m.m."

Detta tyder på att *Parnassen* verkligen var, precis som lantmätare Lindgren tidigare beskrivit 1725, en övermåttan angenäm plats.

Det finns en plan (Vasasamlingen, V 347) över *Parnassen*, gjord av okänd hand, eventuellt Carl Peter Zierman (1738-1789). På planen visas ett stort antal uthuggningar eller planteringar förutom huvudaxlarna.

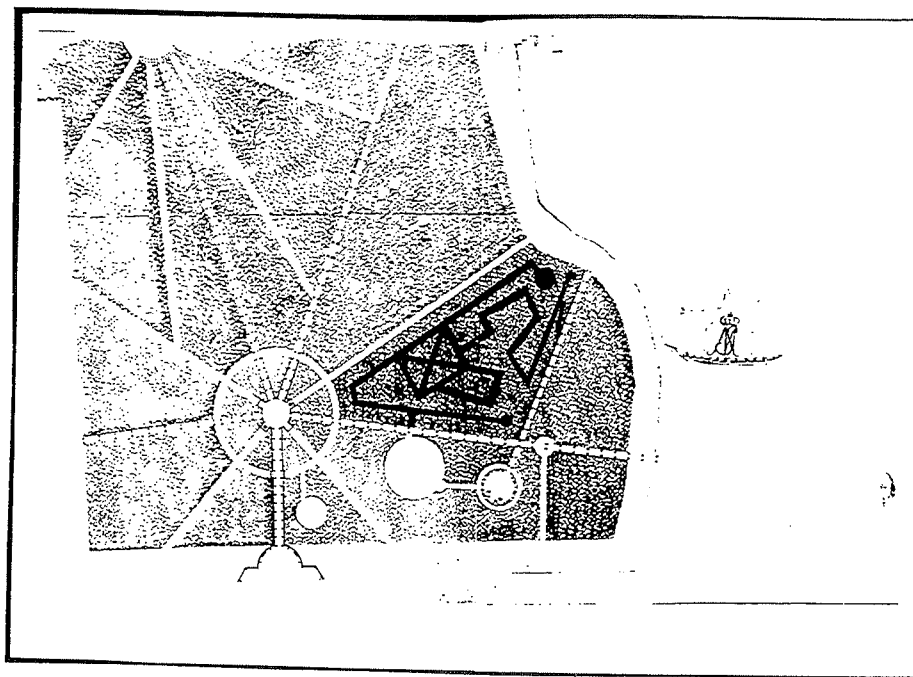
Figur 39. Anonym ritning över *Parnassen*. Nationalmuseet, Vasasamlingen 347. Foto Nationalmuseum.

Figureerna motsvarar exakt den plan (Vasasamlingen, V 348) över *Parnassen* som Gustav III gjorde inför festligheterna kring hustrun Sofia Magdalenas födelsedagar 22 juli 1768, 1770 och 1772. Ovanpå den anonyma ritningen har Gustav III själv antecknat vilka slags illuminationer (*Stora Chirandoler, Ljus Cronor, marechaler, lampor, Stående Cronor med Lampor* osv) som han tänkt sig på *Parnassen*. Det förefaller troligt, att den första, anonyma kartan fungerade som underlag åt Gustav III, då denne gjorde sin ritning med markeringar för festdekor och alla gånger och övriga formationer noggrant markerade.

Boskéerna byggdes upp av ett stort antal olika trädslag. Flera av dem var fruktbarande. Rikligt med bärbuskar planterades. Enligt Wollin uppfördes också ett lusthus på *Parnassen*. Uppgiften bör undersökas närmare, då det i samma tidsperiod förekom planer på en annan stjärnformation med ett lusthus i mitten (skiss i Tottska samlingen, Riksarkivet). Möjligen kan det ha skett en förväxling här.

Johan Fischerströms dagboksanteckningar från besöket på Ekolsund 1773 visar att inga större arbeten i trädgården hade genomförts vid den tiden. Alléerna och *Parnassen* var välskötta, men i övrigt var trädgården förfallen.

Det är troligt, att *Parnassen* på Ekolsund tjänade som förebild för Monumentholmen i den engelska parken på Drottningholm (Wollin 1931, Näsström 1951).

Figur 40. Gustav III:s plan över *Parnassen* med festdekor. Nationalmuseum, V 348. Foto Nationalmuseum.

Kungen ritar en engelsk park med inspiration av Adolf Fredrik Barnekow

Då kung Gustav III hade gift sig med sin drottning Sofia Magdalena 1766 blev det aktuellt att rusta upp Ekolsund. Man började planera upprustningar av trädgården. Bland annat funderade man på hur parterren (tidigare kallad *Plan*) skulle kunna göras om. Planer fanns på att ta bort vissa vattenanläggningar, jämna ut marken och ersätta besvärlig buxbom med gräs. I tiden låg även att förenkla formspråket (Olausson 1993). Arkitekt Carl Fredrik Adelcranz föreslog sommaren 1770 en förändring av den övre parterren, som också kom att genomföras, men vi vet att inga större arbeten hade påbörjats innan Gustav III började skissa på trädgården lite senare, eftersom Johan Fisherström skrev i sin dagbok 1773 att "*Trädgården har vackra Alléer, men är eljest aldeles förfallen, Vatn-konster, Ritningar, Trappor, alt delabreradt*". Kort därefter genomfördes en del förändringar på parterren (Olausson 1993).

Så småningom fattade Gustav III pennan själv. I detta sammanhang är amatörarkitekten Adolf Fredrik Barnekow intressant. Barnekow var den som ritade det första förslaget till en engelsk park i Sverige. Han var så tidigt ute, att han inte ens hade hunnit komma hem till Sverige efter ett besök i England, när han ritade detta förslag. Året var 1771. Barnekow och hans nya rön inom trädgårdskonsten i England blev intressant för Sveriges kung Gustav III. Deras främsta samarbete inom trädgårdskonsten gällde Ekolsund. Kungen ville dels rusta upp det redan befintliga, dels utvidga anläggningen med utgångspunkt i de nya strömningarna i England. Vid denna tid hade Gustav III dessutom själv rest utomlands och studerat den engelska trädgårdsfilosofin på plats (Olausson 1993).

Väl hemkommen ritade Gustav III egna planer till Ekolsund, i samma anda som Adolf Fredrik Barnekow och dennes förslag till projekt vid Ekolsund. Magnus Olausson anser att Gustav III vid denna tid var inspirerad av William Chambers trädgårdsplan över Svartsjö slott.

Kungen tittar bakåt i tiden men planerar något nytt

Gustav III:s ritningar finns bevarade. Han använde till en början Lars Lindgrens lantmäterikarta från 1725 som underlag och ritade ett förslag ovanpå denna. Ritningen förvaras i KB. År 1775 hade hans planer vuxit, och han ritade då *projekt till omdaning och utvidgning av Ekolsunds lustträdgård*. Olausson antar att dessa storstilade planer kom till inför en planerad hovfest som skulle hållas på Ekolsund år 1776. Gustav III försökte integrera den befintliga lustträdgården, Parnassen och djurgårdarna i en större, utvidgad anläggning i engelsk parkstil. Serpentinegångar skulle slingra sig genom landskapet både i den norra och den södra delen av anläggningen. Trots att kungen uppenbarligen ansträngde sig för att få Ekolsund att anta en ny skepnad i en ny stil, ändrade han inte den gamla strukturen ens på ritningen. Viljan att rusta upp den befintliga barockanläggningen i historiserande syfte fanns parallellt med en önskan att införa den nya engelska parkstilen på Ekolsund (Olausson 1993).

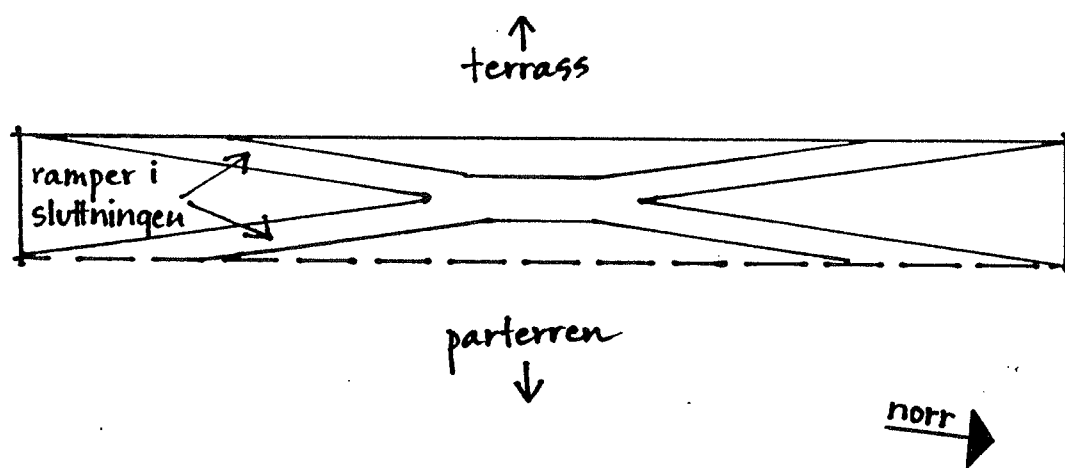
I sitt förslag till omdaning av trädgårdsanläggningen 1775 ritade Gustav III en förenklad terrass och föreslog att kaskaderna skulle ersättas med *appareller*. Kvarteren nedanför skulle slås ihop till en gräsplan med spaljetunnlar (!) (Olausson 1993). Denna förenklingssträvan är genomgående även hos Adolf Fredrik Barnekow, som 1775 utförde åtminstone tre olika förslag till omgestaltning av *Plan* öster om slottet (Olausson 1993).

Nedre terrassen, parterren och apparellerna

Det är oklart när kaskaderna revs, men klart är, att då kung Gustav III i vuxen ålder innehade Ekolsund, genomfördes en förenkling av området öster om slottet. Den ömtåliga och skötselkrävande buxbomen på den övre terrassen önskade han ersätta med gräs, vilket också ser ut att ha genomförts, enligt en avbildning från Ekolsund utförd 1770 av Olof Fridsberg (Olausson 1993, Malmberg 1932). Målningen visar en vy över slottet vid en illuminationsfest till hertig Fredrik Adolfs ära. På denna målning syns, att den övre terrassen hade genomgått förenklingar, så vida inte konstnären medvetet förenklat motivet grovt. Där det förut funnits vattenspeglar och buxbomsritningar, fanns nu enligt Fridsbergs målning endast grundmönstret kvar, men med grus och gräsmatta i stället för buxbomsritningar och vatten.

Omkring 1775 genomfördes också en förenkling av slänten där det tidigare funnits kaskader. Gustav III lät i stället uppföra appareller (ramper) i form av ett tillplattat X som gjorde det möjligt att ta sig uppför och nedför slänten på ett bekvämt sätt. Olausson nämner att apparellerna troligen var resultatet av en idé som Gustav III fick vid en resa i Marienlyst, Danmark (Olausson 1993). Av beskrivningen till Olof Johan Wijnbladhs relationsritning över utfört arbete vid Ekolsund 1775 framgår, att fyllnings- och schaktarbetet med apparellerna och stora vattenkonsten i öster var *slutförd*. Kvar att göra var emellertid att torvsätta ramperna och sanda gångarna. Wijnbladhs beskrivning visar att de två parterrytorna nedanför hade förts ihop till en sammanhängande yta. Sänkor i marken hade fyllts ut med material från området kring vattenkonsten i mitten, *Amoureuseu*, som man planerade att ta bort. En målning från tiden, utförd 1775 av Johan Sevenbom, visar apparellerna, medan arbetet med sammanslagningen av parterrytorna inte framgår av målningen (Olausson 1993).

Ekolsunds appareller kan skönjas än idag som gräsöverbuxna vägformationer i slänten.

Figur 41. Principskiss över apparellerna i gränsen mellan den nedre terrassen och parterren.

Södra boskén utgör skådeplats för tornérspelet

På Olof Johan Wijnbladhs relationsritning över utfört arbete i Ekolsunds lustträdgård 1775 ser man att en mängd alléträd tycks ha blivit planterade som en flerdubbel ram kring den södra boskén. Av nutida träd att döma är planens trädmarkeringar till stor del tillförlitliga, men om *alla* trädrader verkligen planterades, och i så fall tog sig, är mera osäkert. Själva boskéytan ser väsentligt annorlunda ut på Wijnbladhs ritning 1775 än på Lindgrens karta 1725. Den västra delen ser ut att ha fått ett mönster av grusgångar och planteringar. Även den östra delen har fått ett annat mönster, med bland annat runda formationer av grusgångar inne i bosképlanteringar. Några vattenkonster syns inte på ritningen. Det är troligt att dessa hade tagits bort innan ritningen utfördes.

En bit upp i den södra boskén finns idag en fyraradig lindplantering i 90 graders vinkel mot allén. Denna plantering kallas på 1920 års karta i *Svenska Trädgårdskonsten* (Wollin 1931) för *Spanska himmeln*. I en beskrivning av Ekolsund i *Slott och herresäten i Sverige, Uppland I* (Söderberg 1967 s. 152) kallas samma plats *Spanska Trappan*. Trädstammarna lär ha bildat rännarbanor för deltagarna i Gustav III:s berömda tornérspelet 1776 (Söderberg 1967 s. 152). Det är inte klarlagt när dessa träd planterades. Träden är inte utsatta på Lindgrens karta 1725, men kan möjligen ha funnits där i alla fall vid den tiden. Det är troligt att de åtminstone fanns på plats år 1775, eftersom Wijnbladhs relationsritning över utförda arbeten i Ekolsunds lustträdgård samma år visar en sådan trädplantering.

Figur 42. Spanska Trappan sedd från slottsområdet 1998. Foto Anna Tandré.

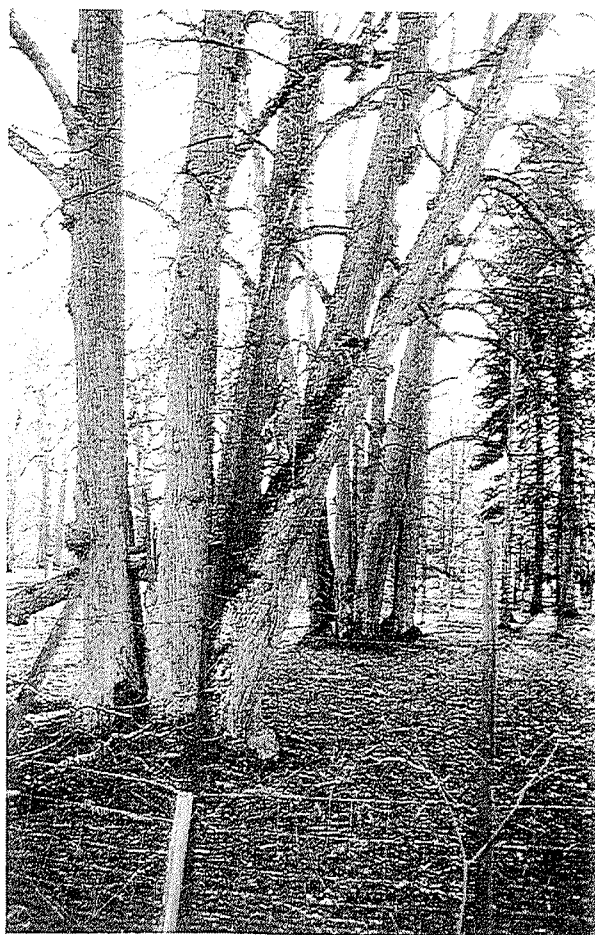
Norra boskén

Norra boskén delas idag mitt itu av Enköpingsvägen (gamla E18). Karaktären på de båda delarna skiljer sig åt i topografi och växtlighet. Detta har förmodligen sin grund i delningen.

Redan Clas Tott ville göra något av området i den norra delen av Lustgården. Tott meddelade Tessin d.ä. i ett brev 1667 (Wollin 1931) att han önskade få något speciellt i denna del, något som *“måtte wara different ifrån dhe stycken som annorstädes finnas wed Ekholmssund”*. Han önskade sig till exempel *“små surpriser”* och föreslog *“allahanda sköna trä som bära blomma”*. Av dessa planer blev intet.

På Lars Lindgrens karta från 1725 är en iskällare utmärkt i norra parterren. Idag finns en källargrund kvar, som troligen härrör från iskällaren.

När Gustav III 1775 ritade ett förslag till den norra boskén var han inspirerad av den nya *engelska parkstilen*. Förslaget innehåller en boské på ängsmark, genombruten av slingrande gångar och något som ser ut att vara runda öppna uthuggningar (Olausson 1993). Detta förslag ser ut att ha genomförts. Det är dock möjligt att det aldrig genomfördes fullt ut. Vi vet att arbetena åtminstone *påbörjades* med utstakning av de slingrande gångarna (Olausson 1993). Projektet finns med på Olof Johan Wijnbladhs relationsplan.

Figur 43. Flerstammiga lindar i den norra boskén. Foto Torbjörn Suneson 1998.

Dubbelalléerna

Även dubbelalléerna fick en något annorlunda utformning under Gustav III:s tid. Olof Johan Wijnbladh, som ritade en relationsplan över utfört arbete i Ekolsunds trädgård 1775, meddelade att *"Alla häckar under Alléträna på båda sidor, äro kullhuggne och bortkörde; samt Alléerna af Trädgårds Drängarne inunder klipta"*.

Att alléerna var "inunder klipta" betyder förmodligen att man skapade en rak underkant på kronornas lövverk.

Värdshuset

Gustav III lät uppföra ett värdshus med tillhörande stall strax norr om slottet (Malmberg 1932). Värdshuset är idag en rest från den tid då Gustav III och hans gäster levde sitt speciella liv på Ekolsund. I en axel norrut från slottet finns redan på Hans Barckhus' karta från 1688 markerat en rund plats i *Pimpenerets* södra utkant. Någon närmare förklaring till platsen ges inte, med det var på denna plats som Gustav III knappt hundra år senare lät uppför sitt värdshus med stallet strax intill.

Stora planer men endast lite genomfört

Man kan fråga sig om kungens stora projekt verkligen var menat att genomföras i sin helhet. Olausson menar, att det nog faktiskt var fallet. Kungen lät översten i fortifikationen, Olof Johan Wijnbladh, ta ledningen över det praktiska genomförandet 1775. Det var samma år som Wijnbladh upprättade det viktiga dokumentet *General Relations Plan öfver förrättadt arbete uti Ekolsunds Lustträdgård* med beskrivning och detaljplan. Denna ritning visar, att en helt ny del tillkommit efter kungens önskemål. Det var den avlånga boskén norr om huvudalléerna. Idag står bland annat ett antal gamla, flerstammiga lindar i norra boskén. Det torde vara ställt utom allt tvivel, att dessa lindar en gång ingick i ett system av boskéer. Det är dock osäkert hur långt man i själva verket kom i utförandet av Gustav III:s projekt. De arbeten som påbörjades 1775 fortsatte även påföljande år, 1776, men när kungen år 1777 fick tillgång till Drottningholm var Ekolsunds tid som kunglig anläggning över och arbetena avstannade (Olausson 1993).

Olausson påpekar att både Barnekows och Gustav III:s planer för Ekolsunds trädgård var valhänta. Icke desto mindre är de särskilt intressanta med tanke på hur tidigt ute de båda var i Sverige med den engelska parken. Trots de storstilade planerna har Gustav III:s tid inte avsatt så många spår i Ekolsunds parkanläggning. De viktigaste är den norra boskén samt omdaning av terrasserna och parterren.

Den Setonska tiden på Ekolsund innebär borttagande av det gamla

Den Setonska tidens nyttoaspekt

På 1780-talet ägnade Gustav III sitt intresse åt Drottningholm, Haga och Gripsholm. Intresset för Ekolsund hade svalnat och 1785 såldes egendomen till George Seton. Släkten Seton ägde Ekolsund mellan 1785 och 1911. Tyvärr tycks den Setonska tiden på Ekolsund vara dömd att förbli tämligen okänd. I samband med den Setonska släkten avflyttning beslutade man att bränna alla handlingar rörande Ekolsund (Flinck 1979). Alexander Seton, som innehade godset i 36 år mellan 1837 och 1873, bodde i Skottland och arrenderade ut Ekolsund. Det fanns då ingen konstnärlig ambition med godset. Under denna tid förlorade Ekolsunds trädgårdsanläggning mycket av sin forna glans. Trädgården fick en mer nyttoinriktad prägel (Wollin 1931).

X Kaskader, övriga vattenkonster och boskéer togs bort. Parterren förändrades radikalt. Frukträd planterades över hela dess yta, från platsen där kaskaderna funnits och ända ner till Stora Språnget, vilket bäst syns på 1920 års karta över Ekolsund i Svenska Trädgårdskonsten (Wollin 1931). På en målning av slottet från slutet av 1800-talet som förvaras i norra flygeln, ser man att parterren är planterad med frukträd. Man skall även ha planterat frukträd utanför de bågformade flygelbyggnaderna (Flinck 1979 s. 41).

Under den Setonska tiden planterades också en del utländska barrträd på Ekolsund. Förmodligen hämtades dessa från Skottland (Nitzelius, Lustgården 1962-63).

Det är osäkert när trädgårdsmuren, som idag avgränsar köksträdgården mot norr, byggdes. Troligen uppfördes den under den Setonska tiden på 1800-talet. Den är utritad på 1920 års karta.

I parken finns idag tre stycken dithyttade runstenar, av vilka åtminstone en kom dit 1882 under den Setonska tiden (Malmberg 1932).

Dubbelalléerna

Det är intressant att notera hur Klingspor och Schlegel beskriver alléerna och den övriga trädgårdsanläggningen i *Uplands Herregårdar*. Så här återger de läget i Ekolsunds trädgård 1881 (Klingspor & Schlegel 1881 s. 20):

“Det enda, som återstår, är de gamla, storartade planteringar, som på alla sidor omgifva gården. Så ligger sydväst om slotten den nuvarande trädgården; öster om borggården är en stor esplanad, som i norr och söder begränsas af mångdubbla alléer af skyhöga trän, samt i öster af en skans, försedd med kanoner, hvilken kallas Kanonbacken; nedanför denna vidtager åter en bred buskbeväxt esplanad, likaledes på båda sidor omgifven af mångdubbla alléer af sekelgamla trän, hvilken sträcker sig ända ned till Hjalsta-viken. Denna esplanad skiljes från Kanonbacken genom stora landsvägen emellan Enköping och Stockholm. Dessa alléer, som gå från slottet till Hjalsta-viken äro omkring 6,000 fot långa.”

Författarna beskriver alltså alléträden såsom varande “sekelgamla”. Det skulle kunna betyda att alléträden vid beskrivningens tillkomst 1881 endast var cirka 100 år gamla. Den troligaste tolkningen är dock, att träden var över hundra eller flera hundra år gamla. Det betyder också att den nyplantering av träd i den norra allén som gjordes någon gång kring sekelskiftet ännu inte var gjord 1881.

Förutom att författarna har en märklig användning av ordet *esplanad*, är även deras beskrivning av området *mellan* alléerna intressant. Enligt dem var denna yta öster om Kanonbacken buskbeväxt.

Carl Kempe på Ekolsund startar en upprustning och planterar träd

Carl Kempe räddar rester av den gamla anläggningen

I och med Carl Kempes inträde på Ekolsund 1917, påbörjades en omfattande upprustning, både vad gäller byggnader och det som fanns kvar av trädgården. Kempe var skogsindustrimagnat, och en lärd man med konst och dendrologi som stora intressen (Malmberg 1932). De många fruktträden som planterats på parterren togs bort. Det som fanns kvar av den pampiga trädgården vårdades under Kempes tid (Malmberg 1932).

På 1920 års karta syns sex stycken kvarter eller avdelningar i köksträdgården men dessa tycks inte ha samma utsträckning som på Totts tid. Samma karta visar växthuset strax bredvid, som fanns under Kempes tid (Malmberg 1932).

Slottsgården och den övre terrassen tar form

På Lars Lindgrens lantmäterikarta från 1725 är ytan mellan slottsbyggnaderna grönmålad utan närmare detaljförklaring. Vi kan anta att denna yta var synnerligen enkel till sin utformning vid denna tid. Slottsgården tycks till sin utformning höra ihop med den övre terrassen, som även den är grönmålad utan vidare utsmyckningar. I kanten mot den *nedre* terrassen däremot tycks, av kartan att döma, grus ta vid, i samband med fyra stycken trappor som elegant lotsar den promenerande ner till det lägre planet. Av en målning, utförd 1770 av Olof Stridsberg, framgår att slänten, där trapporna löpte, var stenkädd.

I Laga skifteskartans beskrivning (1917) betecknas ytorna mellan slottsbyggnaderna som *rabatter på slottsgården*. Kartbilden visar ett enkelt, symmetriskt system av grusgångar och rabatter i en korsform med en rund gång runt omkring. Uppenbarligen har det nu hänt en del med utformningen av slottsgården sedan 1700-talets början. Den runda formationen finns även utritad på 1920 års karta. Mellan slottet och den övre terrassen finns *kanonbacken*, och i norr även *fruktträd*.

Några år senare, 1928, anlätade Carl Kempe (inrednings)arkitekten och byggnadsingenjören Vilhelm Bryde inför sin upprustning av Ekolsund (Malmberg 1932). Bryde ritade en situationsplan över Ekolsunds slott. Det är dock inte känt om denna ritning visar det då befintliga eller om den är ett förslag. Planen täcker själva slottsområdet med närmaste omgivning österut, där fyra stycken trädkantade trappor leder ner från borggården och vidare i rak linje nedför slänten mellan den övre och den nedre terrassen. Av dessa trappor finns nu endast de två uppe vid borggården kvar. Borggården mellan de bägge slottsbyggnaderna är, till skillnad mot i tidigare källor, markerad som en enda stor gräsyta, medan utrymmet mellan de bågförmade flygelbyggnaderna är uppdelat i en stram korsgångsformation med en brunn i mitten samt två större träd, som med stor sannolikhet är de bägge välväxta hängaskar, *Fraxinus excelsior* 'Pendula', som står där idag. I gränsen mellan borggården och den övre terrassen visar situationsplanen fyra trädmarkeringar. Det är osäkert om dessa markeringar motsvarar de pyramidalmar, *Ulmus glabra* 'Exoniensis', som står där idag.

Av korsgången och brunnen syns inget idag.

Samma år ritade trädgårdsarkitekt Gösta Reuterswärd ett förslag till ny borggård och nya terrasser. På den nedre terrassen föreslog han två stora, symmetriskt placerade, stenkantade spegeldammar med röda näckrosor. Dammarna skulle omgärdas av hängpilar. Detta förslag förefaller aldrig ens ha påbörjats.

Möjligen låg Brydes situationsplan till grund för Reuterswärds förslag. I brevet skrev Reuterswärd att hans förslagsskiss var godkänd av Bryde. På inre slottsgården, mellan flygelbyggnaderna, föreslog han perenna- och rosenrabatter. Kring brunnen, i mitten, skulle det växa klängrosor. Den inre borggården var, med Reuterswärds egna ord, utformad som "en gammal klosterträdgård". Vidare skrev han att "under de båda pilarna har särskilda sittplatser anordnats". Detta är anmärkningsvärt, eftersom det inte kan ha varit fråga om andra träd än de bäge hängaskarna.

Det finns flera förvånande fakta kring Reuterswärds förslagsritning. Brydes, Reuterswärds och nuvarande *placering* av träd mellan flyglarna stämmer överens, vilket dock inte *arterna* gör; där det idag står två äldre *hängaskar* har Reuterswärd antecknat eller föreslagit *pil*. Hängaskarna var dock redan uppvuxna 1928 enligt fotografier tagna 1931 (Malmberg 1932), varför det är anmärkningsvärt att Reuterswärd föreslagit eller antecknat pil i stället. Tyvärr har det visat sig att uppmätningen från 1920 i *Svenska Trädgårdskonsten* inte heller är helt tillförlitlig. På denna karta finns två träd, som dock står tätt ihop; de motsvarar således inte det trädpar som senare fanns där och som med all säkerhet fanns där också 1920. Dessutom var träden, enligt denna kartas teckenförklaring, troligen pyramidpoppel. Någonstans tycks en eller flera förväxlingar ha skett.

Till viss del tycks Reuterswärds förslag angående borggården ha förverkligats, liksom hans föreslagna rad med popplar längs ytterfasaden på de bågböjda flyglarna tycks ha förverkligats, om än inte fullt ut (Malmberg 1932). På slottsgården föreslår Reuterswärd en enkel gräsmatta, som enligt honom "tål ätt gå och springa på". I gräsmattans fyra hörn tänker han sig "barockskulpturer". Gångarna är genomgående föreslagna i rektangulärt huggen kalksten, som skall ge borggården "en förnäm och värdig stil".

Omkring 1930 anlades terrassen med en stenbalustrad åt öster, vilken kom att begränsa borggården åt öster (Malmberg 1932 s. 231). År 1979 skrev Birgit Flinck att "balustraden är av trä och målad i sandstensimitation". Hon avser förmodligen det svarvade balustradräcke som fortfarande finns mellan de bägge slottsbyggnaderna. Det fanns då också 6 stycken kanoner på lavetter, enligt Flinck troligen några av de "8 st. Jernkanoner utan lavetter" som finns upptagna i en bouppteckning från Ekolsund 1838. Flinck har inte hittat någon uppgift om kanonernas härkomst (Flinck 1979 s. 41).

Carl Kempe bygger upp ett arboretum

Kempe samlade på sällsynta lignoser, vilket också syns på Ekolsund. Där finns ett stort arboretum, vars skötsel Kempe var engagerad i (Söderberg 1967). Detta arboretum är ett av få regelrätta tillskott på senare tid. Det intressanta med arboretet förutom det uppenbara dendrologiska värdet är Carl Kempes syfte då han skapade planteringarna. Hans främsta motiv för att anlägga arboretet var att testa trädens odlingsvärde och lämplighet i trakten.

Under 45 års tid samlade Carl Kempe ovanliga träd och buskar, med tonvikt på barrträd. Somliga exotiska träd hade dock planterats redan under den Setonska perioden på

Ekolsund. Under 1900-talet utvecklade Kempe detta till ett stort barrträdsarboretum, vilket kom att bli 1900-talets och familjen Kempes största bidrag till anläggningen. Idag är stora delar av arboretet starkt nergånget på grund av igenväxning och utebliven skötsel.

Hela Mälardalen utgör ett gott odlingsläge, med förhållanden som motsvarar växtzon II av de svenska odlingszonerna. Näringsförhållandena i de lösa jordarterna är enligt Nitzelius synnerligen goda vid Ekolsund. Detta märks inte minst på den vilda floran, som åtminstone vid tiden för Nitzelius' dendrologiska arbete vid Ekolsund utgjordes av bland annat blåsippor, gulsippor, tibast, kungsängsliljor samt grova ekar och askar (Nitzelius 1961).

I området med det västra arboretet står på Lars Lindgrens karta från 1725 "*God hårdwall*" respektive "*Stenig Backe Med Gran Skog Bewäxt*". Det förefaller inte troligt att det har varit någon mera anlagd typ av trädgård på denna plats innan arboretträden etablerades.

Halva ytan strax väster om slottet är regelbundet planterad med äppelträd, som förefaller vara ungefär 100 år gamla och därmed kan härstamma från Setons tid. Hårt angrepp av frukträdskräfta kunde konstateras vid ett besök 24/2 1998, men i övrigt förefaller odlingen vara i relativt gott skick.

En karta som uppmättes år 1961 över Ekolsund med fokus på arboretet, visar var de olika träden planterades genom en sifferbeteckning och tillhörande artlista. Även höjd och stamomfång uppges i många fall (Nitzelius 1961). Sammantaget rör det sig om mellan 200 och 300 träd, varav många är barrträd av olika slag.

Förutom ett stort antal träd av släktena *Abies*, *Larix*, *Picea*, *Pinus* och *Thuja* finns bland annat träd av släktena *Betula*, *Juglans*, *Fraxinus*, *Populus*, *Quercus*, *Salix* och *Tilia* upptagna i förteckningen för arboretet, som gäller både skogsarboretet i söder/sydost och parkarboretet i norr/nordväst. Även spektakulära arter som *Liriodendron tulipifera* (tulpanträd) och *Laburnum alpinum f. pendulum* (hänggullregn) uppges ha planterats.

De grova gråpopplarna (*Populus x canescens*) vid vallen i östra änden av *Plan* och nordmannsgranarna (*Abies nordmanniana*) i söder samt väster om arboretet är troliga spår från Alexander Setons tid på Ekolsund 1837-1873. Nordmannsgranarna har uppnått ett imponerande stamomfång. Även lärkträden i norra boskén torde härröra från Setons tid. Seton var, liksom Carl Kempe, intresserad av att införa exotiska träd på Ekolsund. I detta fall kom de förmodligen från Skottland, där Seton ofta vistades. Det rörde sig då om träd av släktena *Abies*, *Picea* och *Larix* (Nitzelius 1961). Det är troligt att Seton inspirerades av skottarnas lärkplanteringar.

En bit upp på höjden, i skogsarboretet, fanns tidigare någon form av källa. På Lindgrens karta från 1725 står *Spring Källa*. På 1920 års karta i "Svenska Trädgårdskonsten" (Wollin 1931) finns den markerad och beskriven som *kungskällan*. Idag ser det ut att finnas minst en källa på samma plats. Möjligen har den enbart haft en praktisk funktion.

I bäckravinen nära den södra delen av arboretet planterades svenska orkidéer in under första halvan av 1900-talet (Lindmark 1998). Enligt Nitzelius, som nämner detta i sin artikel om Ekolsunds arboretum, lär försöket ha fallit väl ut. I en bildtext i artikeln nämns orkidéer av släktena *Orchis* och *Cypripedium* (Nitzelius 1961). Dessutom har ett antal skuggtåliga buskar, klätterväxter och örter planterats. Ett stenparti med orkidéer har anlagts intill bäcken av Magnus Johnson (Lindmark 1998). I ravinen noterades vid ett fältbesök 24/2 1998 bland annat *Hepatica transsylvanica* (ungersk blåsippa),

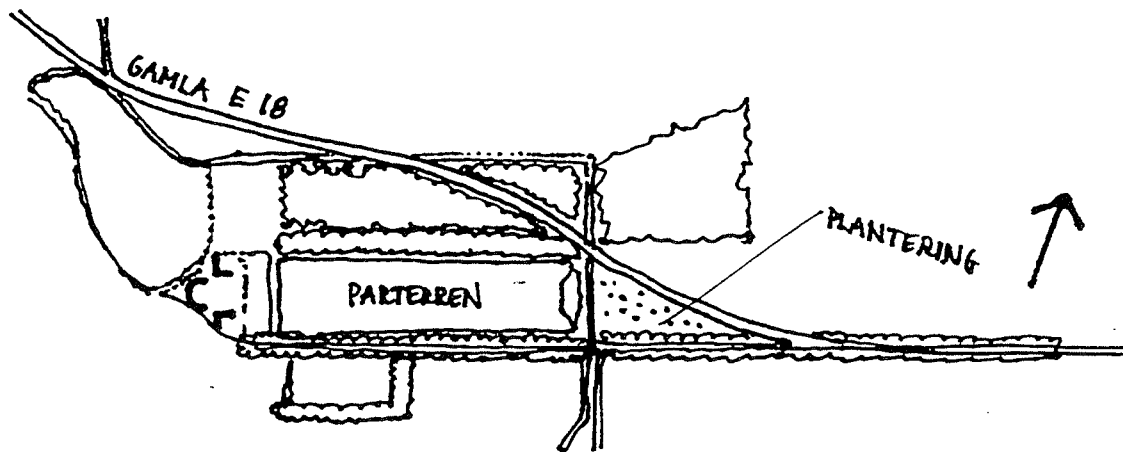
Osmunda regalis (kungsbräken), *Vinca* (vintergröna), *Helleborus niger* (julros), *Epimedium* sp. (sockblomma), *Omphalodes verna* (ormöga), *Euonymus nanus* (dvärgbenved), samt en skylt med artnamnet *Orchis militaris* (Johannesnycklar). Om det växer några orkidéer i området idag återstår att se. Även en skylt med artnamnet *Cercis siliquastrum* (Judasträd) noterades i området. Judasträd är dock en omöjlig växt i sammanhanget ur hårdighetssynpunkt.

Carl Kempes döttrar Diana Tolstoy och Veronica Björling tar över

Systrarna Diana Tolstoy och Veronica Björling låter får beta i parken för att hålla efter slyet. Veronica Björling odlar mycket kryddgrönt och grönsaker i Ekolsunds örtagård (Wärle 1989).

Ekolsund idag 1998

Ekolsund är för närvarande till salu.

Figur 44. Principskiss över Enköpingsvägens dragning genom norra boskén, troligen utförd på 30-talet.

Bilaga 3. Tablå över ägarna till Ekolsund

Tid:	Åtkomst:	Ägare:
1300-tal		MAGNUS KNUTSSON BLÅ
1373		CATHARINA Magnus Knutsson Blås dotter gift med Finved Finvedsson
1380 (ca)		MARGARETA Dotter till Magnus Knutsson Blå gift med Jöns Bengtsson Oxenstierna
1400-talet		BENGT JÖNSSON OXENSTIERNA Son till Jöns Bengtsson Oxenstierna Gift med 1:o Christina Christiernsdotter Wasa, 2:o Mereta Lydekesdotter Stralendorp
1450		DAVID BENGTTSSON OXENSTIERNA Son till Bengt Jönsson Oxenstierna Gift med Birgitta Gustafsdotter Sture
1472		ARVID DAVIDSSON OXENSTIERNA Son till David Bengtsson Oxenstierna Gift med Berta Eriksdotter
1500 (ca)		KERSTIN DAVIDSDOTTER Syster till Arvid Davidsson Oxenstierna Gift med Bengt Arendsson Ulf
1510 (ca)		MÄRTA Dotter till Bengt Arendsson Ulf Gift med 1:o Trotte Månsson (Ekaätten), 2:o Åke Axelsson Tott
1520		ERIK ÅKESSON TOTT Son till Märta Gift med Anna Moltke
1542	Byte	GUSTAV VASA Gift med 1:o Katarina av Sachsen- Lauenburg, 2:o Margareta Eriksdotter (Leijonhufvud) 3:o Katarina Gustafsdotter (Stenbock)
1569	Arv	JOHAN III Son till Gustav Vasa Gift med 1:o Katarina Jagellonica, 2:o Gunilla Bielke
?	Gåva	SOPHIA Syster till Johan III Gift med hertig Magnus av Sachsen
1611	Arv	HERTIG JOHAN AV ÖSTERGÖTLAND Gift med Maria Elisabeth
1618	Arv	GUSTAV II ADOLF Son till hertig Karl av Södermanland, (Karl IX) Gift med Maria Eleonora av Brandenburg
1624	Donation	UPPSALA AKADEMI
1630	Förläning/ byte	ÅKE TOTT Gift med 1:o Sigrid Bielke, 2:o Christina Brahe
1640	Arv	CLAS TOTT Son till Åke Tott. Förmyndare Ture Bielke Gift med Anna Margareta Oxenstierna af Södermøre
1652	Byte	MAGNUS GABRIEL DE LA GARDIE Gift med Pfalzgrevinnan Maria Euphrosyne
1654	Köp	ARVPRINS CARL GUSTAF (senare kung Karl X Gustav) Son till Johan Kasimir av Pfalz-Zweibrücken Gift med Hedvig Eleonora
?	Förläning	CLAS TOTT återigen
1670	Pant	MAGNUS GABRIEL DE LA GARDIE återigen
1674	Arv	STEN BIELKE, Morbror till Claes Tott Gift med 1:o Brita Rosladin, 2:o Märta Sparre Sten Bielke fick betala pantsumman från 1670
1683	Reduktion	KRONAN
1716	Förläning	LANTGREVE FREDRIK AV HESSEN (FREDRIK I) Son till lantgreve Karl av Hessen-Kassel Gift med 1:o Lovisa Dorotea av Preussen, 2:o med Ulrika Eleonora
1747	Köp	KRONPRINS ADOLF FREDRIK (senare kung) Son till furstbiskopen av Lübeck Kristian August Gift med Lovisa Ulrika
1747	Gåva	GUSTAV III Son till kung Adolf Fredrik Gift med Sofia Magdalena av Danmark

1785	Köp	Gustav III fick Ekolsund som faddergåva av sin far GEORG SETON
1786	Arv	Ogift ALEXANDER BARON SETON Systerson till Georg Seton
1814	Arv	Gift med Elizabeth Angus PATRICK SETON Son till Alexander Baron Seton
1837	Arv	Gift med Agnes Thomson ALEXANDER SETON Son till Patrick Seton
1873	Gåva	Gift med 1:o Mary Campbell, 2:o Mary Isabella Bailie PATRICK BARON SETON Son till Alexander Seton i andra giftet
1911	Arv	Gift med Beate Louise Eleonore Rosencrantz ALEXANDER GEORGE SETON Son till Patrick Baron Seton
1912	Köp	Gift med 1:o Märta Ida Margareta Leijonhufvud, 2:o Marie Anne Kaiser GÖSTA TAMM
1912	?	HARALD LETTSTRÖM
1912	Köp	KONSORTIET RÅLAMB-TAMM. De styckade gården.
1915	Köp	OSKAR DANIELSSON
1917	Köp	CARL KEMPE som köpte huvudgården
1965	Gåva	Gift med 1:o Helfrid Hammarberg 2:o Marianne Axell DIANA och VERONICA KEMPE döttrar till Carl Kempe
1997		Diana gift med Nikita Tolstoy Veronica gift med Lars Björling DIANA TOLSTOY och THEODORA BJÖRLING dotter till Veronica Björling

Källförteckning

Kartor:

Ekonomiskt kartblad över Ekolsund 117 37 11H 3h Husby-Sjutolft. Rekognoserad 1980.

Institutionen för landskapsplanering, Ultuna: Förslag till slottsträdgård vid Ekolsund av Gösta Reuterswärd 1928.

Karta över Ekolsund med tyngdpunkt på arboretet. 1961. Uppmätt av studenter från Geografiska institutionen vid Uppsala Universitet. Inmätningen av träd med dendrologiskt värde samt renritning av kartan är gjord av Hans Lexö.

Krigsarkivet, Stads- och fästningsplaner, Ekolsund 3a och 3b: Förslag till omläggning av området "Plan" i lusträdgården utfört av Adolf Fredrik Barnekow 1775. En tredje ritning förvaras i Vasasamlingen, v 462.

Krigsarkivet, Stads- och fästningsplaner, Ekolsund 2a: Relationsplan över utfört arbete i Ekolsunds lusträdgård 1775 upprättad av Olof Johan Wijnblad.

Krigsarkivet, Stads- och fästningsplaner, Ekolsund 4: Gustav III:s projekt till förändring och utvidgning av Ekolsunds park. Ritning från 1775.

Kungliga biblioteket, Dahlbergs handteckningssamling 11:14: Förslag till byggnader och trädgårdsanläggning vid Ekolsund, tillskrivet Jean de la Vallée, troligen omkring 1654.

Kungliga biblioteket, Dahlbergs handteckningssamling 11:23: Förslag till förändrad parkanläggning vid Ekolsund av Nicodemus Tessin d.ä. omkring 1666. "Det första förslaget".

Lantmäteriverket i Gävle, B29-2:1: Lantmäterikarta över Ekolsund 1725 upprättad av Lars Lindgren.

Lantmäterikontoret i Uppsala: Häradscharta över Trögds härad från 1860.

Lantmäterikontoret i Uppsala akt 69: Ägostyckningscharta från 1917. Husby-Sjutolft socken. Original i fyra delar.

Lantmäterikontoret i Uppsala: Beskrivning till Lars Lindgrens lantmäterikarta över Ekolsund 1725.

Lantmäterikontoret i Uppsala: Avritning av Lars Lindgrens lantmäterikarta över Ekolsund 1725 utförd 1917 av A. G. Sundberg.

Lantmäteriverket i Gävle, A15: 61-2: Charta över Ekolsunds kungsgård 1688 med tillhörande beskrivning av Hans Barckhus.

Nationalmuseum, THC 469: Perspektivritning över projektet med Ekolsunds herrgårdbyggnader och trädgårdsanläggning utförd av Jean de la Vallée. Troligen senare hälften av 1650-talet.

Planuppmätning av byggnadskomplex, trädgård och park vid Ekolsund 1920. Uppmätning av Anna Noor och Kirsten Sand. Ingår i Svenska Trädgårdskonsten II. Arkitekturminnesföreningen. Red. Erik Lundberg 1931. Stockholm 1931.

Situationsplan över Ekolsunds slott. Upprättad av Wilhelm Bryde 1928. Kopia.

Uppsala universitetsbibliotek, kart- och ritningssamlingen: Förslag till byggnader och trädgårdsanläggning vid Ekolsund, tillskrivet Jean de la Vallée omkring 1652.

Uppsala universitetsbibliotek: Förslag till ny parkanläggning vid Ekolsund av Nicodemus Tessin d.ä. 1667. "Det andra förslaget".

Vasasamlingen, v 348: Gustav III:s plan över Parnassen med markeringar för festdekorationer. Exakt årtal okänt.

Vasasamlingen V 347: Charta över Parnassen på Ekolsund av okänd, eventuellt Carl Peter Zierman (1738-1789). Okänt årtal. Senast 1768. Gustav III:s påskrifter.

Nicodemus Tessin d.ä. från 1666 eller tiden däromkring.

Vy över Ekolsund med trädgårdsanläggning från öster 1696. Gravyr av Willem Swidde. Förvaras i KB.

Vue d'une illumination au chateau d'Ekolsund. Vy från öster över slottets illuminerade fasader till prins Adolf Fredriks ära 1770. Nationalmuseum, THC 5629.

Målning av Johan Sevenbom 1775. Ekolsund från öster. Förvaras på länsresidenset i Nyköping.

Akvarell i inramningen till Gripenhielms mälarkarta 1689. Föreställer huvudbyggnaderna och parken. Förvaras i KB.

Muntliga och skriftliga meddelanden:

Åsa Ahrlund, RAÄ (om byggnadsminnesförklaringar) 4/2 1998

Björn Dal, Fjälkinge (om fasanen) + fax med tips 5/3 1998

Karl Johan Eklund, Länsstyrelsen i Uppsala under hand 1998

Ronny Engström, LMV, Gävle 29/1 eller 30/1 1998

Lars Jonsson, Gotland (om fasanen) 4/3 1998

Örjan Kardell, Ultuna, 29/1, 2/2, 4/2 1998

Jan Lindmark (om Magnus Jonsson, orkidéer) telefon 7/1, 8/1 och 18/2 1998

Christer Rahm, Ekolsunds gård, Grillby april 1998

Joachim Tiefensee, Skogssällskapet (om Parnassen) 21/1 telefon samt 26/1 1998 brev, (om Djurgården) telefonsamtal 23/3 1998

Clas Tollin, Ultuna, underhand 1998

